

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2522-4700 (Print)
ISSN 2522-4719 (Online)

ЛЮДИНОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія «Філософія». Випуск 49

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ISSN 2522-4700 (Print)
ISSN 2522-4719 (Online)

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 28.11.2024 р.)

Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б у галузі філософських наук (спеціальність 033 «Філософія») відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 5), зареєстровано у міжнародних наукометричних базах: Google Scholar, Research Bib, ICI World of Journals, Index Copernicus International. Кожному опублікованому матеріалу присвоюється міжнародний цифровий ідентифікатор DOI (digital object identifier).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04756.

Мови: українська, англійська, польська.

У збірнику публікуються статті з актуальних проблем філософського знання. Особливу увагу звернуто на антропологічні виміри історико-філософського процесу, освітньо-педагогічного простору, соціально-культурних проблем сучасності.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також тих, хто цікавиться проблемами філософії, історії філософії, світової і вітчизняної духовної культури.

Редакція журналу не несе відповідальності за зміст статей та може не поділяти думку автора.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія» / ред. кол. В. Бодак (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Випуск 49. 216 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2522-4700 (Print)
ISSN 2522-4719 (Online)

HUMAN STUDIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Series of «Philosophy». Issue 49

Publishing House
"Helvetica"
2024

ISSN 2522-4700 (Print)
ISSN 2522-4719 (Online)

Recommended for printing
by Academic Council of Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University
(28 November 2024, Minutes № 12)

Human Studies. Series of «Philosophy» is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category B in the field of philosophical sciences (specialty 033 "Philosophy") according to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 dated 24.09.2020 (Annex 5), Google Scholar, Research Bib – Academic resource index, ICI World of Journals, Index Copernicus International. Each published material is assigned an international numeric identifier DOI (digital object identifier).

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 of April 11, 2024. Media ID: R30-04756.

Journal languages: Ukrainian, English, Polish.

This edition includes articles on the topical issues of philosophical knowledge. Particular attention is drawn to the anthropological dimensions of the historical-philosophical process, educational and pedagogical space and current socio-cultural problems.

For scientists, lecturers, postgraduates, students, as well as those who are interested in the problems of philosophy, history of philosophy, world and domestic spiritual culture.

The Editorial Board bears no responsibility for the content of the articles and may not share the author's opinion.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Human Studies. Series of «Philosophy» : a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Valentina Bodak (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2024. Issue 49. 216 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49>.

РЕДАКЦІЙНИЙ ШТАТ

Головний редактор – Валентина Анатоліївна Бодак, доктор філософських наук, професор, ректор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна.

Відповідальний секретар – Олександр Анатолійович Ткаченко, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна.

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ

Якуб Бартошевський, доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва Державної вищої професійної школи (м. Конін), Польща;

Володимир Степанович Возняк, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна;

Степан Володимирович Возняк, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), Україна;

Анна Валеріївна Ільїна, кандидат мистецтвознавства, докторантка Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ), Україна;

Алла Анатоліївна Кравченко, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії, соціології та політології Державного торговельно-економічного університету;

Віра Володимирівна Лімонченко, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна;

Анатолій Миколайович Малівський, доктор філософських наук, професор кафедри філософії і соціології Дніпровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна – ДНУЗТ (Дніпро), Україна;

Наталія Григорівна Мозгова, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ), Україна;

Людмила Григорівна Павлишин, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та суспільних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль), Україна;

Пшемислав Пачковський, доктор філософських наук, професор, директор Інституту філософії Жешувського університету (м. Жешув), Польща;

Вікторія Володимирівна Полюга, кандидат філософських наук, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна;

Надія Володимирівна Скотна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич), Україна;

Марина Борисівна Столяр, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії та культурології філологічного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (м. Чернігів), Україна;

Людмила Олександрівна Филипович, доктор філософських наук, професор, завідувачка відділу історії релігій та практичного релігієзнавства Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ, (м. Київ), Україна;

Володимир Васильович Хміль, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії і соціології, Дніпровський національний університет залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна – ДНУЗТ (Дніпро), Україна;

Юлія Олександрівна Шабанова, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії Національного гірничого університету (м. Дніпро), Україна;

Олег Михайлович Шепетяк, доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ), Україна.

EDITORIAL BOARD

Editor in chief – Valentyna Bodak, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Rector, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine.

Executive secretary – Oleksandr Tkachenko, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Jakub Bartoszewski, Habilitated Doctor, Professor, Vice-Rector for Science, Development and International Cooperation, State University of Applied Sciences (Konin), Poland;

Volodymyr Vozniak, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine;

Stepan Vozniak, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk), Ukraine;

Anna Ilyina, PhD in Art Criticism, Junior research fellow of the Department of the History of Foreign Philosophy, Hr. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS Ukraine (Kyiv), Ukraine;

Alla Kravchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Head of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science, State University of Trade and Economics;

Vira Limonchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine;

Anatolii Malivskiy, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of Philosophical Sciences, Department of Philosophy and Sociology, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan – DNURT (Dnepr), Ukraine;

Natalia Mozgova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, National Pedagogical Drahomanov University (Kyiv), Ukraine;

Lyudmila Pavlyshyn, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ternopil), Ukraine;

Przemyslaw Paczkowski, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Director of the Institute of Philosophy of the Rzeszow University (Rzeszow), Poland;

Viktoriia Poliuha, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Music Education and Conducting, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine;

Nadiya Skotna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych), Ukraine.

Maryna Stoliar, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Faculty of Philology of the T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» (Chernihiv), Ukraine;

Lyudmyla Fylypovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Religions and Practical Religious Studies, Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv), Ukraine;

Volodymyr Khmil, Doctor of Philosophy, Professor, the Head of Department of Philosophy and Sociology of Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan – DNURT (Dnepr), Ukraine;

Yuliia Shabanova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, State Higher Educational Institution «National Mining University» (Dnepr), Ukraine;

Oleh Shepetyak, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Institute of Society of the Borys Hrinchenko Kyiv Institute (Kyiv), Ukraine.

ЗМІСТ

Возняк Степан. Гайдегерівський парменід: персонаж гайдегерівської філософії чи автентичний мислитель?.....	13
Гречкосій Руслан. Масове виробництво та імператив одноразовості в культурі споживання.....	33
Діденко Лариса. Філософія і генеративні штучноінтелектні моделі: (не)долані обмеження впливальності.....	46
Дуцяк Ігор, Теодорович Лариса. Філософія як основа для розв'язання прикладних задач підприємництва: на прикладі галузі туризму.....	67
Захаров Вячеслав. Індивідуальна свобода у добу соціальних медіа: проблеми та перспективи.....	80
Козаченко Надія. Проблема епістемічної надійності знання в контексті штучного інтелекту.....	94
Множинська Руслана, Лісіцин Віталій, Сук Олена. Особливості формування гендерної ідентичності особистості.....	110
Павлов Валерій. Методологічні засади розуміння штучного інтелекту.....	122
Савельєва Марина. Освіта як послуга (міфологічний аспект).....	134
Ткаченко Олександр, Яремчук Остап. Цифровізація та інформатизація як виклик освітньо-педагогічній реальності.....	145
Ушно Ірина. Аерокосмос як метафора постгуманізму.....	159
Чупрій Леонід, Льовкіна Олена, Далекорей Арсеній. Інновації в релігійному житті України: релігійне протистояння в умовах повномасштабної російської агресії.....	173

Янко Жанна. Соціально-гносеологічні аспекти моральності у художньо-філософському контексті.....	186
Ярмоліцька Наталія. Імплементация китаєзованого марксизму у практиках міжкультурної комунікації ініціативи «Один пояс, один шлях».....	198

CONTENTS

Wozniak Stepan. Heidegger's parmenides: a character in heidegger's philosophy or an authentic thinker?.....	14
Grechkosii Ruslan. Mass production and the imperative of disposability in consumer culture.....	34
Didenko Larysa. Philosophy and generative artificial intelligence models: (un)surmountable limitations of influence.....	48
Dutsiak Ihor, Teodorovych Larysa. Philosophy as the basis of solving applied business problems: the tourism industry as an example.....	69
Zakharov Vyacheslav. Individual freedom in the age of social media: challenges and prospects.....	81
Kozachenko Nadiia. The challenge of epistemic reliability of knowledge in the context of artificial intelligence.....	96
Mnozhynska Ruslana, Lisitsin Vitaliy, Suk Olena. Features of the formation of personal gender identity.....	112
Pavlov Valerii. Methodological principles of understanding of artificial intelligence.....	123
Savelieva Maryna. Education as a service (mythological aspect).....	135
Tkachenko Oleksandr, Aremchuk Ostap. Digitalization and informatization as a challenge to educational and pedagogical reality.....	147
Ushno Iryna. Aerospace as a metaphor for posthumanism.....	160
Chupriy Leonid, Lyovkina Olena, Dalekorey Arseniy. Innovations in the religious life of Ukraine: religious opposition in the conditions of full-scale russian aggression.....	175

Yanko Zhanna. Socio-cognton aspects of morality in an artistic and philosophical context.....	187
Yarmolitska Nataliia. Implementation of chinese marxism in intercultural communication practices of the "One belt, one road" initiative.....	200

УДК 1(091)(430)(092):111

ВОЗНЯК Степан – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 57, вул. Шевченка, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (stepanwozniak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2268-5736>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.1>

Бібліографічний опис статті: Возняк, С. (2024). Гайдегерівський парменід: персонаж гайдегерівської філософії чи автентичний мислитель? *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 13–32, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.1>

ГАЙДЕГЕРІВСЬКИЙ ПАРМЕНІД: ПЕРСОНАЖ ГАЙДЕГЕРІВСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ЧИ АВТЕНТИЧНИЙ МИСЛИТЕЛЬ?

Анотація. Мета роботи полягає у розкритті сутнісних рис та характеристик західного мислення через гайдегерівську інтерпретацію ідей Парменіда. *Методологія* статті передбачає занурення у історико-філософську площину, що зумовлює використання класичних методів понятійного, текстологічного, інтерпретативного та логіко-структурного аналізу. Також необхідною методологічною засадою дослідження є принцип єдності історичного і логічного. *Наукова новизна.* У статті розгортається смислова конотація між автентичними висловлюваннями Парменіда і їх гайдегерівською інтерпретацією. Внутрішня напруга та актуальність даної конотації схоплюється через гайдегерівський вирок сучасності, котрий звучить як «ми ще не мислимо», хоча історично західне мислення розгортається з установки на тотожність мислення і буття. Доводиться, що, попри загальне академічне визнання Парменіда моністом, у його наративі тотожності мислення і буття присутня внутрішня подвійність, котра в подальшому формує розрив між буттям і мисленням, оскільки мислення буття утворює раціональні надбудови над останнім, що затьмарюють буттєву

неприхованість специфічною «владою мислення над буттям». **Висновки.** Попри зазначену дуальність і зафіксований розрив, цілісна гармонія цих вимірів можлива, але лише за умови повного розуміння буття у ракурсі гайдеггерівсько-парменідівської неприхованості, на противагу абстрактним редуціям чистої логіки, що виключають діалектичне мерехтіння буття та існування, або прямолінійному біологічному тлумаченню духовного життя людини в контексті психофізіологічного складу людського організму. Відповідно до Гайдеггерового Парменіда, світ відкривається нам, і це «включає» нашу реакцію на нього, за умови, що ми відповідним чином налаштуємо свій погляд. Таким чином, залучення до простору філософського дискурсу розширює наші можливості насолоджуватися багатовимірним розмаїттям людських зусиль і починань у всіх формах і сферах.

Ключові слова: історія філософії, мислення, буття, тотожність, метафізика, дуальність, Парменід, М. Гайдеггер.

WOZNIAK Stepan – Philosophy Doctor, Assistant Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, T. Shevchenka str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76015 (stepanwozniak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2268-5736>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.1>

To cite this article: Wozniak, S. (2024). Haideggerivskyi parmenid: personazh haideherivskoi filosofii chy avtentychnyi myslytel? [Heidegger's parmenides: a character in heidegger's philosophy or an authentic thinker?]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 49*, 13–32, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.1>

HEIDEGGER'S PARMENIDES: A CHARACTER IN HEIDEGGER'S PHILOSOPHY OR AN AUTHENTIC THINKER?

Summary. *The objective of this study is to elucidate the fundamental tenets and attributes of Western thought, as elucidated by Heidegger in his interpretation of Parmenides' ideas. The methodology*

*of the article entails an immersion in the historical and philosophical plane, which in turn allows for the utilisation of classical methods of conceptual, textual, interpretive and logical-structural analysis. Furthermore, the principle of the unity of the historical and logical is a fundamental methodological basis for the study. **Scientific novelty.** The article elucidates the semantic connotations between Parmenides' authentic statements and their Heideggerian interpretation. The internal tension and relevance of this connotation are elucidated through Heidegger's assessment of modernity, which can be paraphrased as 'we do not yet think'. However, historically, Western thinking has evolved from the perspective of the identity of thinking and being. It has been demonstrated that, despite the general academic recognition of Parmenides as a monist, his narrative of the identity of thinking and being contains an internal duality. This further creates a gap between being and thinking, as thinking about being forms rational superstructures over the latter, obscuring the existential openness with a specific 'power of thinking over being'. **Conclusions.** Notwithstanding the aforementioned duality and the observed gap, a holistic harmony of these dimensions is feasible, contingent upon a comprehensive understanding of being in accordance with Heideggerian-Parmenidesan openness. This contrasts with abstract reductions of pure logic that exclude the dialectical flickering of being and existence, as well as a straightforward biological interpretation of human spiritual life in the context of the psychophysiological composition of the human body. In accordance with Heidegger's interpretation of Parmenides, the world is revealed to us, and this revelation encompasses our response to it, contingent on our adjustment of perspective. Consequently, participation in the domain of philosophical discourse enhances our capacity to appreciate the multidimensional richness of human endeavours across all domains.*

Key words: *history of philosophy, thinking, being, identity, metaphysics, duality, Parmenides, M. Heidegger.*

Постановка проблеми. Назва статті задає дещо прямолінійну логіку судового розслідування – наскільки те, як експлікує Гайдеггер думку Парменіда є тим, що висловлене самим Парменідом і перше, що необхідно зазначити, це те, що тема не передбачає установки підозри – прискіпливого викриття

неадекватного прочитання Гайдеггером поеми Парменіда, коли його текст працює на користь ідей Гайдеггера. При тому, що досить розповсюджена гадка про Гайдеггера як того, хто не слідує науково вираженій роботі з текстами і допускає вольності у трактуванні етимології термінів і експлікації змісту понять, його поводження з текстами відзначено ретельним кропітким опрацюванням як самого тексту, так і історико-подієвого контексту. І по-друге, попри атмосферу скандального негативізму навколо його імені – що, на жаль, характерне сьогодні для зафарбованої жовтизною сфери публічності – зміст його ідей і спосіб їх введення у філософський дискурс постають кристалізуючим ферментом філософії ХХ століття і продовжують турбувати філософуючу спільноту у ХХІ. Його як і Сократа можна вважати оводом, що не дає заснути думці, на що вона легко спокушається, будучи задоволеною розгорнутою зрозумілою відповіддю за усіма правилами логіки і академічної наукової роботи. Іншими словами, хоча скоріше всього існує відмінність між Парменідом Гайдеггера як персонажем філософського дискурсу ХХ–ХХІ ст. і людиною по імені Парменід, який у V ст. до Р.Х. написав поему з традиційною для свого часу назвою «Про природу», у центр уваги поставлене мовлення про Парменіда, реалізоване Гайдеггером – який будучи стурбованим проблемами сучасних йому подій, протягнув їх витоки до найпершого ранку західного мислення.

Мета, поставлена у відповідності до сказаного, може бути сформульована так: у транскрипції Гайдеггером ідей Парменіда виявити сутнісні риси і характеристики західного мислення.

Аналіз останніх публікацій. Остання третина ХХ означена значною увагою до спадщини Парменіда не тільки в річищі академічної історії філософії, але й з боку аналітичних студій. Аналітичний напрям філософії, первинно байдужий до історії філософії, прочитує історичні тексти у контексті принципів власного філософування, Д. Брайян (Bryan, 2020) зазначає, що у такому контексті Парменід бачиться таким, що започаткував західну філософію в технічному сенсі, вводячи установку на аргументацію (р. 219). Так тлумачив Парменіда Д. Геллоп (Gallor, 1984), який говорив про нього як «першого автора, який заслуговує називатися філософом у наш час» (р. 3), Барнс називав Парменіда

гігантом, який впровадив досократику, продумуючи ті питання, які належать до центральних у філософії (Barnes, 1982, p. 155), Остін представляв його не тільки як «архітектора Західної онтології», але й «батьком логіки» (Austin, 1986, p. 1), Кан (Kahn, 1969, p. 720) стверджував, що «введення аргументу у філософію» належить саме Парменіду. Отже, у більшості англійських досліджень він розглядається у ключі раціонально-логічному.

Але на початку ХХІ ст. такий «раціоцентричний» погляд оскаржується і бачиться таким, що вводить у грецьку думку сучасні поняття, все частіше звучить заклик не підлаштовувати Парменіда під аналітичну проблематику і захистити його від одностороннього прочитання (Mourelatos, 2008; Tor, 2017). Логічні аргументи, про які говорять аналітичні мислителі, вичитуються зі слів Богині-Істини, і їх неможливо вважати філософією у сьогоденнішньому її розумінні: у поемі описується подорож юнака з метою спілкування з богинею. Парменід не піддається такому логіцистському сприйманню, звернення Гайдеггера до Парменіда має інший характер і справа не у тому, щоб логічне тлумачення доповнити містичним, Гайдеггер розгортає інший варіант розуміння філософського дискурсу, що і відповідає його прочитанню Парменіда.

Вже згадувалось, що досить часто історико-філософські студії самого Гайдеггера вважаються занадто свобідними і навіть свавільними, але на початку лекцій, присвячених Парменіду, Гайдеггер підкреслює: щоб дізнатися, що помислено і сказано у словах Парменіда, ми вибираємо найнадійніший шлях – ми дотримуємося тексту. Гайдеггер фіксує усі складності сприймання давнього тексту, написаного іншою для читача мовою – слухачі його лекцій по Парменіду мали перед собою переклад Парменіда німецькою – і він нагадує, що переклад, який даний, вже містить якесь його тлумачення проте, «ані переклад, ані його пояснення не матимуть великої ваги доти, доки помислене Парменідом не звернеться до нас. Усе залежить від того, чи ми прислухаємося до поклику, який випливає із вдумливого слова» (Heidegger, 1992, p. 3). Отже відразу вимальовується вектор на рух трансцендування – увага на текст передбачає вихід за межі його, інакше і текст не є текст і зрозуміти його без цього виходу за його межі неможливо.

У цьому контексті приваблює увагу проблема мови поеми Парменіда і якщо раніше поетична форма бачилась випадковою і дещо затемнюючою зміст його ідей, то після Гайдеггерових експлікацій філософського характеру поезії визнано, що образно-поетична мова Парменіда фіксує напругу, що існує між звичайною мовою і реальністю. Ш. Тор (2023) заперечує можливість переведення поетичного філософування Парменіда іншим чином: «Говорячи про суперечності між мовою та доктриною у Парменіда, я не буду припускати, що ми можемо якимось чином відокремити філософський зміст поеми Парменіда від її (поетичного) словесного вираження та переформулювати для нього цей зміст мовою, вільною від цих труднощів (р. 252). Дещо дивним виглядає, що аргументуючи цю тезу, автор не звертається до Гайдеггера, цілком слідуючи його поглядам на поетичну мову.

Гайдеггерівське прочитання Парменіда складає засади для розгляду складностей у відношеннях одного і множинного у діалозі Платона «Парменід» (Thatcher, 2024). На Гайдеггера спирається і А. Хан (Khan, 2023): «Через Гайдеггера я стверджую, що поняття τὸ ἔξαιρῆναι у *Парменіда* не означає вічності чи сліду вічності в часі, а скоріше передбачає первісне уявлення про час» (р. 553).

Цінне зауваження щодо особливостей уваги до Гайдеггерової спадщини наведено у номері журналу, присвяченого зустрічі у 2019 році на основі партнерства між Університетом Евори та Лісабонським університетом під назвою «II Jornadas Heideggerianas»: мова йде про збіг медитативної та проблематизуючої рефлексії з внутрішнім діалогом, «спрямованим на вловлювання мотивацій, коливань і, що не менш важливо, незвіданих можливостей ‘самої речі’, кажучи хайдеггерівськими термінами, ця думка покликана мислити» (Heidegger in Conversation With Heidegger, 2021, р. 12).

Об'ємно експлікує трактування Гайдеггером Парменіда А. Мілвард (2018): зосереджуючи увагу на тотожності мислення і буття, він розділяє тривожну напругу щодо того, що «ми ще не мислимо» і дотримується тези, відповідно якої підготовкою до початку мислення є повернення до грецького досвіду буття.

Виклад основного матеріалу. Через Парменіда Гайдеггер виходить на проблематику, яка у тій чи іншій формі стає

наскрізною для нього, – це проблематика гідного мислення, яке людство у своїй історії відкинуло і пішло іншою дорогою, звідки і виростають усі сучасні проблеми. З цим і пов'язана теза Гайдеггера: «Зв'язок між думкою та буттям – рушійна сила всього західного мислення» (Heidegger, 1975, р. 79), яка є визначальною для його мислення.

Варто зазначити, що текст з назвою «Парменід» за традиційною структурою філософського знання належало б віднести до історії філософії, але виникає питання щодо завдання, яке ставить при цьому Гайдеггер. І це завдання не вписується у галузеву відокремлену від філософії історію філософії. У найбільш узагальнюючій структурі історико-філософських досліджень вирізняються два полюси, використовуючи іменування Рорті – це раціональна реконструкція, коли вчення великих мислителів минулого прочитуються так, щоб зробити їх своїми сучасниками, колегами, з якими можна обмінюватися думками та аргументами, або історична реконструкція, коли ставиться мета реконструювати концепції минулого «автентичним» способом (Rorty, 1984, р. 49–50).

Звернення Гайдеггера до античності не вписується ані у перший тип, ані у другий. Він взагалі не ставить історико-філософського завдання, і у цьому плані він мислитель, зосереджений на сучасності. Але розуміння того, що відбувається сьогодні, тих подій, які дозволяють зрозуміти час свого життя, передбачає «обернення погляду», за чим звично проситься посилення на Платона з його вимогою відвернутися від тіней на екрані сучасного емпіричного світу і побачити вихідну засаду того, що бачимо на екрані. Але платонівський варіант повороту набув у Гайдеггера іменування метафізичного і вже є тим відходом, з якого починається усе західне мислення. Гайдеггерівський поворот отримав у нього іменування *Kehre* – так називається місце, де серпантин гірської дороги повертає назад, але таке повернення необхідне для просування до перевалу.

Починає Гайдеггер з того, що згадує Парменіда і Геракліта, фіксує, що вони були сучасниками не тільки у тому, що жили в період між 540 і 460 роками, але у тому, що у неповторній взаємоприналежності мислять істинне (*das Wahre*), стоячи біля витоків західноєвропейського мислення. Далі слідує пояснення,

яке у характерній для Гайдеггера манері не стільки прояснює, скільки сугестивно навіює, або вводить у певний стан уваги до мислення істинного у його істотності – істинне не є прикметник, тобто не додається до якогось іменника, а саме є ім'ям того, на що мислення спрямоване, синонімічним до мислення подається «сутнісне розуміння», що і може вважатися проясненням. Гайдеггер розгортає траєкторію західноєвропейського мислення як таку, у якій це перше сприймання істинного не зачіпається і тим не менше це перше осягнення зберігає силу не як незмінний вічний зразок – воно є таким початковим, що не залишається ані в минулому, ані у специфічному ідейному просторі, але передує всій подальшій історії – отже належить майбутньому. У цьому смислі початок є тим, що у сутнісній історії приходить останнім, бо очевидно, що справжній початок у своїй початковості прихований, невидимий – і те, що він є початком стає видимим з часом. Мислителями, які мислять початкове, Гайдеггер називає Анаксимандра, Геракліта і Парменіда, значущість яких і ставить своїм завданням обґрунтувати.

Перша теза такого обґрунтування – це відхилення усього подальшого мислення від свого витoku, яке стає настільки радикальним, що викликає сумнів у можливостях осмислення цього раннього мислення, яке ще й до того ж дійшло у уривках і фрагментах; звідси розбіжності розуміння, характерні для нашого часу. Тим не менше, розуміння себе і свого часу можливе за умови звернення до античності, що по відношенню до сучасної людини є глибокою давниною, і умовою такого самопізнання є завдання почати мислити те, що мислили давні мислителі. Отже, постає питання щодо того, що увійшло у їх мислення? І це відкривається у тексті Парменіда.

Текст Парменіда являє собою поему, і цей момент отримав різноманітні пояснення щодо випадковості такої форми і адекватності її філософській проблематиці, яка виразно домінує у поемі. У поетичній формі часто вбачається основна причина труднощів для чіткого розуміння аргументів Парменіда, досить розповсюджені скарги, що віршована форма викладу підриває ясність його тез, і ця скарга відома з часів Плутарха і Прокла (Bryan, 2020, p. 226). Вибір Парменідом віршованої форми вважається таким, що створює майже непроникну темряву (Kirk, G.,

Raven, J. and M. Schofield, 1983, p. 241; Barnes, 1982, p. 155–156). Такі судження спираються на припущення, що у Парменіда наявне чітке повідомлення, яке було б зрозумілим за умови прозаїчної форми.

Звичка мислити у вимірі прямолінійного прогресизму диктує такий варіант, що розглядає філософію у формі поезії у якості первинного наївного дещо дитячого мислення, яке у подальшому розгортається у науково вивірені дослідження і саме такий висновок підтверджують емпіричні матеріали – поетична форма поступово зникає, поступаючись місцем або логіко-понятійній роботі, або індуктивним узагальненням природничого матеріалу вже у Арістотеля; щоправда, варто зазначити, що у нього наявні інтонації і іншого, зовсім не наукового, а власне філософського характеру. Гайдегерівські тексти формально не побудовані як поеми, але специфічність його філософської манери пов'язана з тим, що його мовлення поетичне не за формою, а по сутності.

Якщо звернутися до особливостей поетичної мови, яку висловлює Ж. Коен і наведену М. Уельбеком (Houellebecq, 2019), то стає зрозумілим повернення до поетичної форми філософування. Поетична форма висловлювання онтологічна у тому смислі, що реальність промовленого не вимагає доведення. Парменідові тези «мислити – те ж саме, що бути; можна лише те говорити і мислити, що є, адже буття є, а ніщо немає» виводять на те самоочевидне, яке не виводиться, а розкривається у своїй неприхованій присутності і найбільш підходить для цього поезія, мета якої за Жаном Коеном, на слова якого і спирається Уельбек, створення глибоко алогічної мови, в якій заблоковані можливості заперечення – таким чином виникає «ефект безмежності», у якому простір твердження охоплює весь світ, не залишаючи місця для заперечень. Отже, поетичний спосіб філософування певною мірою можна вважати умовою висловлення принципу тотожності мислення і буття.

Онтологічність мови можна бачити у тому, що скрізь мову можна вийти у простір того, що надане мовою – отже, мова надає відкритості, або способом існування мови є відкритість. Але у ХХ столітті онтологічний вимір мови отримав такий спосіб пояснення, який названо перформативністю – мова дає існування тому, що промовляє, отже має породжувальний ефект. Ця

якість задіяна у сучасних спробах відновлення софістики, основоположницею нової хвилі уваги до софістики можна вважати Барбару Касен (2017), яка зафіксувала конститутивний статус мови у сучасному суспільстві (р. 79). І це часом має дуже небезпечні наслідки.

Повертаючись до Гайдеггерівського «Парменіда» зазначимо, що після нюансованого розбору слів «істина-алетейя-неприховане-приховане-хибне-удостовірене-владне», які зовсім не постають просто словами – як зазначає Гайдеггер, «ми не займаємось словами» (Heidegger, 1992, р. 15) – він повертається до основної теми тексту: до першого початку буттєвої історії Заходу, який розглядає у контексті «Буття і слова», підкреслюючи ту взаємовіднесеність, у яку дозволяє увійти саме буття, а не людина, що мислить про це (Heidegger, 1992, р. 76). Як тільки слово стає висловлюванням людини, починається рух до *ratio*, що закриває вихід на вихідне-первинне. Розгортаючи думку далі, Гайдеггер розкриває, що здатність зуміти взяти такий ракурс бачення сутнісного і іменується філософією, а той, хто може так дивитися, називається *σωζόμενος*, тобто «врятований», причому він «врятований» щодо буття до людини, або дещо по-іншому, він врятований для буття, відсунувши зіслизання у ніщо. Відлуння цього виразно присутнє у декартівській тезі *cogito ergo sum*, але Гайдеггер зазначає, що відлуння завжди приносить дещо інше. Сутнісний погляд стосується як того, хто так дивиться, так і того, що висвітлюється у погляді – це і є Парменідове «мислити – те ж саме, що бути; можна лише те говорити і мислити, що є, адже буття є, а ніщо немає». Гайдеггер не говорить про тотожність мислення і буття, але висвітлює простір, у якому вони взаємовіднесені.

Раніше згадувалося судження аналітичних філософів щодо значущості Парменіда як того, хто є батьком логіки, оскільки вводить у міркування аргументацію – чим забезпечується ефект ясності і можливості розуміти. Д. Браян присвячує розгляду «ясності» Парменіда спеціальне дослідження і приходять до висновку, що це не стільки «ясність» відповіді (доктринальна ясність), скільки «ясність методологічна», вказуюча шлях – цим шляхом є провокативне розкриття невизначеності (Bryan, 2020, р. 236), якщо звернутися до лексики Гайдеггера, то слід

говорити про запитувальну природу філософії, яка розкриває нескінченний простір для мислення тим, що невпинно запитує.

Отже, ясність і прозорість Парменіда обумовлені не так логічними аргументами, як розкритістю буття погляду, який наданий самим буттям – не так людина дивиться на буття, як буття дивиться на людину. Це і є та тотожність мислення і буття, з бачення якої народжується філософія і саме це покликана вона (разом з поезією) оберігати, оберігати те, що показується істиною-алетейєю-неприхованістю. Ті ж, кому не потрібен сутнісний погляд, залишаються *ἄνευ φιλοσοφίας*, тобто «без філософії», отже «філософія» – це не просто заняття для думки, захопленої грою загальними поняттями, причому таке заняття, якому можна вдаватися, а можна і не вдаватися, оскільки в обох випадках нічого істотного не відбувається, філософія – це окликнутість самим буттям. Філософія як така є основним способом відношення людини, що є серед сушого, до цього сушого. Позбавлені філософії позбавлені «погляду-вглиб» (Heidegger, 1992, р. 120). Ті, хто позбавлені філософії, позбавлені пам'яті – Гайдеггер говорить, що вони «без міри п'ють воду зі згаданої річки, що позбавляє турбот. Вони суть ті безтурботні, яким добре в бездумності, які ухилилися від будь-якого заклику мислити. Ці безтурботні є ті, хто радіє можливості забути про свою приналежність до народу поетів і мислителів (у ці дні міністерство пропаганди голосно сповістило про те, що зараз німцям потрібні не 'мислителі та поети', а 'пшениця та олія')» (Heidegger, 1992, р. 120–121).

Кінець ХХ ст. шумно оголосив «кінець філософії» і у цьому проявлена установка сучасності на пошуки такого режиму життя людини, який відповідає безтурботності, а отже бездумності, для такого способу життя мислителі і поети вважаються або зайвими, або тими, хто має розважати, знімати напругу, відволікати від важких запитань, тією ж мірою, якою вони це не виконують, вони просто усуваються. І справа не у тому, що навчальні курси філософії стрімко рухаються до нуля, хоча це є певним показником наявної ситуації, мова йде про нехтування сутнісним запитуванням. Гайдеггер у лекціях протиставляє філософію як увагу до поклику буття освіти і набутих відомостям – як пам'ятаємо, ще Геракліт зазначив, що багатознайство уму не навчає, але бути

зачепленим буттям, тобто фіксуючи гарячі точки ситуації часу, можна не знати і не розуміти своєї покликаності – не відповідати на заклик буття мисленням належної глибини (Heidegger, 1992, р. 120). У цих словах прозирає неприймання «політиканських» варіантів відповідей буттєвим запитанням, таким політиканством наповнена як минула, так і сучасна історія.

Діалектично трактована тотожність не розуміється закам'янілим і застиглим тим самим, рівною мірою істина не є готовою монетою, яку можна покласти у кишеню (Гегель), Гайдеггер говорить про споконвічне сутнісне боріння, яке відбувається у істині (Heidegger, 1992, р. 18). І тим не менше, зв'язок мислення і буття опізнається як «те ж саме», що за Гайдеггером експлікується через онтологічну різницю буття і суцього, «онтологічну відмінність» (*ontologische Differenz*) – і це вносить суттєвий нюанс у Парменідові міркування.

Напряму до питання зв'язку мислення і буття Гайдеггер звертається у тексті «Мойра» (1953). Зазначивши у першому ж реченні, що зв'язок між мисленням та буттям є рушійною силою всього західного мислення (Heidegger, 1975, р. 79), Гайдеггер показує як у історії людської думки виконується тотожність Парменіда. Він виділяє три типи такого виконання. Перша лінія, для якої, як іронічно зазначає Гайдеггер – філософія взагалі не потрібна, сприймає мислення як щось наочно існуюче поряд з іншим існуючим – мислення як суще має бути зраховане до інших існуючих і разом з ними зведено в якусь узагальнюючу сукупність, і це об'єднання існуючих називається буттям (Heidegger, 1975, р. 79). Другий тип, який відповідає домінуючому у сучасній філософії варіанту, коли суще сприймається як об'єкт і мислення стає лицем до лица з ним за посередництвом перцепції і заради перцепції (Heidegger, 1975, р. 81), що найбільш чітко представлено у Гегеля і у Берклі, особливо в положенні Берклі *esse = percipi*: і тоді буття вбирається у сприйняття, уявлення, Поняття. Отже: «Буття дорівнює мисленню, оскільки предметність предметів конститується і формується у свідомості, що представляє, в 'я мислю щось'. У світлі цього твердження про зв'язок між мисленням і буттям промова Парменіда виглядає пра-формою сучасного вчення про реальність та її пізнання» (Heidegger, 1975, р. 82). У такий спосіб, другий тип

розглядає мислення у сучасній манері, у значенні представленості предметів як предметності для Его суб'єктивності.

Третя думка впливає з принципів античної філософії платонівського напрямку – згідно з вченням Сократа і Платона, ідеї складають «існування» будь-якого суцього, не належачи до області αἰσθητά, що чуттєво сприймається. Ідеї можна побачити у всій їх чистоті лише в νοεῖν, у не-чуттєвому сприйнятті. Буття належить до області νοητά, не- та над-чуттєвого. Гайдеггер робить висновок, що кожна з цих трьох точок зору переміщає давньогрецьку думку в область панування питань, що ставляться метафізикою наступних століть (Heidegger, 1975, р. 84–85) і не відповідають суті справи давньогрецької думки.

Оскільки ці три варіанти розуміння не передають справжньої суті ранньої грецької думки, Гайдеггер ставить мету виявити цю істотність шляхом скрупульозного читання фрагменту VIII, 34–41. І відразу ж зазначає, що у VIII фрагменті мова йде про εον, про суще, а не про буття; але у фрагменті III, у якому йде мова про тотожність, говориться про буття, εἶναι. Отже, ці фрагменти прочитуються у контексті розрізнення буття і суцього (Sein-Seiende, хоча Гайдеггер приймає форму Sein, німецькою; being-beings англійською, хоча зустрічається і варіант being and existence). Для Гайдеггера важливо відійти від об'єктивуючої щойності і висвітлити дієслівний смисл буття, що чітко засвідчено у англійському перекладі, але цілком можливо припустити, що відверто процесійна форма -ing занадто прямолінійна, тобто губиться подвійне коливання. Найскладніший момент – знайти ім'я дуальності, висвітлюючи смисл дії *розкриття*, що для Гайдеггера є важливим, і засвідчене це багатократним зверненням до цього слова. Гайдеггер бачить трагізм мислення: «Думка в певному відношенні знаходиться поза дуальністю, на яку вона, задовольняючи їй і необхідна їй, залишається орієнтованою. В іншому відношенні саме ця 'орієнтація на' залишається в межах дуальності, яка жодною мірою не є лише деяким недбало представленою різницею між буттям і сущим, але здійснюється з розкриття. Це останнє, як Ἀλήθεια, дарує будь-якій присутності те світло, в якому присутнє може з'явитися» (Heidegger, 1975, р. 96). Але модальне уточнення «може» містить підступну амбівалентність – будь-що можливе може і не здійснитися.

Таким чином виникає питання: якщо буття і суще розрізнені, то що саме стверджує тотожність Парменіда – тотожність мислення буттю чи суццюму? Це питання вносить новий нюанс, складаючи власне гайдеггерівський варіант експлікації тез Парменіда через відношення буття і суцього, причому важливо зазначити, що буття і суще не представляють собою дві фіксовані інстанції, які або відмінні одна від одної, або співпадають – їх відношення існує лише як розгортання їх єдності та відмінності, яку Гайдеггер позначає *die Zwiefalt* – подвоєння, складка, дуальність, отже думка, починаючи з її грецьких витоків, постійно рухається в межах прояву цієї дуальності, не осмислюючи, однак, своє становище і взагалі не замислюючись про вияв дуальності, внаслідок чого вже на початку розвитку західної думки відбулося непомітне згасання дуальності (Heidegger, 1975, p. 86–87). Згасання *die Zwiefalt*-дуальності обумовлює затемнення буття, те, що воно підпорядковується – точніше зливається – з сущим, використовуючи знайому термінологію – об’єктивується.

Достатньо розповсюдженим до Гайдеггера і характерним для шкільних та оглядових викладів є визнання Парменіда послідовним моністом, який визнає множинний мінливий світ ілюзорним, яким сприймає його загальнолюдська буденна докса, і тільки незмінно-вічне єдине є справжнім існуванням, шлях до чого розкриває розум, і тоді мислення і буття розкриваються як те ж саме. У цьому контексті звичним є протиставлення Парменіда і Геракліта – перший подається мислителем буття як незмінного вічного одного, у другого акцентується мінливість і він постає мислителем становлення. Якщо по відношенню до Геракліта помічається те, що рух з’являється лише на тлі сталості, то те, що у поемі Парменіда немає нерухомості, тривалий час не визнається. Жан Бофре наводить інтерпретації Дільса і Віламовіца, авторитетні і визнані, відповідно яких мінливість, яку сприймають більшість людей, є хибною видимістю, отже гадка бачиться нижчим типом істини, яку усуває істина вища, абсолютна, і показує, що Гайдеггер ще у своїй ранній книзі «Буття і час» приймає інший варіант, звертаючись до Карла Рейхардта, який говорить про потрібний поділ там, де двотисячна традиція бачила лише подвійний поділ (Beaufret, 2006, p. 33–34).

Бофре йде за Гайдеггером і звертається до тексту Парменіда, показуючи, що мова йде не про два шляхи, кожен з яких не лишає місця для іншої можливості, але про три – істину, заблудження і істину про заблудження, тобто вивчення його засад (Beaufret, 2006, р. 33–37). Як він зазначає, світ ілюзії не є ілюзією світу – докса, що бачить множинно-мінливе, і вища істина, яка усуває цю видимість, у своїй відмінності виявляють об'єднання, як говорить Гайдеггер, «τὸ αὐτὸ, 'одне й те саме', 'тотожне' залишається словом-шифром в обох фрагментах, якщо не для всієї думки Парменіда в цілому» (Heidegger, 1975, р. 87). І тут же відразу зауважує, що якщо ми визнаємо, що слово τὸ αὐτὸ, «тотожне», означає ідентичне, якщо «ми повністю приймемо ідентичність як абсолютно очевидну передумову для мислимості всього мислимого, то за допомогою цієї думки будемо поступово ставати все більш глухими до слова-шифру, звичайно, взагалі почуємо заклик цього слова» (Heidegger, 1975, р. 87). Логічна послідовність обумовлює усунення дуальності-die Zwiefalt – то τὸ αὐτὸ, «тотожне» домінуючи, усуває відмінність, то розрізнення-множинність не бачить τὸ αὐτὸ, «тотожного» і цей маятник пролітає повз того бачення, у якому мислити і бути якщо і розрізняються між собою, то це відбувається всередині взаємної приналежності. Здатність бачити цю взаємну приналежність складає таємницю думки, яка постійно схиляється на бік одної послідовності.

І тим не менше, хоча Гайдеггер вбачає вже у Платона усунення дуальності-die Zwiefalt за рахунок визнання істинним тільки світу ідей, не-чуттєвість і сталість якого і складають буття, у Арістотеля наявна непослідовність, яка певною мірою висвітлює Гайдеггерове бачення Парменіда: у *Метафізиці* Арістотель говорить, що те, що є, є єдиним щодо його сутності, але множинним щодо сприйняття, і це не співпадає з Арістотелевою реконструкцією міркувань Парменіда у *Фізиці*, відповідно якої Парменід допускає використання «буття» лише для вказівки на те, що є одним і жодна диференціальна випадковість того, що є, не може бути визнана буттям.

Дуальність у розумінні тотожності мислення і буття поставлена у центр у тексті під назвою «Мойра», що зафарбовує його на давньогрецький лад, тобто нагадує про межі, у яких утримується

усе, і які надані долею, роком, ананке, мойрою, на особливість дії чого звертає увагу Бофре. Він розрізняє жорстке однозначне силове підпорядкування Року-Фатуму і утримує в межах, зберігає міру «зв'язування в якості дуальності», яке надає Моїра. Слова Гайдеггера з «Вступу до метафізики» можуть сприйматися як певний висновок: «Дійсно знаюча людина тому – це не та, котра сліпо женеться за істиною, а лише та, котра постійно знає про всі три шляхи: шлях буття, шлях небуття і шляхи видимості. Знання, що усвідомлює свою перевагу, а всяке знання є перевагою, дарується тільки тому, хто натхненно кидався на шлях буття, кому не є чужим жах другого шляху до прірви ніщойності і хто все ж таки, підпорядкувавшись постійній потребі, став на третій шлях, шлях видимості» (Heidegger, 2001, p. 120). Хоча сам Гайдеггер вважає, що діалог з Парменідом не має завершеності – і не внаслідок фрагментарності того, що залишилося від його поеми, але тому, що сказане ним не перестає бути гідним осмислення. І у цьому смислі стає зрозумілою його теза, що ми досі не мислимо – оскільки ми залишаємось на ґрунті стирання онтологічної різниці, яка постає розривом з тією важко сприйманою і неіменованою присутністю буття і як будь-який розрив (не розрізнення, а саме розрив) це обумовлює жакливу катастрофічність, якою сповнена сучасність – і сучасність Гайдеггера, і сучасність наша. Мартін Макдонах візуалізує жах розриву у своєму фільмі 2022 року «Банші Інішеріна», коли дружній зв'язок двох дуже різних приятелів-друзів розірваний і це викликає абсурдну, жорстку аж до жорстокості низку подій, яка відбувається на тлі громадянської війни 1923 року в Ірландії, яка присутня як далеке відлуння на острові, де живуть друзі – але пам'ятаємо Гемінгуей-і-Джона Донна, що ніяка людина не може укритися на острові, вона ув'язана з усією множинністю інших. Жива тканина життя знищується, коли рафінована елітарність починає домінувати над простотою «доброго хлопця». Можна засмутитися, що рафінована елітарність вищого представлена у фільмі музикою, але діалог-суперечка у пабі щодо того, що є головним для людського буття, підриває спокій саме інтелектуалів, зневажливих до простоти повсякденності.

Теза «ще не мислимо» може прочитуватись у контексті надії – на це вказує «ще ні». Але Гайдеггер уточнює, що ми абсолютно

не знаємо, чи воно настане (Heidegger, 1968, p. 35). А. Мілвард розгортає його думку: «Ми не думаємо і не знаємо, чи думати-мемо колись. Думка як така є припущенням. Але це залишає ймовірність того, до чого ми можемо підготуватися незалежно від того, чи з'явиться воно коли-небудь. Ми все ще не мислимо, оскільки ми ще не увійшли в сутнісну природу, властиву мисленню, і яка все ще захищена, утримана від нас. Ми ще не в реальності думки. Однак справжня сутність думки могла б проявитися саме в тому місці, де вона колись відійшла, якщо тільки ми звернемо увагу на це відступлення, якщо тільки не будемо наполягати, заплутані логікою, що ми вже чудово знаємо, що таке мислення» (Milward, 2018). І це вносить тривожно-трагічні інтонації. Але спроба увійти в грецький досвід буття є підготовкою до початку мислення. Гайдеггер як і Парменід ступають на самий край мислення, зачіпаючи граничні питання, а це небезпечно – отже блокується часом свідомо, часом несвідомо.

Висновки. Не можна сказати, що позиція Гайдеггера до Парменіда є цілком проясненою – при тому, що Парменід виводиться ним за межі метафізичного спрощення у розумінні буття, що визнається дією Платона, але не дає спокою відома теза Гайдеггера, який у інтерв'ю промовляє, що атомна бомба вибухнула у поемі Парменіда. Парменід у Гайдеггера не вважається засновником раціоналістичної метафізики і подається як той, хто «не дає суворой логічної дедукції природи буття, але виявляє відкритість до подвійності присутності та присутнього. Він розуміє мислення не як те, що має бути лише вічною формою ідеального об'єкта розумної досконалості, а показує думку як усвідомлення розгортання цієї подвійності. Справа не в тому, що смертні не думають, тому що вони пропускають чисту необхідність буття; смертні турбуються лише про теперішні речі, а не про приховане джерело присутності самих цих речей» (Milward, 2018). І тим не менше у пізньому інтерв'ю згаданий саме Парменід, і можна припустити, що він вимовив спокусливі для людей речі, подвійність яких дозволила їм ввести буття у владу предметного розуму і виділити себе у особливий регіон, наділений привілеєю диктату своєї волі, що дозволяє ліпити усе на свій владний лад, аж до знищення усього, отже закритися від поклику смислу, орієнтуючись на владу над предметним сущим. Особлива набудована

інтелектуальна реальність затемнює ясність буття. Мислення як влада над буттям спустошила яскраві риси багатоликого буття і створила ілюзорні привабливі замітники. У фільмі «Матриця» звучить прохання: «Підключіть мене до матриці, я не хочу всього цього, дайте мені смачну їжу, красивих жінок». Тобто людина поставлена перед дилемою (яку не хотів приймати Гайдеггер і яку за його думкою не приймав Парменід) – або спустошена до абстракції пустеля (те ніщо, яке заперечує Парменід), або смачна їжа і красиві жінки – але як ілюзорна неправдива видимість. Цілісність цих двох вимірів можлива – але при умові повнокровного розуміння буття всупереч абстрагуючим редукціям чистої логічності, усуваючим діалектичне мерехкотіння буття і суцього, або прямолінійним біологічним трактуванням духовного життя людини у контексті гормонально-нейромедіаторного складу людського організму. За Парменідом Гайдеггера сам світ розкривається нам і саме це «включає» нашу відповідь йому при умові відповідного налаштування погляду. Якщо говорити дуже просто, то входження у простір філософського дискурсу підсилює насолоду від багатовимірної різнобарвності людських занять і справ у будь-яких формах і сферах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Austin S. Parmenides: Being, Bounds and Logic. Parmenides: Being, Bounds and Logic. New Haven, Conn. and London, 1986. 203 p.
2. Barnes J. The Presocratic Philosophers. London and New York, 1982. 620 p.
3. Beaufret J. Dialogue with Heidegger: Greek Philosophy. Bloomington: Indiana University Press, 2006. 184 p.
4. Bryan J. The Pursuit of Parmenidean Clarity. *Rhizomata*, 2020. 8(2). P.218–238. doi: <https://doi.org/10.1515/rhiz-2020-0010>.
5. Cassin B. Humboldt, Translation and the Dictionary of Untranslatables. *Forum for Modern Language Studies*, 2017, 53(1). P. 71–82. doi: <https://doi.org/10.1093/fmls/cqwo88>.
6. Gallop D. Parmenides of Elea. Toronto, 1984. 162 p. doi: <https://doi.org/10.2307/2185236>.
7. Heidegger in Conversation With Heidegger. *Phainomenon*, 2021, 31. P. 11–15. doi: <https://doi.org/10.2478/phainomenon-2021-0002>
8. Heidegger M. Moira (Parmenides VIII, 34–41). *Early Greek Thinking*. Translated by David Farrell Krell and Frank A. Capuzzi. New York, Harper & Row, 1975. P. 79–101.

9. Heidegger M. What is Called Thinking? Translated by Grey, J. New York, Harper & Row, 1968. 244 p.
10. Heidegger M. Introduction to Metaphysics. Translated by Gregory Fried and Richard Polt. New Haven & London: Yale University Press, 2001. 330 p.
11. Heidegger M. Parmenides. Translated by Andre Schuwer and Richard Rojcewicz. Indiana University Press, 1992. 192 p.
12. Houellebecq M. Creative Absurdity. Interventions 2. Translated by Timothy Lavenz, 2019. URL: <https://fragilekeys.com/2019/10/15/creative-absurdity-houellebecq/>
13. Kahn C. The Thesis of Parmenides. *The Review of Metaphysics*. 1969, 22. P. 700–724.
14. Khan A. Τὸ ἐξαιώνης and Time in Plato's Parmenides. Dialogue. 2023, 62. P. 553–567. doi: <https://doi.org/10.1017/S0012217323000100>
15. Kirk G., Raven J. and M. Schofield. The Presocratic Philosophers. Cambridge, 1983. 488 p.
16. Milward A. Parmenides and Heidegger (1.1.0). *Andrewmilward.Net*, 2018. URL: <https://philarchive.org/archive/MILPAH-4>
17. Mourelatos A. The Route of Parmenides. Las Vegas, Zurich and Athens, 2008. 466 p.
18. Rorty R. The historiography of philosophy: four genres. *Philosophy in History*. Ed. by R. Rorty, J. B. Schneewind and Quentin Skinner. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. P. 49-75.
19. Thatcher M. Heidegger's Answer to Plato's Parmenides. *SOPHIA*, 2024, 63. P. 345–361. doi: <https://doi.org/10.1007/s11841-023-00983-y>
20. Tor S. Mortal and Divine in Early Greek Epistemology. Cambridge, 2017. 410 p.
21. Tor S. Language and doctrine in Parmenides' Way of Reality. *The Journal of Hellenic Studies*. 2023, 143. P. 250–275. doi: <https://doi.org/10.1017/S0075426923000678>

REFERENCES

1. Austin, S. (1986). Parmenides: Being, Bounds and Logic. New Haven, Conn. and London.
2. Barnes, J. (1982). The Presocratic Philosophers. London and New York.
3. Beaufret, Jean. (2006). Dialogue with Heidegger: Greek Philosophy. Bloomington: Indiana University Press.
4. Bryan, Jenny. (2020). The Pursuit of Parmenidean Clarity. *Rhizomata*, 8(2), 218–238. doi: <https://doi.org/10.1515/rhiz-2020-0010>
5. Cassin, B. (2017). Humboldt, Translation and the Dictionary of Untranslatables. *Forum for Modern Language Studies*, 53(1), 71–82. doi: <https://doi.org/10.1093/fmls/cqwo88>
6. Gallop, D. (1984). Parmenides of Elea. Toronto. doi: <https://doi.org/10.2307/2185236>

7. Heidegger in Conversation With Heidegger. (2021). *Phainomenon*, 31, 11–15.
8. doi: <https://doi.org/10.2478/phainomenon-2021-0002>
9. Heidegger, M. (1975). Moira (Parmenides VIII, 34–41). *Early Greek Thinking*. Translated by David Farrell Krell and Frank A. Capuzzi. (79–101). New York, Harper & Row.
10. Heidegger, Martin. (1968). What is Called Thinking? Translated by Grey, J. New York, Harper & Row.
11. Heidegger, Martin. (2001). Introduction to Metaphysics. Translated by Gregory Fried and Richard Polt. New Haven & London: Yale University Press
12. Heidegger, M. (1992). Parmenides. Translated by Andre Schuwer and Richard Rojcewicz. Indiana University Press.
13. Houellebecq, M. (2019). Creative Absurdity. Interventions 2. Translated by Timothy Lavenz. URL: <https://fragilekeys.com/2019/10/15/creative-absurdity-houellebecq/>
14. Kahn, C. (1969). The Thesis of Parmenides. *The Review of Metaphysics*. 22, 700–724.
15. Khan, Asadullah. Τὸ ἐξαιώνης and Time in Plato's Parmenides. *Dialogue* (2023), 62, 553–567. doi: <https://doi.org/10.1017/S0012217323000100>
16. Kirk, G., Raven, J. and M. Schofield (1983). The Presocratic Philosophers. Cambridge.
17. Milward, Andrew. (2018). Parmenides and Heidegger (1.1.0). *Andrewmilward.Net*. URL: <https://philarchive.org/archive/MILPAH-4>
18. Mourelatos, A. (2008). The Route of Parmenides. Las Vegas, Zurich and Athens.
19. Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. *Philosophy in History*. Ed. by R. Rorty, J. B. Schneewind and Quentin Skinner. (pp. 49–75). Cambridge: Cambridge University Press.
20. Thatcher, M. Heidegger's Answer to Plato's *Parmenides*. *SOPHIA*, 63, 345–361 (2024). doi: <https://doi.org/10.1007/s11841-023-00983-y>
21. Tor, S. (2017). Mortal and Divine in Early Greek Epistemology. Cambridge.
22. Tor, Shaul. (2023). Language and doctrine in Parmenides' Way of Reality. *The Journal of Hellenic Studies*, 143, 250–275. doi: <https://doi.org/10.1017/S0075426923000678>

УДК 141.7 (091)

ГРЕЧКОСІЙ Руслан – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії, Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 9, вул. Пирогова, м. Київ, Україна, індекс 02000 (grechkosii_ruslan@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9022-7046>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.2>

Бібліографічний опис статті: **Гречкосій, Р.** (2024). Масове виробництво та імператив одноразовості в культурі споживання. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 49, 33–45, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.2>*

МАСОВЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ІМПЕРАТИВ ОДНОРАЗОВОСТІ В КУЛЬТУРІ СПОЖИВАННЯ

Анотація. *Метою статті є критичний аналіз філософських аспектів масового виробництва та одноразовості як основних характеристик споживачтва. Ці два елементи сформувавши цінності та відносини, які є базовими для сучасного суспільства. Методологічними засадами дослідження є філософський концепт консьюмеризму та етичної відповідальності. Новизна статті полягає в критичному аналізі взаємозв'язку між філософськими та етичними аспектами масового виробництва та одноразовості, що є невід'ємними частинами ідеології консьюмеризму. Дослідження акцентує увагу на тому, як ці модуси впливають на суспільні цінності, людську мораль і екологічну відповідальність. Висновки.* Масове виробництво та одноразовість є ключовими елементами сучасного споживачтва, які мають глибокі соціальні, філософські та екологічні наслідки. Ці явища сприяють створенню культури надмірності та споживання, яка ставить під загрозу індивідуальність та творчість, зводячи їх до стандартних і масових продуктів. Одноразовість товарів сприяє формуванню циклу безперервного споживання, що веде до виснаження ресурсів і поглиблення

екологічних проблем. Філософська критика споживання, яка здійснюється К. Марксом, Ж. Бодріярром та Г. Маркузе, стосується питання підриву людської гідності та відчуження людини від її творчого потенціалу. Підкреслено, що споживання замінює глибокі соціальні відносини короткочасним матеріальним задоволенням. Даний аспект розкривається в працях З. Баумана та Б.-Ч. Хана. Акцентовано увагу на необхідності впровадження етичного споживання, що актуалізує потребу у відповідальному використанні ресурсів. А. Несс представляє концепцію «глибинної екології», яка ставить під сумнів антропоцентричний підхід до природи, а П. Сінгер та Дж. Мейсон досліджують етичні наслідки вибору продуктів харчування, підкреслюючи їх вплив на навколишнє середовище. Автори закликають до перегляду наших підходів до споживання, щоб досягти гармонійного балансу між матеріальними потребами та екологічною стійкістю.

Ключові слова: споживання, консьюмеризм, філософія, масовість, одноразовість, економіка, екологія.

GRECHKOSII Ruslan – Ph.D., Doctoral student at the Department of Philosophy, Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Dragomanov Ukrainian State University, 9, Pirogova str., Kyiv, Ukraine, postal code 02000 (grechkosii_ruslan@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9022-7046>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.2>

To cite this article: Hrechkosii, R. (2024). Masove vyrobnytstvo ta imperatyv odnorazovosti v kulturi spozhyvannia [Mass production and the imperative of disposability in consumer culture]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 49, 33–45, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.2>

MASS PRODUCTION AND THE IMPERATIVE OF DISPOSABILITY IN CONSUMER CULTURE

Summary. *The purpose of the article is to critically analyse the philosophical aspects of mass production and disposability as*

*the main characteristics of consumerism. These two elements have formed the values and relations that are fundamental to modern society. **Methodological** basis of the study is the philosophical concept of consumerism and ethical responsibility. **Scientific novelty.** The novelty of the article lies in the critical analysis of the relationship between the philosophical and ethical aspects of mass production and disposability, which are integral parts of the ideology of consumerism. The study focuses on how these modes affect social values, human morality and environmental responsibility. **Conclusions.** Mass production and disposability are key elements of modern consumerism, which have profound social, philosophical and environmental consequences. These phenomena contribute to the creation of a culture of excess and consumption that threatens individuality and creativity by reducing them to standard and mass products. The disposability of goods contributes to a cycle of continuous consumption, which leads to the depletion of resources and the aggravation of environmental problems. The philosophical criticism of consumption, carried out by K. Marx, J. Baudrillard and G. Marcuse, concerns the issue of undermining human dignity and alienating a person from his or her creative potential. It is emphasised that consumption replaces deep social relations with short-term material satisfactions. This aspect is revealed in the works of Z. Bauman and Byung-Chul Han. The authors emphasise the need to introduce ethical consumption, which raises the need for responsible use of resources. A. Ness presents the concept of 'deep ecology', which questions the anthropocentric approach to nature, and P. Singer and J. Mason explore the ethical implications of food choices, emphasising their impact on the environment. The authors call for a reconsideration of our approaches to consumption in order to achieve a harmonious balance between material needs and environmental sustainability.*

Key words: *consumption, consumerism, philosophy, mass production, disposability, economy, ecology.*

Постановка проблеми. Консьюмеризм можна визначити як соціально-економічну ідеологію, яка заохочує придбання товарів і послуг у постійно зростаючій геометричній прогресії. Вона ґрунтується на виробництві, просуванні та споживанні продуктів, нею визначається уявлення про те, що особисте щастя

та суспільний прогрес пов'язані з матеріальним чинником. У своїй сучасній формі споживацтво полягає не лише у задоволенні потреб, але й у створенні прагнення щодо нових і часто непотрібних людині продуктів, увічнюючи цикл споживання його зростанням.

Метою статті є критичний аналіз філософських аспектів масового виробництва та одноразовості, що є базовими модулями ідеології консьюмеризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку культури споживання та її впливу на людське суспільство досліджували мислителі, що належать до різних філософських шкіл. Праця А. Сміта «Багатство народів» є основою для розуміння теорії ринкової економіки, в якій акцентовано, що гонитва за особистим інтересом призводить до суспільного блага завдяки «невидимій руці» ринку. К. Маркс детально розглядає, як капіталізм створює нерівність і підтримує цикли виробництва та споживання, що підживлює консьюмеризм. Його концепція «товарного фетишизму» є ключовою для розуміння того, як об'єкти споживання набувають соціальної цінності. У своїх працях представники Франкфуртської школи М. Горкгаймер та Т. Адорно стверджують, що раціональність, яка виникла в епоху Просвітництва, більше не служить свободі, а стає засобом для підкорення людей економічним і політичним силам. Індустрія розваг, заснована на масовому виробництві, виконує функцію соціального контролю, послаблюючи критичне мислення. Г. Маркузе вказує на те, що масове виробництво та технологічний прогрес пригнічують людську творчість та індивідуальність, формуючи феномен «одновимірної людини». Ж. Бодрійяр стверджує, що товари більше не просто задовольняють потреби, а стають символами соціального статусу й ідентичності. З. Бауман аналізує «рідку любов» як метафору для швидкоплинних і нестабільних соціальних зв'язків, що посилюються споживчими практиками та індивідуалізмом. Б.-Ч. Хан аналізує вплив цифрових технологій і споживацтва на сучасне суспільство, де люди відчувають постійний тиск на продуктивність і споживання, що призводить до «вигорання». Т. Джексон пропонує модель сталого розвитку, яка спрямована на досягнення процвітання без необхідності постійного економічного росту та споживання. Н. Кляйн

досліджує вплив глобальних брендів на культуру та економіку, висвітлюючи негативні аспекти корпоративної влади та експлуатацію робочої сили у країнах, що розвиваються. А. Несс стверджує, що екологічні та соціальні проблеми можуть бути вирішені через глибинне переосмислення відносин між людиною та навколишнім середовищем. П. Сінгер і Дж. Мейсон досліджують питання соціальної справедливості та перспективи зменшення шкоди та покращення глобальної продовольчої системи.

Основний матеріал. Консьюмеризм як соціально-економічне явище характеризується практикою постійного придбання товарів і послуг, що здійснюється у геометричній прогресії. Він перетворився із задоволення базової людської потреби на складну культурну та економічну систему, де наявні матеріальні блага розглядаються як маркери успіху та самореалізації. У своїй сучасній формі споживацтво вже не просто задовольняє потреби, але й породжує бажання, заохочуючи людей постійно купувати і викидати товари, щоб підтримувати економічне зростання.

Масове виробництво та одноразовість займають центральне місце в структурі консьюмеризму. Конвеєрне виробництво уможливило створення величезної кількості стандартизованих товарів, тоді як одноразовість гарантує, що продукти мають короткий термін служби, стимулюючи безперервне споживання. Ці два елементи не лише живлять економічні системи, але й змінюють суспільні цінності. Провідну роль у становленні цього феномену мала промислова революція. Вона не лише вплинула на зміну технологій виробництва товарів, а й змінила його обсяги. З ремісничого штучного утворення товарів воно перетворилось на велике механізоване виробництво стандартизованих артефактів. Фабрики, завдяки технологічним досягненням, таким як паровий двигун і механізовані ткацькі верстати, тепер могли виробляти продукцію у величезних кількостях, створюючи економічні умови для масового виробництва, що з необхідністю потребує масового споживання.

Зворотною стороною цього процесу стала комерціалізація предметів повсякденного вжитку, яка перетворила товари, що вважалися розкішшю, на доступні пересічному споживачеві.

Внаслідок цього виникають зміни щодо суспільних очікувань, адже зростає намір купувати товари та послуги, порівняно з тим, як це було притаманно для часів мануфактурного виробництва. Здешевлення товарів та збільшення їх кількості формує умови для поширення «одноразових» товарів.

Філософські засади консьюмеризму закладаються в поглядах мислителів доби Просвітництва, які почали інтерпретувати прогрес крізь досягнення матеріальної культури. Адам Сміт стверджував, що гонитва за багатством і власними інтересами, керована «невидимою рукою» ринку, може призвести до загального процвітання, що проголошувалось у праці «Багатство народів» (1776). Робиться припущення, що саме багатство і власність є маркерами соціального статусу та особистих досягнень людини (Сміт, 2023). Ці твердження формувались як реакція на абсолютистську монархічну систему, яка існувала до цього часу.

Масове виробництво, стандартизуючи продукти і роблячи їх доступними у великих масштабах, сприяє перевазі одноманітності над унікальністю, впливаючи не лише на товари, які люди споживають, але й на їх спосіб життя. Воно зменшує різноманітність продукції, створюючи стандартизовані, взаємозамінні товари. Ця одноманітність впливає на індивідуальність, оскільки люди все частіше споживають однакові продукти, одяг чи користуються аналогічними технологіями. Особисте самовираження, яке колись було притаманне виробам ручної роботи або виготовленим на замовлення, зменшується, що призводить до більш гомогенізованої культури, в якій вибір споживача часто відображає маркетингові тенденції.

Карл Маркс позначав, що знецінення людського світу зростає в прямій залежності від зростання цінності світу речей (Маркс, 1933). Таким чином спостерігається відчуження людей від творчості, проявів індивідуальності, яка могла проявлятися і через володіння предметами, і через їх виготовлення. Вплив споживацької ідеології змінює характер продуктів, що виготовлюються. Якщо у доіндустріальних суспільствах ремісники робили кожен виріб унікальним, то тепер робітники, які працюють на конвеєрі, повторюють одне й те саме завдання без залучення творчості, результатом якого є стандартний артефакт.

Представник Франкфуртської школи Герберт Маркузе критикував брак креативності, який наявний в масовому виробництві. Він стверджував: «Люди пізнають себе у своїх товарах; вони знаходять свою душу в автомобілях, побутовій електроніці, у житлі, в якому регулюються рівні поверхів, у кухонному обладнанні. Змінився сам механізм, котрий зв'язує індивіда зі своїм суспільством, а соціальний контроль чіпляється за нові потреби, які він створив» (Маркузе, 1996: 101). Сучасне індустріальне суспільство пригнічує людську творчість, зводячи працю до повторюваних, некваліфікованих завдань, що призводить до «одновимірного» існування, де люди не заохочуються до розвитку своїх потенційних творчих та інтелектуальних здібностей.

Внаслідок того, що масове виробництво змінює ставлення до матеріальних благ, то зміни будуть стосуватися й того, як люди сприймають світ та один одного. Одноразовість як ставлення до предметів побуту, які можна легко замінити іншими, впливає і на сферу міжособистісних стосунків, які також можуть розглядатися як тимчасові, плінні. Прагнення до нескінченного споживання приносить непропорційну вигоду заможним, тоді як люди з нижчих верств населення несуть основний тягар негативних наслідків, таких як шкода навколишньому середовищу та експлуатація робочої сили. Відбувається знецінення людської гідності, коли логіка споживання призводить до ставлення як до товарів, так і до людей як до одноразових. Працівники з країн, що розвиваються, яких часто експлуатують як дешеву робочу силу, розглядаються як замітники в глобальному ланцюжку поставок трудової міграції.

Цю думку підкреслює й мислитель Жан Бодріяр, що наголошує на новому – споживацькому підході до комунікації. У світі, де домінують товари масового виробництва, «споживання є активним режимом відносин, систематичним режимом діяльності та глобальної реакції, що лежить в основі всієї нашої культурної системи» (Baudrillard, 1989: IX). Гіперреальність світу породжує розмивання меж між реальним і штучним. В праці «Суспільство споживання» він стверджує, що споживання – це не просто купівля товарів, а глобальний спосіб соціальної організації та культурного регулювання (Baudrillard, 1989). По мірі поширення споживацтва, воно переважає над місцевими

звичаями і стирає культурне розмаїття, роблячи суспільства по всьому світу більш схожими у своїх звичках і цінностях. Внаслідок цієї культурної гомогенізації змінюється те, як люди сприймають свою ідентичність, оскільки особисте самовираження все більше прив'язується до глобальних споживчих брендів. Локальні ідентичності поглинаються прагненням до всесвітньо визнаних продуктів, що призводить до розмивання культурної унікальності. «Водночас, товари (одяг, продукти харчування, їжа тощо), у свою чергу, також окультурюються, оскільки вони перетворюються на субстанцію гри та розрізнення, на розкішні аксесуари, на один з елементів серед інших у загальному пакеті споживання» (Baudrillard, 1989: 27–28). Таким чином, поширення споживчих товарів перетворює культурну ідентичність на товар, зводячи її до того, що можна купити і продати, а також виробляти контролювано.

У споживацькому світі стосунки часто опосередковуються продуктами та матеріальними благами, що зменшує глибину людських зв'язків. Зигмунт Бауман у своїй книзі «Рідка любов: Про крихкість людських зв'язків», стверджує, що споживацтво розвиває культуру миттєвого задоволення і швидкоплинних стосунків: «Згасання навичок соціальності посилюється і прискорюється тенденцією, інспірованою домінуючим споживацьким способом життя, ставитися до інших людей як до об'єктів споживання і судити про них за зразком споживчих об'єктів за обсягом задоволення, яке вони можуть запропонувати, і за співвідношенням «ціна-якість» (Bauman, 2003: 75). Така динаміка послаблює основи спільнот, оскільки соціальні зв'язки все частіше замінюються тимчасовим задоволенням, яке пропонують споживчі товари.

Вплив на інші форми соціальної взаємодії згадували у своїй праці такі представники Франкфуртської школи, як Макс Горкгаймер і Теодор Адорно, які стверджували, що масове виробництво слугує інструментом соціального контролю, воно заспокоює маси та зменшує критичне мислення (Horkheimer & Adorno, 2002). Згідно з цією точкою зору, масове виробництво розваг і товарів змушує людей до конформізму, зміцнюючи існуючі владні структури, відволікаючи їх від соціальної та політичної активності. Горкгаймер у роботі «Критика інструментального

розуму» зазначає, що сучасний працівник має набагато більший вибір товарів, ніж колись аристократ. Проте свобода в добу індустріального розвитку є відносною. Вибором споживача керує реклама. «Достатньо порівняти методи нав'язування товару, що його застосовували старомодні бізнесмени, із сучасною рекламою – сліпучі неонові вогні, гігантські плакати, приголомшливі гучномовці. За дитячим белькотом гасла, яке не має нічого святого, знаходиться невидимий текст, що проголошує владу індустріальних концернів, спроможних оплатити цю розкішну тупість» (Горгкаймер, 2006: 94).

Комерціалізація культури також знецінює художнє вираження, перетворюючи мистецтво на ще один продукт для споживання, адже «мистецтво в усіх його деталях сьогодні врешті вимірюється тим, що не є мистецтвом, – чи то театральна каса, чи пропагандистська цінність» (Горгкаймер, 2006: 57). Унікальність і значення культурних творів втрачаються, коли вони стають масово виробленими, взаємозамінними об'єктами. Це, в свою чергу, пригнічує індивідуальну творчість і критичну свідомість, що призводить до того, що Адорно називав «керованим світом» – суспільством, де стандартизація культури слугує для підтримання соціального порядку, посилюючи споживацькі цінності та обмежуючи самовираження.

Варто також окреслити інші наслідки розвитку масового виробництва та культури одноразового використання, які проявляються в межах екологічної філософії. Такі філософи, як Арне Несс та сучасні мислителі-екологи стверджують, що невпинне прагнення до економічного зростання, підживлюване споживчим попитом, є нестійким і руйнівним для планети. Концепція «глибинної екології» Несса закликає людство переглянути свої відносини зі світом природи і відкинути антропоцентричний погляд, згідно якому природа існує виключно для експлуатації людиною. Він стверджує: «Процвітання людського і нелюдського життя на Землі має внутрішню цінність. Цінність нелюдських форм життя не залежить від корисності, яку вони можуть мати для вузьких людських цілей» (Næss, 1989: 29).

Культура одноразового використання, коли продукти розробляються з коротким терміном служби, щоб заохочувати багаторазове споживання, посилює занепад довкілля. Філософ Тім

Джексон підкреслює це у своїй критиці споживацтва, зазначаючи, що ми живемо в економіці, в якій за замовчуванням є споживання безперервне, необмежене, нестійке. «Матеріальні цінності відіграють важливу символічну роль у нашому житті, дозволяючи нам брати участь у житті суспільства. Існує певна статистична кореляція між економічним зростанням і ключовими показниками людського розвитку» (Jackson, 2008: 7). Попри важливість економічного зростання необхідно також усвідомлювати екологічні наслідки масового виробництва, а саме – виснаження ресурсів, забруднення довкілля та появу відходів, що актуалізують питання про етичну відповідальність людства перед майбутніми поколіннями та планетою.

У цифрову епоху споживацтво ще більше прискорилося, оскільки технології полегшують доступ до продуктів через їх придбання. Розвиток електронної комерції та платформ соціальних мереж інтенсифікував споживчий досвід, уможлививши постійний доступ до реклами та нових продуктів. Філософ Б'юнг-Чул Хан у книзі «Суспільство вигорання» критикує вплив цифрового споживацтва, зазначаючи, що існує зв'язок між «постійною доступністю» і тим, як споживацтво впливає на людей в цифрову епоху: «Надмірна позитивність також виражається як надлишок стимулів, інформації та імпульсів. Це докорінно змінює структуру та економію уваги. Сприйняття стає фрагментованим і розсіяним» (Han, 2015: 12). Таким чином люди постійно піддаються впливу величезної кількості інформації та споживчих стимулів, що сприяє відчуттю вічної доступності та постійного стану відволікання. Формується відчуття гіперспоживання, коли люди ніколи не бувають повністю задоволеними і завжди шукають наступну покупку або досвід. Цифровий світ також посилив культуру одноразовості, особливо у сфері технологій. Заплановане застарівання цифрових пристроїв гарантує, що споживачі постійно переходять на новіші моделі, посилюючи цикл безперервного споживання.

У міру того, як етичні, соціальні та екологічні наслідки консьюмеризму стають все більш очевидними, з'являються різні філософські течії, які кидають виклик його домінуванню. Ці альтернативи, такі як мінімалізм, сталий розвиток та етичне споживання, виступають за простоту, відповідальне

використання ресурсів та більш збалансоване співвідношення між матеріальними потребами та соціальною й екологічною відповідальністю.

Етичне споживання є альтернативою неконтрольованому зростанню споживацтва. Воно заохочує людей приймати рішення про покупку з урахуванням соціального, етичного та екологічного впливу продуктів. Етичне споживання передбачає врахування таких факторів, як справедливі трудові практики, екологічна стійкість тощо. Філософ Пітер Сінгер у праці «Етика того, що ми їмо» стверджує, що те, як ми робимо вибір продуктів харчування, може мати значний вплив на життя інших людей, навколишнє середовище і навіть на наше власне етичне почуття (Singer, 2006). Етичне споживання вимагає балансу між матеріальними потребами та відповідальністю перед світовою спільнотою. Воно кидає виклик уявленню про те, що люди є лише пасивними одержувачами товарів, заохочуючи споживачів до активної участі в соціальних та екологічних наслідках їхнього вибору. Цей рух наголошує на прозорості ланцюга постачання, справедливій оплаті праці робітників та сталих сільськогосподарських практиках, виступаючи проти експлуаторської природи масового виробництва. Як стверджує Наомі Кляйн у книзі «Без логотипу»: «Споживачі можуть змінити світ, якщо вони вирішать підтримувати компанії, які є прозорими та етичними» (Klein, 2000: 34). Таким чином, етичний підхід зміщує акцент зі споживання для особистого задоволення на споживання як інструмент соціальних змін. Воно відображає зростаюче усвідомлення взаємопов'язаності глобальних систем, де індивідуальний вибір має далекосяжні наслідки. Цей рух припускає, що споживацтво може бути змінено відповідно до принципів чесності, сталого розвитку та соціальної справедливості.

Висновки. Аналіз консьюмеризму показує, що масове виробництво та одноразовість є не просто характеристиками сучасного споживання, а невід'ємними силами, що формують суспільні цінності, індивідуальну поведінку та умови навколишнього середовища. Масове виробництво сприяє розвитку культури одноманітності, надаючи перевагу ефективності та прибутку над творчістю та індивідуальністю. Стандартизація товарів призводить до гомогенізації соціальної поведінки,

де особиста ідентичність дедалі більше пов'язана зі споживчим вибором, а не з унікальним самовираженням.

Одноразовість, як побічний продукт масового виробництва, посилює цикл безперервного споживання. Продукти розробляються з обмеженим терміном експлуатації, що спонукає споживачів регулярно замінювати товари. Цей цикл має наслідки не лише для довкілля, але й для соціальних відносин та етики. Комерціалізація як товарів, так і людей підриває людську гідність, оскільки в глобальних економічних системах до людей часто ставляться як до заміників.

Такі філософи, як Карл Маркс, Жан Бодріяр та Герберт Маркузе, пропонують критичний погляд на цю ситуацію. Концепція відчуження Маркса, поняття гіперреальності Бодріяра та критика «одновимірного» існування Маркузе підкреслюють, як споживацтво зменшує людський потенціал, заохочуючи конформізм та пасивність.

У відповідь на ці виклики формується концепт етичного споживання, що пропонує альтернативи, які заохочують простоту, відповідальне використання ресурсів та усвідомлене споживання. Внаслідок цього пропонується прагнути добробуту та екологічного балансу, а не знаходитись у нескінченній гонитві за матеріальними благами, що породжує возвеличення надмірності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / пер. з нім. М. Култаєвої. Київ: ППС-2002, 2006. 282 с.
2. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Т. 1. Книга 1. Процес продукції капіталу / пер. з нім. Д. Рабіновича і С. Трикоза. Харків: Партвидав «Пролетар», 1933. 950 с.
3. Маркузе Г. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія* / пер. з англ. В. Курганський. Київ: Либідь, 1996. С. 87–134.
4. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєва та ін. Київ: Наш формат, 2023. 722 с.
5. Baudrillard J. *The Consumer Society. Myths and Structures*. SAGE Publications, 1998. 208 p.
6. Bauman Z. *Liquid love : on the frailty of human bonds*, 2008. 178 p.
7. Han B.-C. *The Burnout Society*. Stanford University Press, 2015. 72 p.

8. Horkheimer M., Adorno T. W. *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragment*. Stanford University Press, 2002. 305 p.
9. Jackson T. *Prosperity Without Growth? The Transition to a Sustainable Economy*. Sustainable Development Commission, 2008. 133 p.
10. Klein N. *No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies*. Knopf Canada, 2000. 512 p.
11. Næss A. *Ecology, Community, and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge University Press, 1989. 240 p.
12. Singer P., Mason J. *The Ethics of What We Eat: Why Our Food Choices Matter*. Rodale, 2006. 336 p.

REFERENCES

1. Horkheimer, M. (2006). *Krytyka instrumentalnoho rozumu [Critique of the Instrumental Reason]* / per. z nim. M. Kul'taievoi. Kyiv: PPS-2002, 282 s. [in Ukrainian].
2. Marks, K. (1933). *Kapital. Krytyka politychnoi ekonomii. T. I. Knyha 1. Protses produktsii kapitalu [Capital: A Critique of Political Economy. Volume I: The Process of Capitalist Production]*. Kharkiv: Partvydav «Proletar» [in Ukrainian].
3. Markuze, H. (1996). *Odnovymirna liudyna. Doslidzhennia ideologii rozvynutoho industrialnoho suspilstva. [One-Dimensional Man Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society]*. Suchasna zarubizhna sotsialna filozofia: Khrestomatiia / per. z anhl. V. Kurhanskyi. Kyiv: Lybid. S. 87–134 [in Ukrainian].
4. Smit, A. (2023). *Bahatstvo narodiv. Doslidzhennia pro pryrodu i prychny bahatstva narodiv [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]* / per. z anhl. O. Vasylieva ta in. Kyiv: Nash format. 722 s. [in Ukrainian].
5. Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society. Myths and Structures*. SAGE Publications. 208 p.
6. Bauman, Z. (2008). *Liquid love : on the frailty of human bonds*. 178 p.
7. Han, B.-C. (2015). *The Burnout Society*. Stanford University Press. 72 p.
8. Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of Enlightenment Philosophical Fragment*. Stanford University Press
9. Jackson, T. (2008). *Prosperity Without Growth? The Transition to a Sustainable Economy*. Sustainable Development Commission. 133 p.
10. Klein, N. (2000). *No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies*. Knopf Canada. 512 p.
11. Næss, A. (1989). *Ecology, Community, and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge University Press. 240 p.
12. Singer, P., & Mason, J. (2006). *The Ethics of What We Eat: Why Our Food Choices Matter*. Rodale. 336 p.

УДК 1+004.89

ДІДЕНКО Лариса – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії гуманітарних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 60, вул. Володимирська, м. Київ, Україна, індекс 01033 (*DidenkoLarysa@gmail.com*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1734-0055>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.3>

Бібліографічний опис статті: Діденко, Л. (2024). Філософія і генеративні штучноінтелектні моделі: (не)долані обмеження впливальності. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 46–66, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.3>

ФІЛОСОФІЯ І ГЕНЕРАТИВНІ ШТУЧНОІНТЕЛЕКТНІ МОДЕЛІ: (НЕ)ДОЛАНІ ОБМЕЖЕННЯ ВПЛИВАЛЬНОСТІ

Анотація. Розглянуто оптимізування взаємодії антропоодиниці з генеративними штучноінтелектними моделями {на прикладі *Perplexity.ai*, *chatGPT*, *Leonardo.ai*} через застосування базових знань з філософії. **Мета дослідження:** виявити та деталізувати можливості (не)долання обмежень генеративних штучноінтелектних моделей за допомогою філософії. **Методологію дослідження** складають методи, принципи та підходи, які формують співдоповнювальну мережу. Головними якісними методами, застосованими у дослідженні є розмірковувальний {для обґрунтування співвпливальності філософії і генеративних штучноінтелектних моделей}, аналізувальний {для деталізування ситуації {кейсу} застосування генIII моделей для виш-викладання філософії}, синтезувальний {для формування алгоритму взаємодії антропоодиниці та генIII моделі}, феноменологічний {для сутнісного схоплення принципу роботи генеративних штучноінтелектних моделей та варіантів оптимальної антроповзаємодії з ним}, герменевтичний {для розтлумачування–роз'яснювання результатів вигенереного як співпраці антропоодиниці та окремої генIII

моделі}, прагматичний {для формування прийняттого промпта, щоб вигенерувати необхідне; для створення умов спільного змінювання антропоодиночності та генШІ моделі}, компаративний {для зіставлення отримуваних результатів від застосовності стандартного інфопошуку – через Google.com – та генШІ моделей} тощо. Окрім того, у дослідженні були застосовані принципи {цілісності, умовної об'єктивності, причинності, обґрунтованості, ситуативності} та підходи {плюріверсний, міждисциплінарний}. **Теоретико-практичні параметри наукової новизни** зумовлені структурою пропонованої розвідки {тобто пунктами розгляду теми}, а також двома аспектами: 1) нагальною перспективною необхідністю антропоодиночності паралельного опанування нових інформаційних технологій, оптимізування взаємодії з ними, збереження-й-розвивання власного природного розуму-інтелекту, що через застосовність уможливлуватиме формування запитів {промптів} для генеративних штучноінтелектних моделей, які, хоч і працюють за алгоритмовим принципом, проте можуть цільово навчатися через промптоване та вигенеруване як кероване людиною векторування; 2) постулюванням філософії як праксис-орієнтованої навчальної дисципліни {виш-викладання якої може і має бути адаптованим до епохових змін та тенденцій майбутнього}, що спрощуватиме різномірні взаємодії антропоодиночності {з собі подібними; з штучноінтелектними конструктами}. **Висновки:** 1) генеративні штучноінтелектні моделі одночасно і прорив людства, і головоломка на майбутнє; 2) усім користувальникам генШІ моделей бажано первинно мати розвинутий природний інтелект, що спричинюватиме нестандартні запити, «коректні промпти» та адаптування генерованого для власних потреб {особистих, навчальних, професійних}; 3) саме філософія сприяє індивідуальному налаштуванню свого природного інтелекту та його оптимальному застосуванню через запитування-відповідання, критичність мислення, аналізування і синтезування, прогнозування, творчість тощо, які комплексно уможлиблюють бачення сутності кожного феномена {речі, явища, процесу} та допомагають антропоодиночності чіткіше визначитися з власною роллю у світі; 4) за умов критичного та цільового застосування генеративні штучноінтелектні моделі можуть бути задіяні у виш-викладанні філософії

для сприяння індивідуальному інтелектуальному зростанню здобувачів і викладачів, а також для підсилення антропоності.

Ключові слова: людина, розум, інтелект {= природний інтелект}, генеративний штучний інтелект {= генШІ}, генеративна штучноінтелектна модель {= генШІ модель}, Perplexity.ai, chatGPT, Leonardo.ai, промпт, витенерене, запитання, відповідь, філософія освіти.

DIDENKO Larysa – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Philosophy of Humanities Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, postal code 01033 (DidenkoLarysa@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1734-0055>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.3>

To cite this article: Didenko, L. (2024). *Filosofia i generatyvni shtuchnointelektni modeli: (ne)dolani obmezhenia vplyvalnosti [Philosophy and generative artificial intelligence models: (un)surmountable limitations of influence]. Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 49, 46–66, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.3>*

PHILOSOPHY AND GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODELS: (UN)SURMOUNTABLE LIMITATIONS OF INFLUENCE

Summary. *The research focuses on optimising the interaction between the human being and generative artificial intelligence models {using Perplexity.ai, chatGPT, and Leonardo.ai as examples} through the application of philosophical knowledge fundamentals. **The research purpose** is to identify and elaborate on the possibilities of (un)surmounting the limitations of generative artificial intelligence models through philosophy. **The research methodology** comprises methods, principles, and approaches that form a complementary network. The main qualitative methods applied in the research include questioning–and–answering {for substantiating the interdependence of philosophy and generative artificial intelligence models}, analysing {for detailing the case of applying GenAI models in university*

philosophy teaching}, synthesizing {for forming an algorithm to facilitate interactions between the human being and the GenAI model}, phenomenological {for essential understanding of the operating principles of GenAI models and optimal interactions with them}, hermeneutical {for interpreting and explaining the results generated from the collaboration between the human being and a specific GenAI model}, pragmatical {for formulating an acceptable prompt to generate the necessary output; for creating conditions that enable the mutual transformation of both – the human being and the GenAI model}, comparative {for contrasting the results obtained from standard information searches via Google.com and GenAI models}, etc. Additionally, principles {integrity, conditional objectivity, causality, justification, situationality} and approaches {pluriversal, interdisciplinary} were implemented in the research. **The theoretical–and–practical parameters of scientific novelty** are determined by the structure of the presented study, as well as by two aspects: 1) the urgent and prospective necessity for the human being to simultaneously master new information technologies, optimize interactions with them, and preserve–and–develop one’s natural mind–intellect, which, through applicability, will enable the formation of prompts for generative artificial intelligence models that, although operating on algorithmic principles, can be purposefully trained through prompted and generated human-directed vectoring; 2) the postulation of philosophy as a praxis-oriented academic discipline {the university teaching of which can and should be adapted to epochal changes and future trends}, thereby facilitating the heterogeneous interactions among human beings {with peers; with artificial intelligence constructs}. **Conclusions:** 1) generative artificial intelligence models represent both a breakthrough for humanity and a conundrum for the future; 2) all users of GenAI models should primarily possess a well-developed natural intelligence, which will result in unconventional queries, ‘correct prompts’, and the adaptation of generated content to suit personal, educational, and/or professional needs; 3) only philosophy fosters the individual tuning of one’s natural intelligence and its optimal application through the questioning-and-answering method, critical thinking, analysis and synthesis, forecasting, creativity, etc., which collectively enable the essence understanding of each phenomenon {object, event, process} and assist the human being in

defining their own role in the world; 4) under conditions of critical and purposeful application, generative artificial intelligence models can be integrated into university philosophy teaching to promote the individual intellectual growth of both students and educators, as well as to enhance exclusively human qualities.

Key words: human being, mind, intelligence {= natural intelligence}, generative artificial intelligence {= GenAI}, generative artificial intelligence model {= GenAI model}, Perplexity.ai, chatGPT, Leonardo.ai, prompt, generated, question, answer, philosophy of education.

Пунктуаційна заувага: через {...} у тексті подані мої власні роз'яснення–уточнення, прізвища мислителів та/або англomовні вихідні поняття; через (...) подані тільки покликання на цитовані/використані джерела.

Пропоноване дослідження актуалізують суспільні виклики, за якими кількість продукованої людством інформації вже не вдається ефективно опрацьовувати виключно антропо-ресурсом – природним інтелектом. Допоміжними антропоодинаціям мають бути конструйовані штучноінтелектні моделі, більшість з яких моноспецифікована. Розробники наголошують на переважно «позитивному функційному спектрі» штучноінтелектних моделей з вельми заманливою перспективою часткового розвантаження антропоодинаці у професійній площині. Антропоодинація сучасного світу вкрай несвободна, проте техніко-технологічний прогрес її тільки більше уярмлюватиме, оскільки відсутність компетенційності для оптимального співпрацювання з штучноінтелектними моделями негативно відбиватиметься на результатності та ефективності дій у професійній площині.

Проблема постає не стільки у виборі найоптимальнішої {за параметрами часовитратності на опанування, поліфункційності, безпечності зберігання даних та ціни} штучноінтелектної моделі для застосування у професійній та приватній площинах, скільки у розгляді окремої ситуації {кейсу} застосовності генеративних штучноінтелектних моделей. На перший погляд, як наголошує більшість розробників: «особливих знань/умінь для користування нашим продуктом не потрібно», проте після реєстрації

{особливо річної передплати для отримання доступу до розширених функцій та/або інструментів} користувальник має низку утруднень – від найпростіших {переважно інтерфейсної: «а що тут треба натискати?»} до найскладніших {комплексної результатної: «мені геть не те видає! За що вони такі кошти беруть?!»}, яке поєднує розчарування нецільового коштовитрачання, допоміжності технологій, власної інтелектуальної спроможності тощо}. Тобто інформаційні технології – це не «окрема закрита площа фахівців-розробників», вона більше залежна від користувальників, котрі часто постають не «цільовими замовниками», а «ситуативними тестувальниками». Проте головним утрудненням будь-яких технологій для користувальника є віднайдення ним/нею «ключа оптимальної взаємодії», що не тільки поставатиме індивідуальним, але цілком може бути й універсальним.

Теоретико-практичні параметри наукової новизни зумовлені структурою пропонованої розвідки {тобто пунктами розгляду теми}, а також двома аспектами: 1) нагальною перспективною необхідністю антропоодиноці паралельного опанування нових інформаційних технологій, оптимізування взаємодії з ними, збереження–й–розвивання власного природного розуму–інтелекту, що через застосовність уможливлуватиме формування запитів {промπτів} для генеративних штучноінтелектуальних моделей, які, хоч і працюють за алгоритмовим принципом, проте можуть цільово навчатися через промπτоване та вигенероване як кероване людиною векторування; 2) постулюванням філософії як праксис-орієнтованої навчальної дисципліни {виш-викладання якої може і має бути адаптованим до епохових змін та тенденцій майбутнього}, що спрощуватиме різноманітні взаємодії антропоодиноць {з собі подібними; з штучноінтелектуальними конструктами}. Мета дослідження: виявити та деталізувати можливості (не)долання обмежень генеративних штучноінтелектуальних моделей за допомогою філософії. Дослідницькими завданнями постають: окреслити зміни світу нашого існування; визначити специфіку формування фахівця у виші; виокремити утруднення технологічного прориву; виявити антропоформуванняльні орієнтири філософії; завдяки акцентуванню уваги на оштучненні інтелекту деталізувати сутність генеративних штучноінтелектуальних моделей; з'ясувати призначення, можливі

результати та обмеження генеративних штучноінтелектних моделей – Perplexity.ai, chatGPT, Leonardo.ai; описати алгоритм взаємодії антропоодиноці та генеративної штучноінтелектно моделі; демаркувати особливості філософії та специфікувати її допоміжність в опануванні інформаційних технологій на прикладі генеративних штучноінтелектних моделей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій охоплює теорезис, тобто дескриптивні та «умовно підсумкові» дослідження {гіпотези, концепції, розробки} різнолокаційних колег-сучасників, що ґрунтований на практиці, тобто безпосередній взаємодії з генеративними штучноінтелектними моделями. Філософським ідеєпідґрунтям дослідження постали напрацювання щодо: числа {Піфагор}; поступового ускладнення навчального матеріалу {Арістотель}; практичності філософії {Арістотель, Іммануель Кант}; засобів комунікації, медіа, глобального села/спільноти {англ. Global Village}, візуального та акустичного просторів {Маршалл МакЛюен (McLuhan & Powers, 1989)}; суспільства споживання {Жан Бодріяр (Baudrillard, 1970)} та ін. 3-поміж знакових векторів та ідей, зафіксованих у текстах сучасних дослідників та мислителів: ймовірна зміна {чи все ж більше «співформування»?..} структури реальності як наслідок прогресування антропоодиноці від взаємодії із штучноінтелектними системами все ж має посприяти збереженню її домінувальності – у доповнюваних аспектах моральної, психологічної та стратегійної істоти, котра здатна до продукування цілісних та смислових суджень {Генрі Кіссінджер, Ерік Шмідт і Даніел Хаттенлокер (Kissinger, Schmidt, & Huttenlocher, 2023)}; філософський аналіз результатів застосування генеративного штучного інтелекту у професійній діяльності та повсякденному житті {Світлана Бондар (Бондар, 2023)}; промпт-інжиніринг {англ. prompt engineering} для ефектної взаємодії з генеративними моделями штучного інтелекту для оптимізування бізнес-процесів {Аліна Іваненко та Катерина Пічик (Іваненко & Пічик, 2024)}; удоступнення штучного інтелекту вузького типу – зокрема chatGPT, DALL·E, Midjourney – та його прямого впливання на коригування антроподіяльності у сферах бізнесу, освіти, мистецтва {Олександр Краковецький (Краковецький, 2024)}; вплив технології штучного інтелекту на буттєвість людини {Микола Козловець (Козловець, 2024)},

що загалом призводитиме {хоча насправді вже призвело} до формування нового типу антропоодиноць – цифрової людини {Олександр Дзьобань (Дзьобань, 2021)} із неочевидними утрудненнями чіткого визначення власної ідентичності {Катерина Гончаренко (Гончаренко, 2019)} тощо.

Методологію дослідження складають методи, принципи та підходи, які формують співдоповнювальну мережу. Головними якісними методами, застосованими у дослідженні є *розмірковувальний* {для обґрунтування співвпливальності філософії і генеративних штучноінтелектних моделей}, *аналізувальний* {для деталізування ситуації {кейсу} застосування генШІ моделей для виш-викладання філософії}, *синтезувальний* {для формування алгоритму взаємодії антропоодиноці та генШІ моделі}, *феноменологічний* {для сутнісного схоплювання принципу роботи генШІ моделей та варіантів оптимальної антроповзаємодії з ним}, *герменевтичний* {для розтлумачування–роз’яснювання результатів вигенереного як співпраці антропоодиноці та окремої генШІ моделі}, *прагматичний* {для формування прийняттого промпта, щоб вигенерувати необхідне; для створення умов спільного змінування антропоодиноці та генШІ моделі}, *компаративний* {для зіставлення отримуваних результатів від застосовності стандартного інфопошуку – через Google.com – та генШІ моделей} тощо. Окрім того, у дослідженні були застосовані принципи {цілісності, умовної об’єктивності, причинності, обґрунтованості, ситуативності} та *підходи* {плюріверсний, міждисциплінарний}.

Основний матеріал презентований як **результати дослідження** зазначений далі у тематичних пунктах та авторських розтлумаченнях.

Світ нашого існування з 2020-х все більше перетворюється на сегмент-зони турбулентності, у межах яких іноді можуть з’являтися «острівці нетривалої стабільності». Західноєвропейська мисленнева практика з її раціоналістичним векторуванням спрацьовує частково, проте спільнотні алгоритми здебільшого зумовлюватимуть низки збоїв, що уможливуватиме загальні порушення у соціосегментах. Найвідчутнішими вони постають в освітньому соціосегменті, головною метою якого

є формування фахівців для подальшого функціонування усього країнового суспільства.

Формування фахівців у виші передбачає «галузеву обізнаність» {теоретичну та практичну підготовку у межах сфери майбутньої професійної діяльності} і розвивання-й-підтримування людського, що комплексно уможливлене опануванням філософії й інших навчальних дисциплін із загального блоку освітньої програми. Розвивання-й-підтримування людського постає не тільки «формально-компетенційним переліком» {у межах навчальної дисципліни «Філософія»}, але й послідовним розгортанням алгоритму «розуміння себе та світу як взаємовпливальності існувальних {речей, явищ та процесів і людини}» {тобто індивідуальною спробою віднайти-та-усвідомити код власної унікальності у контексті сегмент-опанування світу} завдяки філософії. Транслявання досвіду {у вигляді галузево-комплектованих компетенцій – знань, навичок, умінь} повторюване з епохи в епоху, проте застосування технічного обладнання та технологій, за задумом, розвантажує антропоодиночку й пришвидшує її прогресування.

Пропонований ІТ-розробниками **технологічний про-рив**, який розгортається від використання середньоскладного комп'ютерного обладнання до впровадження штучної інтелек-тних моделей, не усіма користувальниками вітається. Головним утрудненням постає якраз не ціна апаратного {англ. hardware} та програмного {англ. software} забезпечення, а «інтелекту-альне завантаження» антропоодиночки як потенційного впевне-ного користувальника: тобто необхідне попереднє опанування кожним з нас інформаційних технологій для подальшого пере-несення повторюваних дій {буденної та професійної площини} в алгоритми програмного виконання. Інформаційні технології здебільшого «запитувані» у фахових соціосегментах {освіт-ньому, медичному, торгівельному, транспортному тощо, а також у циклі продуктового виробництва загалом}, проте їх викорис-тання у буденному житті є витратним {через антропозусилля на опанування} та не завжди потрібним {через періодичну або навіть разову застосовність} для більшості. Парадокс сучас-них «крайових технологічних здобутків» полягає якраз у роз-риві між наявними результатами розвинутих технологій та їх

застосуванням звичайними споживальниками: Японію вважають «країною технологічних див», проте переважна більшість технологій «працює» у фаховому середовищі, а населення або неувідомлене, або свідомо не бажає «спрощувати своє життя» за допомогою новацій. У даному випадку традиційність є уповільненням прогресу, проте зберіганням автентичності локації. Тобто, між доступом до наявних інформаційних технологій та спрощенням виконання рутинних операцій буденного та/або професійного стибу перебуває якраз антропоодинаця, котра свідомо має витратити частину свого часу, зусиль, коштів та інтелекту для усвідомлення двох аспектів – відкритих/очевидних {як працює конкретна програма або технологія; яким чином її опанування пришвидшить мою роботу} та прихованих/неочевидних {у який спосіб мені опанувати програму та/або технологію за найкоротший час; яким чином адаптувати її до моїх потреб у приватній та/або професійній площині}.

Опанування філософії сприяє не тільки розумінню світу та специфіки різномірних феноменів {речей, явищ, процесів}, формуванню індивідуальної картини світу, влучній застосовності власного розуму–інтелекту, але й створенню основи для фахової площини {поняттєво-категорійний каркас, принципи, цінності, комунікативна відкритість, критичність мислення, аналізування та синтезування, культурна незаангажованість, прогнозування, творчість тощо} і збереженню людськості {тобто реалізування гуманності щодо будь-якого живого створіння у ситуативних діях}.

Оштучнений інтелект до ХХ ст. мав доволі перспективний задум – метою антропоодинаці було відтворити себе в «роках максимального функційного розквіту» {~35–45 років}. Проте усі спроби були тільки частково результатними – відтворювали одну-дві функції свідомості, але не увесь їх спектр загалом {тобто штучна свідомість «все ще перебуває у проекті», наразі ми говоримо тільки про наявність різноспецифікованих штучноінтелектних моделей}. На ХХІ ст. ми не подолали головний парадокс окцидентальності – для розв'язку усіх проблем людства необхідно апелювати до зовнішніх чинників. Прикро визнавати, але тільки антропоодинаця спричинює низки утруднень, які сама ж далі й змушена долати. З одного боку,

необхідно враховувати думки французького інженера-програміста та дослідника штучного інтелекту Франсуа Шолле щодо неможливості «вибуху інтелекту» (Chollet, 2017) і лондонського когнітивіста Джона Марка Бішопа, котрий вказував на головні обмеження штучного інтелекту – неможливість «схопити причинність», «загалом будь-що зрозуміти» {у людському смислі} та зрештою подолати «прірву людяності» {англ. Humanity Gap} у розв'язанні проблем порівняно з машиною (Bishop, 2021). З іншого боку, людство рухається вперед {наприклад, прагне створити суперінтелект} малими кроками – від активованого та нами тестованого штучного інтелекту вузького типу, який «... працює виключно на обмеженій кількості завдань і в контрольованому середовищі...» (Краковецький, 2024, с. 16), до «людини нового типу». Општучнювання інтелекту – це проєкт з вельми хиткими засновками, проте наше професійне {та іноді й приватне} життя вже віднайшло нішу для штучних нейросутностей.

Генеративні штучноінтелектні моделі {англ. GenAI, тобто Generative Artificial Intelligence Models (Colobridge Blog, 2023); укр. генШІ} постають найпростішими у роботі, проте потребують попередньої підготовки через оптимування запитоформувань – промптів {англ. prompt}, тобто запитів, підказок. Останні уможливлені або через серію спроб-і-помилки окремого користувальника {який за наявності часу може «гратися» в нюансовані зміни одного промпта поки не отримає вигенерене, що найближче до препромптного задуму}, або через цілеспрямоване промптування {тут: з розумінням принципу вигенерування окремою генШІ моделлю}. Варто зауважити: 1) препромптний задум – це ідея користувальника, що має вигенеритися штучноінтелектною моделлю у певному форматі {текстовому, графічному, відео- або аудіо-фрагменті} завдяки заданому мовоодиноцевому орієнтиру простого {одно-двослівного} або складного {описового з/без обмеженнями} типу; 2) усі генШІ моделі постають алгоритмами з обмеженнями {тобто у їх кодї прописані норми, які стримують вигенерення щодо окремих категорій промптів}; 3) їх самонавчальність – радше «цільовий рекламний міф» {насправді генШІ моделі не генерять, а випадковим чином «видобувають» – або компонентно компілюють – з відкритої бази постійнооновлюваного масиву даних дещо «подібне/

схоже/близьке» до заданого користувальником промпта; це діє для текстових та графічних фрагментів, натомість аудіо-фрагменти генеровані за принципом семпл-імітування}; 4) вони можуть періодично галюціонувати (Ji & others, 2023) – ситуативно викривлювати дані як промптованого, так і вигенереного {тобто йдеться про хибовані дані}; 5) усі генШІ моделі наразі перебувають у режимі «антропоконтрольованого навчального функціонування» {тобто ми «ростемо» паралельно – генШІ моделі адаптуються до запитів користувальників, натомість останні пропонують більше нестандартних завдань, що сприяє індивідуальному антропоінтелектуалізуванню} тощо. Головна перевага генШІ моделей – мовність {усі промпти передбачено створювати з використанням мовоодиниць за нормами природних мов; хоча деякі моделі можуть «працювати» з кодовим запитом найпоширенішими мовами програмування}, завдяки якій антропоодиницеві запити «зрозумілі» для вигенерування фрагмента. Головний їх недолік – користувальник {або інтелектуал, котрий використовуватиме технологічну новинку для грання, що результуватиметься швидким знецікавленням; або «типовий», котрий клішовано промптить, проте не здатний здійснити «індивідуальний інтелектуальний стрибок» щодо створення нестандартного запиту та/або доопрацювання вигенереного; або дослідник, котрому забажається «перетнути межі» і фіксованого в алгоритмі окремої генШІ моделі, і власного інтелекту щодо формування оригінального промпта задля ліпшого вигенерування порівняно з конструйованим у його свідомості, що може виявитися підказкою для наступного творчого кроку}.

Розбір ситуації {кейсу} застосування генШІ моделей для викладання філософії у вишій передбачає попереднє окреслення обмежень {були використані тільки генШІ моделі, функційність яких залежала від освітньої програми здобувача-бакалавра, хоча запропонований комплект максимально пластичний і може бути застосований у межах будь-якої ОП гуманітарного та соціально-поведінкового спрямування} ***й особливостей*** {щодо викладання філософії: 1) задіювання природного інтелекту здобувачів-бакалаврів задля оптимізування його – природного інтелекту – роботи за допомогою генШІ моделей; 2) віднайдення авторських та/або дослідницьких тематичних текстів для поглиблення розуміння

питання/теми; 3) опрацювання текстів мислителів різних епох; 4) написання власних розмірковувань як результатне дослідження питання/теми; 5) візуалізування даних; 6) перевіряння виконаних робіт тощо; щодо мови запиту: некомбіновані українська та англійська}.

Стандартний інфопошук {через Google.com, наприклад} лімітований потребою фільтрування/перевіряння кожної відповіді вручну. Створення «відповідей з нуля» постає часовитратним і щодо текстової оригінальності, і щодо відповідності загальним та/або галузевим науковим досягненням, і щодо визнаних підходів у науковому товаристві. Натомість *застосування генШІ моделей* цілком може економити час {за умови швидкого опанування принципу роботи, що спрощене завдяки текстовим та візуальним інструкціям, а також дружньому для користувальника {англ. user friendly} інтерфейсу}. Мінімальний комплект генШІ моделей постає допоміжним і для роботи, і для розваг, проте за вибором користувальника може бути базовим/безоплатним та розширеним/платним.

3-поміж генШІ моделей найоптимальнішими для користувальника {через просту реєстрацію, зручність інтерфейсу, мультимовність, широкий спектр функцій та інструментів базової/безоплатної версії} постають: *Perplexity.ai* {Призначення: для уточнення сутності слів, висловів, цитат та/або наукових публікації щодо досліджуваного феномена/теми. Можливі результати: огляд з абстрактними/конкретними відповідями; пояснення за форматом енциклопедії; групування та ранжування варіантів відповідей – генерованих та/або мережових, тобто текстових, графічних, відео. Обмеження: необхідна чіткість запиту, тематичність}; *chatGPT* {Призначення: для лінгво-комунікативних практик. Можливі результати: створення первинної – орієнтованої – структури матеріалів; тематичний наджинг; індивідуальний – лінгво-, смисло-, ідеє- – генерувальний тренажер з налаштовуваними параметрами; розтлумачування лінгво-утруднень, тобто ситуативної/контекстної різниці вживання слів/виразів; локаційне смислорозтлумачування; діалогування загалом; практика аргументування зокрема тощо. Обмеження: чіткість запиту та встановлення умов для генерування відповіді}; *Leonardo.ai* {Призначення: створення візуальних арт-об'єктів і/

або тематичних ілюстрацій за попередніми налаштуваннями у межах окремої моделі та стилю з/без використання негативного промпта. Можливі результати: базовий – вигенерений – графічний фрагмент, що передбачений до змін через застосування багатьох різнорідних інструментів та стилів; статичні, тобто відтерміновано вигенерені, і динамічні, тобто миттєво вигенерені, графічні конструкти тощо. Обмеження: виключно англomовне промптування; варіативність налаштувань – від кількості генерованих зображень та їх розмірів до моделі й стилю генерування; чіткість запиту щодо генерованого із можливістю активування негативного промпта} та ін.

Антропоопрацювання вигенереного є необхідністю, оскільки результати: *Perplexity.ai* є орієнтирними для ознайомлення з «відфільтрованими даними» завдяки чіткому промпту користувальника {тобто останній самостійно векторує пошук, а генШІ модель тільки віднаходить найвідповідніше}; *chatGPT* можуть поставати подвійними – орієнтирними {у аспекті основи для подальшого доповнювання – цілком може бути, але користувальники мають враховувати «межі чутливості промпта» та необхідність його періодичного коригування – доспрямування генШІ моделі після вигенереного – що передбачає додаткову витратність часу і розуму–інтелекту користувальника} або остаточними {у аспекті «готового для подання тексту як результату вигенерування з нуля» – це нецільове витрачання коштів і сподівань користувальника, оскільки в основі алгоритму даної генШІ моделі закладено компіювання даних та базових ідей, але не «авторське генерування якісно нового»}; *Leonardo.ai* поліаспектні – залежно від запиту користувальника можуть поставати остаточними {і використовуватися як готова ілюстрація}, доконструйовуваними {через інструменти полотна {англ. Canvas} вигенерений графічний фрагмент передбачено поетапно редагувати {англ. Canvas Editor} через «добудовування» частини «повної рамки» – тобто вигенерене поставатиме, наприклад, центральною частиною, але реконструювання частин навколо уможливлуватиме цілісне сприйняття й посилювання естетичної цінності графічного фрагмента – та/або виключно горизонтальної чи вертикальної осі, або спільнотворення графічного фрагмента через інструмент реальнотимчасового полотна

{англ. RealTime Canvas} на основі схематичного малюнку користувальника та попередньо зазначених стилю й промпта}, ядровими {для повного редагування – від осей/рамки до кольорів та накладання шарів}.

Алгоритм взаємодії антропоодиниці та генШІ моделі {на прикладі chatGPT}: 1) антропопричина інтеракціонування {раптова «заблокованість» розуму–інтелекту антропоодиниці щодо виконання професійного завдання: вона сутнісно постає ситуативним утрудненням, яке неможливо розв’язати самотужки – тобто силами власного розуму–інтелекту – через багато обставин–та–чинників}; **2)** інтелектовідкритість антропоодиниці {це її цільовий задум–орієнтир: або начеркове формування нею вектора відповіді генШІ моделі; або якщо вона геть заглухокутилась, то хоча б натяк від генШІ моделі у який бік вона має рухати свою думку}; **3)** вибір генШІ моделі {співмірно цільовому задуму}; **4)** запитоформування {створення промпта для генШІ моделі: якомога конкретнішого, повнішого та чіткішого, тобто максимально параметрованого}; **5)** оцінювання вигенереного {ранжування значимості отриманої відповіді від генШІ моделі щодо: власних попередніх задумів–орієнтирів, набутих на даних момент компетенцій}; **6)** запитокоригування {за умов: зафіксованих неточностей у вигенереному, виявлених галуціонувань – натяжкових та/або повних – у вигенереному}; **7)** діалогування {щодо уточнення окремих аспектів усіх варіантів вигенереного}; **8)** результати {або «узяття за основу» ідеї вигенереного та її авторське текстоформлювання, або «розблокування» власного розуму–інтелекту через проведену сесію з генШІ моделлю і продовження творчого процесу}; **9)** антропоодиницеві наслідки {збережена сесія взаємодії з генШІ моделлю, розширення досвіду, розблокування власного розуму–інтелекту, отримання нової частини орієнтирів для пошуків тощо}; **10)** наслідки для генШІ моделі та її розробників {розширення каталогу запитів, враховування коректності/правильності реалізування промпта через аналізування логів окремих збережених сесій, тематичне (до)навчання генШІ моделі; формування орієнтирів і/або чітких векторів коригування коду та алгоритму для оновлення версії генШІ моделі тощо}.

Закономірне запитання: **яким чином це допоможе у лекціюванні та/або семінаруванні філософії?** Первина відповідь:

через автоматизування повторюваних дій викладача – від написання тексту тематичної лекції із оригінальними прикладами та ілюстраціями до перевірянь робіт студентів із детальними коментуваннями й індивідуальними орієнтирами для додаткового пропрацьовування навчальних матеріалів. Насправді – це міф! Фахівці, які взаємодіють з генШІ моделями у різних соціосегментах, наголошують – жодна з них не зробить за антропоодиноци її роботу. Так, генШІ модель може частково допомогти – створити базовий каркас документу і/або тексту, векторувати думку дослідника щодо окремої теми, розтлумачити деякі незрозумілі лінгвістичні та/або смислові моменти, але не створити з нуля дещо унікальне. Антропоодиноци в інтеракціюванні з будь-якою генШІ моделлю постає не замовником та бездумним кнопконатискальником, а інтелектуальним оператором, котрий первинно має продумати задля чого він/вона використовує саме цю генШІ модель.

Щоправда, може існувати й *інша* – *глибинніша* – *відповідь*: філософія починається із формування запитань щодо невідомого феномена, але її головне завдання – не транслювання теорійного {тексти мислителів і зміни аспектів витлумачення їхніх ідей послідовниками та критиками}, а саме практичний компонент: тобто навчання антропоодиноци користуватися власним розумом–інтелектом для оптимального розв’язання критичних життєвих та професійних утруднень. ГенШІ моделі якраз і уможливлуватимуть пластифікування розуму–інтелекту користувальників через їхні нестандартні запити {як свobodно–й–свідомо конструйовані, так само й через ситуативні обмеження – невиконання генШІ моделлю первинного запиту зумовить його переформулювання зі збереженням «сутнісного вектора»}. Останні можуть результоватися у вельми незвичних вигенеруваннях, які з часом перетворюватимуться на унормовані, але й періодично спричинюватимуть галюціонування та/або короткотривалі збої роботи {у вигляді пригальмовування – потребування більшої кількості часу на запитоопрацювання тощо}.

Філософія векторус антроподиноци до інтелектуалізму як поступального руху–з–періодичними–зупинками від невідомого через запитування та відповідання до виявляння сутності. Антропоприродним постає увідомлювання: кожен із нас прагне

розуміти те, що відбувається {від зустрічі з невідомим до простого виокремлення складників та/або усвідомлення характеру їх зв'язку й впливання на окрему антропоодиночку}. Оптимальний метод для цього – розмірковувальний {тобто метод запитування–й–відповідання}. Проте є нюанс: якщо відповідання передбачає конструювання тематичних суджень та умовиводів {з використанням понять, категорій і концептів}, що здійснюване більшістю з нас без особливих утруднень; то запитування має спрямовувати наш розум–інтелект до тематичного пошуку задля віднайдення/формування оптимальної {тобто якомога повнішої} відповіді. Іншими словами: відповідати навчають усіх, але влучно запитувати – це дійсно мистецтво, у якому ми поєднуємо логіку, риторику, комунікацію, мовоодиночезастосовність та ситуативну пластичність розуму–інтелекту. Насправді формувати запит {і запитувати} є утрудненим через нерозуміння його формули. Запит завжди лаконічний, конкретний і максимально чіткий, що набагато спрощуватиме рух думки та оптимального відповідання. Формула запити тотожна простому запитанню відкритого типу: питальне слово {хто, що, де, коли, яким чином...}, дієслово {рухався, винайшов, здобув...}, іменник {вулицею, гітару, премію...}, додаткові дані {з букетом, з сімома струнами, миру 2021 року тощо}.

Але комплексне бачення сутності кожного феномена {речі, явища, процесу} неможливе через класичні підходи XVII–XVIII ст. зі «зручними» для викладача ідеями, абстрагуванням, дуалізованим поясненням феноменів через ідеалістичність і матеріалістичність, шаблонним витлумаченням через домінуючі напрями та/або течії тощо. Викладання філософії у виші необхідно оновлювати зі збереженням трансльованого «класичного базису» співмірно до освітньої програми {набування компетенцій: формулювання влучних запитань, виявлення сутності будь-якого феномена, «розпаковування» смислів, створювання поняттєво-категорійного каркасу реальності через призму майбутнього фаху, прогнозування тенденцій майбутнього тощо}, що поставатиме допоміжним у подальшій роботі із сучасними викликами через розгляд окремих нагальних ситуацій приватної та професійної площини. Таким чином, без отриманого та індивідуально відпрацьованого «філософського мінімуму»

{компетенцій з філософії} користувальник матиме не тільки утруднене інтераціювання зі штучноінтелектними моделями, але й проблемне екзистування.

ГенШІ моделі вказують антропоодинаціям багато моментів для доопрацювання. По-перше, вони «натяково роблять наголос» на нашій «інтелектуальній відсталості» щодо невміння сформувавши прийнятний промпт для машинного алгоритму: він має бути максимально параметрований та конкретний. Наше екзистування є так само цілком конкретним та ситуативним: навіть «головні етапи життєдіяльності» постають індивідуалізованими. По-друге, світ – це не дисциплінарна система {до якої більшість з нас призвичаїли через «порційну послідовність» покарань й преміювань}, а простір створення щастя і транслявання уміння бути рівноважним та радісним. По-третє, нерівність, яку в усіх варіативах на усіх рівнях більшість засуджує, транслюють далі через формозмінювання: тенденція цифровізування посприяла наступному розшаруванню антропоодинацій на «вищих» {«технологічно просунутих» через професійну необхідність використання технічного обладнання та інформаційних технологій} і «нижчих» {техніко-технологічно необізнаних}, відповідно початковий цифровий розрив {англ. Digital Divide} більше поглиблюватиметься, аніж долатиметься (Ragnedda, 2017). По-четверте, генШІ моделі у своїх алгоритмах {навіть антропоконтрольованих} містять більше людського, аніж більшість із нас – звичайних природних антропоодинацій.

Висновки: 1) генеративні штучноінтелектні моделі одночасно і прорив людства, і головоломка на майбутнє; 2) усім користувальникам генШІ моделей бажано первинно мати розвинутий природний інтелект, що спричинюватиме нестандартні запити, «коректні промпти» та адаптування генерованого для власних особистих/навчальних/професійних потреб; 3) саме філософія сприяє індивідуальному налаштуванню свого природного інтелекту та його оптимальному застосуванню через запитування–відповідання, критичність мислення, аналізуванню і синтезування, прогнозування, творчість тощо, які комплексно уможлиблюють бачення сутності кожного феномена {речі, явища, процесу} та допомагають антропоодинаціям чіткіше визначитися з власною роллю у світі; 4) за умов критичного

та цільового застосування генеративні штучноінтелектні моделі можуть бути задіяні у виш-викладанні філософії для сприяння індивідуальному інтелектуальному зростанню здобувачів і викладачів, а також для підсилення антропності.

Перспективи подальших досліджень охоплюватимуть нюанси застосування генеративних штучноінтелектних моделей щодо вигенереного ними – аспекти визначення унікальності, фіксування авторства, естетичної цінності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар С. В. Філософський аналіз результатів застосування генеративного штучного інтелекту у професійній діяльності та повсякденному житті. *Slovak International Scientific Journal*. 2023. № 72. С. 84–87. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8017176>
2. Гончаренко К. Цифрова людина: фантазм втрати ідентичності. *Філософські обрії*. 2019. № 42. С. 137–140.
3. Дзьобань О. П. Цифрова людина як філософська проблема. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 9–19. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238330](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238330)
4. Іваненко А., Пічик К. Генеративні моделі штучного інтелекту як ефективний інструмент для оптимізації бізнес-процесів. *EMPIRIO*. 2024. Том 1, випуск 1. С. 112–121.
5. Козловець М. Технології штучного інтелекту та їх вплив на бутевість людини. *Humanities Studies*. 2024. Випуск 19 (96). С. 55–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-06>
6. Краковецький О. ChatGPT, DALL·E, Midjourney: Як генеративний штучний інтелект змінює світ. Київ: ArtHuss, 2024. 192 с.
7. Baudrillard J. *La société de consommation: ses mythes, ses structures*. Paris: Éditions Denoël, 1970. 326 p.
8. Bishop J. M. Artificial Intelligence Is Stupid and Causal Reasoning Will Not Fix It. *Frontiers in Psychology*. 2021. 11:513474. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.513474>
9. Chollet F. The implausibility of intelligence explosion. *Medium*. 27.11.2017. URL: <https://medium.com/@francois.chollet/the-imp Possibility-of-intelligence-explosion-5be4a9eda6ec>
10. Colobridge Blog. Generative Artificial Intelligence: What it is, How it Differs from Traditional Artificial Intelligence and What Can Be Generated With It. *Colobridge Blog*. 23.11.2023. URL: <https://blog.colobridge.net/en/2023/11/generative-artificial-intelligence-en/>
11. Ji Z., Lee N., Frieske R., Yu T., Su D., Xu Y., Ishii E., Bang Y., Chen D., Dai W., Chan H. S., Madotto A., Fung P. Survey of Hallucination in Natural Language Generation. *ACM Computing Surveys*. 2023. Volume 55,

Issue 12. P. 1–38. (Last revised 14 Jul 2024, version 7 – URL: <https://arxiv.org/pdf/2202.03629>).

12. Kissinger H., Schmidt E., Huttenlocher D. ChatGPT Heralds an Intellectual Revolution. *The Wall Street Journal*. 25.02.2023. URL: <https://www.wsj.com/articles/chatgpt-heralds-an-intellectual-revolution-enlightenment-artificial-intelligence-homo-technicus-technology-cognition-morality-philosophy-774331c6>

13. McLuhan M., Powers B. P. *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1989. 240 p.

14. Ragnedda M. *The Third Digital Divide: A Weberian Approach to Digital Inequalities*. London and New York: Routledge. 2017. 136 p.

REFERENCES

1. Bondar, S. V. (2023). Filozofskyi Analiz Rezultativ Zastosuvannia Heneratyvnoho Shtuchnoho Intelktu u Profesiinii Diialnosti ta Povsiakdennomu Zhytti [Philosophical Analysis of the Results of the Application of Generative Artificial Intelligence in Professional Activity and Everyday Life]. *Slovak International Scientific Journal*, 72. 84–87. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8017176> [in Ukrainian].

2. Honcharenko, K. (2019). Tsyfrova Liudyna: Fantazm Vtraty Identychnosti [Digital Human: The Phantasm of Identity Loss]. *Filozofski obrii*, 42, 137–140. [in Ukrainian].

3. Dzoban, O. P. (2021). Tsyfrova Liudyna yak Filozofska Problema [Digital Man as a Philosophical Problem]. *Informatsiia i pravo*, 2 (37), 9–19. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238330](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238330) [in Ukrainian].

4. Ivanenko, A., & Pichyk, K. (2024). Heneratyvni Modeli Shtuchnoho Intelktu yak Efektyvnyi Instrument dlia Optymizatsii Biznes-protseviv [Generative Models of Artificial Intelligence as an Effective Tool for Optimizing Business Processes]. *EMPIRIO*, 1 (1), 112–121. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.112-121> [in Ukrainian].

5. Kozlovets, M. (2024). Tekhnolohii Shtuchnoho Intelktu ta Yikh Vplyv na Buttievist Liudyny [Artificial Intelligence Technologies and Their Impact on Human Self-Being]. *Humanities Studies*, 19 (96), 55–66. <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-06> [in Ukrainian].

6. Krakovetskyi, O. (2024). ChatGPT, DALL·E, Midjourney: Yak Heneratyvnyi Shtuchnyi Intelkt Zminiue Svit [ChatGPT, DALL·E, Midjourney: How Generative Artificial Intelligence is Changing the World]. Kyiv: ArtHuss. 192 p. [in Ukrainian].

7. Baudrillard, J. (1970). *La société de consommation: ses mythes, ses structures*. Paris: Éditions Denoël. 326 p. [in French].

8. Bishop, J. M. (2021). Artificial Intelligence Is Stupid and Causal Reasoning Will Not Fix It. *Frontiers in Psychology*. 11:513474. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.513474>

9. Chollet, F. (2017). The implausibility of intelligence explosion. *Medium*, 27.11.2017. <https://medium.com/@francois.chollet/the-impossibility-of-intelligence-explosion-5be4a9eda6ec>

10. Colobridge Blog. (2023). Generative Artificial Intelligence: What it is, How it Differs from Traditional Artificial Intelligence and What Can Be Generated With It. *Colobridge BLOG*, 23.11.2023. <https://blog.colobridge.net/en/2023/11/generative-artificial-intelligence-en/>

11. Ji, Z., Lee, N., Frieske, R., Yu, T., Su, D., Xu, Y., Ishii, E., Bang, Y., Chen, D., Dai, W., Chan, H. S., Madotto, A., & Fung, P. (2023). Survey of Hallucination in Natural Language Generation. *ACM Computing Surveys*, 55 (12), 1–38. {Last revised 14 Jul 2024, version 7 – URL: <https://arxiv.org/pdf/2202.03629>}.

12. Kissinger, H., Schmidt, E., & Huttenlocher D. (2023). ChatGPT Heralds an Intellectual Revolution. *The Wall Street Journal*. 25.02.2023. <https://www.wsj.com/articles/chatgpt-heralds-an-intellectual-revolution-enlightenment-artificial-intelligence-homo-technicus-technology-cognition-morality-philosophy-774331c6>

13. McLuhan, M., & Powers, B. P. (1989). *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. New York – Oxford: Oxford University Press. 240 p.

14. Ragnedda, M. (2017). *The Third Digital Divide: A Weberian Approach to Digital Inequalities*. London and New York: Routledge. 136 p.

УДК 141.319.8

ДУЦЯК Ігор – доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарної освіти, Львівський національний університет природокористування, 1, вул. Володимира Великого, м. Дубляни, Україна, індекс 80831 (Idutsyak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8751-4001>

ТЕОДОРОВИЧ Лариса – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму, Національний університет «Львівська політехніка», 2/4, вул. Карпінського, м. Львів, Україна, індекс 79013 (lora.teod@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1887-7711>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.4>

Бібліографічний опис статті: Дуцяк, І., Теодорович, Л. (2024). Філософія як основа для розв'язання прикладних задач підприємництва: на прикладі галузі туризму. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 49, 67–79, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.4>*

ФІЛОСОФІЯ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРИКЛАДНИХ ЗАДАЧ ПІДПРИЄМНИЦТВА: НА ПРИКЛАДІ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

***Анотація.** Метою статті є з'ясування доцільності розширення філософського пошуку на дослідження впливу застосувань філософських знань до різних видів діяльності (в яких ці застосування детермінують, принаймні частково, результативність заданої діяльності). Для дослідження зазначеної проблеми взято за основу приклад використання знань про світогляд у конкретній галузі діяльності – у туристичному підприємстві. Знання про визначальні особливості світогляду дають змогу передбачати конфлікти в туризмі й уникати їх, мінімізуючи таким чином ризики туристичного підприємництва. **Методологічними** засадами статті є методи аналізу, порівняння і узагальнення. **Наукова новизна.** Обґрунтовано, що одним із важливих атрибутів культури людини (і спільноти, в якій переважають такі люди)*

є господарська акцентуація людини. Господарська акцентуація, як специфічний спосіб життєдіяльності людини, належить до істотних складових її світогляду і детермінує світосприйняття людини. Водночас світогляд визначає дії людей і людських спільнот, тож з'ясування провідних компонентів світогляду має велику евристичну цінність як у фаховій підприємницькій чи іншій діяльності, так і в особистому житті людини. **Висновки.** На підставі виконаного дослідження можна висувати, що господарська акцентуація спільноти, а отже її членів цієї спільноти, належить до найсуттєвіших ознак людини і в разі відмінності між людьми за цією ознакою може стати джерелом гострої конфліктності. Дослідження світоглядних атрибутів людини повинно стати предметом ширших (у деяких випадках міждисциплінарних) досліджень, оскільки ці знання дають змогу передбачувати перебіг людських взаємодій. Опанування знань про особливості світогляду, які можуть призвести до небажаної конфліктності, може бути використане в підприємстві, в якому визначальну роль має взаємодія між людьми.

Ключові слова: предмет філософських досліджень, світогляд, господарська акцентуація, світоглядний конфлікт, ризики підприємництва.

DUTSIAK Ihor – Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Humanities Education, Lviv National Environmental University, 1, Volodymyr Velykyi str., Dublyany, Ukraine, postal code 80831 (Idutsyak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8751-4001>

TEODOROVYCH Larysa – Candidate of Geographic Sciences, Associate Professor at the Tourism Department, Lviv Polytechnic National University, 2/4, Karpinsky str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (lora.teod@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1887-7711>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.4>

To cite this article: Dutsiak, I., Teodorovych, L. (2024). Filosofia як основа для розв'язання прикладних задач підприємництва: на прикладі галузі туризму [Philosophy as the basis of solving applied business problems: the tourism industry as an example Relihiina tradytsiia v konteksti]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho*

derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 49, 67–79, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.4>

PHILOSOPHY AS THE BASIS OF SOLVING APPLIED BUSINESS PROBLEMS: THE TOURISM INDUSTRY AS AN EXAMPLE

Summary. *The purpose of the article is to establish the feasibility of expanding the philosophical search. The subject of philosophical research should be (among other things) the study of the influence of applications of philosophical knowledge to various types of activity (in which these applications determine, at least in part, the effectiveness of this activity). To study this problem, an example of using knowledge about a worldview in a specific area of activity – in tourism entrepreneurship – was taken as a basis. Knowledge about the defining features of a worldview allows one to foresee conflicts in tourism and avoid them, thus minimizing the risks of tourism entrepreneurship. The methodological foundations of the article are the methods of analysis, comparison and generalization. Scientific novelty.* It is substantiated that one of the important attributes of human culture (and the community in which such people predominate) is a person's economic accentuation. Economic accentuation, as a specific way of human life, refers to the essential components of his worldview. At the same time, the worldview determines the actions of people and human communities, so the establishment of the leading components of the worldview has great heuristic value both in professional entrepreneurial or other activities, and in a person's personal life. **Conclusions.** Based on the conducted research, it can be concluded that the economic accentuation of the community, and therefore the members of this community, refers to the most essential characteristics of a person and, in the case of differences between people according to this characteristic, can become a source of acute conflict. The study of the ideological attributes of a person should become the subject of broader (in some cases, interdisciplinary) research, since this knowledge allows us to assume the course of human interactions. Mastering knowledge about the features of the worldview that can

lead to undesirable conflict can be used in entrepreneurship, in which the decisive role is played by the interaction between people.

Key words: *subject of philosophical research, worldview, economic accentuation, ideological conflict, entrepreneurship risks.*

Постановка проблеми. Кожна наука потрібна людям, оскільки дає змогу сприяти тому, щоб людське життя було довше і якісніше. Подібні користі повинна давати людям і філософія. Ці різні види користі від філософії можна знайти в літературі як її функції, скажімо, світоглядна функція філософії як відбиття того факту, що філософське знання може бути використане під час розбудови світогляду людини. В такому разі те, що пов'язане з застосуванням філософських знань (у згаданому випадку, ті чи інші особливості розбудови світогляду), повинні бути також предметом філософського пошуку. Водночас світогляд впливає на фахову і особисту життєдіяльність людини. В такому разі поле філософських досліджень могло б (чи мало б) стосуватися не тільки безпосередніх її впливів, але й опосередкованих, тобто предметом філософського дослідження мав би бути не тільки її вплив на формування світогляду її споживачів, але й детермінування філософським світоглядом особливостей діяльності людини. Зазначені міркування стали підставою для формування задуму дослідження.

Метою статті є з'ясування доцільності розширення філософського пошуку на дослідження впливу застосунків філософських знань на різні види діяльності (в яких ці застосунки детермінують, принаймні частково, результативність згаданої діяльності). Для дослідження зазначеної проблеми взято за основу приклад використання знань про світогляд у конкретній галузі діяльності – у туристичному підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторам не вдалося натрапити на дослідження, в яких предметом дослідження стала сформульована проблема, хоча окремі її аспекти, щодо конкретної задачі, розв'язуваної в статті (використання світоглядних знань у зменшенні ризиків туристичного підприємництва) стали предметом уваги інших дослідників, що буде висвітлено в процесі подальшого аналізу проблеми.

Основний матеріал. Щоб детальніше з'ясувати суть проблеми, опишемо насамперед прикладні ситуації діяльності

людини (зокрема підприємницької діяльності в галузі туризму), в яких знання про світогляди може детермінувати успішність/неуспішність фахової діяльності.

Однією з найважливіших проблем підприємництва в будь-якій галузі є мінімізування ризиків. Аналіз ризиків є темою, яка постійно присутня і в спілкуванні між співробітниками всередині фірми, і у зовнішніх її комунікаціях. Важливість цієї проблематики для підприємництва є очевидна – адже якщо під час підприємництва можливість настання якихось негативних явищ залишилась поза увагою підприємця, і внаслідок цього підприємство не усунуло можливість настання згаданих негативних явищ, або не мінімізувало ризики, в разі коли управляти явищем нема змоги, то, в разі настання цих негативних явищ підприємець зазнає збитків. Одним із ризиків у галузі туризму є виникнення конфліктів. У туризмі цей ризик є вищим, ніж у багатьох інших галузях діяльності. Високі ризики в туризмі зумовлені, для прикладу тим, що туристи переважно перебувають у незнайомому, або малознайомому середовищі. Один з видів ризику в туризмі зумовлений тим, що у цій сфері взаємодіє велика кількість людей (туристів, працівників галузей туризму, готельного та ресторанного підприємництва, мешканців місця прибуття, та супутників-нетуристів під час використання загальних транспортних засобів). Для всіх згаданих у цьому переліку людей важливо, щоб ризик конфлікту прямував до нуля. Щойно зазначене є достатнім аргументом для висновку, що можливість свідомо виконувати дії, які мінімізують ризики виникнення конфліктів, є актуальною для галузі туризму і потребує теоретичного опрацювання і науково-практичних висновків-рекомендацій.

Конфліктність в групі людей, сумісність людей викликають велике зацікавлення дослідників, оскільки ці знання важливі для успіху як у фаховій діяльності, так і в особистому житті кожної людини. Ці знання важливі в контексті діяльності і малих, і великих соціальних груп. Особливо актуальними вони є в тих ситуаціях, в яких результат діяльності групи як цілого, чи кожного її члена зокрема, залежить від узгодженості дій, від психологічного клімату в колективі. Згадану проблематику розглядають в контексті організування командної

роботи у виробничому колективі, особливо в ускладнених умовах його функціонування (Кличковський, 2020), у колективах, діяльність яких пов'язана з ризиками для життя (Чорна, 2021), у спортивних командах (Вінс, Белякова, 2021), у навчальних групах (дошкільних, середньої та вищої школи) (Алексєєнко, 2012, Горностай, 2013), у сімейних групах (Хавула, 2012) та ін. Водночас у зазначених дослідженнях сумісність між людьми досліджують головним чином на основі психологічних особливостей членів групи, розглядають як проблему соціальної психології. Однак джерелами несумісності, конфліктності стають не тільки психологічні відмінності між людьми. Джерелами дуже гострих конфліктів є, для прикладу, світоглядні відмінності. Дослідження обґрунтованості світогляду, побудова світоглядних (філософських) систем стала предметом величезної кількості публікацій. Також чимало публікацій присвячено врегулюванню конфліктів у галузі туризму. Однак такі проблеми, яким чином конфліктність взаємодії між людьми залежить від їхніх світоглядів, як ці знання можна врахувати під час організації туру, мінімізуючи ризики конфліктів під час подорожі чи на місці прибуття туристів, практично не привернули увагу дослідників.

Однією з праць, предметом дослідження якої стала конфліктність світоглядів є дисертаційне дослідження Марини Халіман (Халіман, 2018). Головні ідеї, до яких вона прийшла внаслідок дослідження є такими:

1. Явище світоглядного протистояння досліджене дуже мало.
2. Джерелом світоглядного протистояння є несумісні компоненти світоглядів, що проявляється в антагоністичних суперечностях.
3. Сучасне світоглядне протистояння відбувається в умовах постправди.
4. Головними формами сучасного світоглядного протистояння авторка бачить: культурно-цивілізаційне, релігійне, політико-ідеологічне, гендерне, етно-національне і соціально-професійне.

Аналіз проблематики джерел конфліктності між учасниками подій туризму стало також предметом дослідження одного з авторів цієї публікації (Дуцяк [Одеса], 2023). У цій праці до властивостей людей, несумісність яких може призводити до

дуже гострих конфліктів, віднесено такі: 1) світоглядна належність; 2) рівень культури; 3) етно-культурна ідентичність; 4) соціально-економічні відмінності; 5) структура потреб (за парадигмою структури дозвілля, згідно з пірамідою Джея Брайяна Неша (Nash, 1953)). Неважко помітити, що в попередньо розглянутому підході культурно-цивілізаційні, релігійні, політико-ідеологічні, гендерні, етно-національні, соціально-професійні особливості людини розглядаються як типи світогляду, тоді як у праці (Дуцяк [Львів], 2023) світогляд як найзагальніші погляди на світ розглядається окремо від рівня культури, етно-культурної ідентичності, соціально-економічних відмінностей і структури потреб витлумаченої в категоріях структури дозвілля.

Важливі думки в контексті аналізованої проблеми, досліджено в контексті багаторічного (розпочато в 1981 році) картографування культури, в рамках міжнародного проекту WVSA (World Values Survey Association). Згідно з методологією культурної карти, розробленою засновником WVSA Рональдом Інглхартом і віце-президентом WVSA Крістіаном Вельцелем, існує два головні виміри міжкультурних відмінностей людей: традиційні цінності проти світсько-раціональних цінностей і цінності виживання проти цінностей самовираження (Inglehart, 2004).

Перш ніж розглядати питання – які особливості людини доцільно вважати найсуттєвішими (для передбачення несумісностей, що призводять до конфліктів) – доцільно з'ясувати наскільки повним є набір атрибутів ідентичності людини, які можуть стати джерелом гострої несумісності між людьми. Є підстави для твердження, що до згаданого переліку визначальних атрибутів культури людини треба віднести також господарську акцентуацію, тобто переважаючу форму господарювання. У згаданій праці (Дуцяк [Львів], 2023) обґрунтовано, що є низка (в тому числі сучасних) етнічних спільнот, які вирізняються тяжінням до певного способу господарювання (фінікійці, согдійці, цигани, росіяни). Скажімо, росіяни адаптувались до виживання, використовуючи (як переважний спосіб життєдіяльності) таку форму господарювання як завойовництво. Цю форму адаптації вони оцінювали (і оцінюють понині) як успішну, а отже таку яку треба транслювати й надалі. Водночас можуть виникнути

сумніви щодо того, чи можна тлумачити завойовництво як господарювання, якими є критерії віднесення тієї чи іншої спільноти до завойовницького типу.

Задача підтвердження факту існування тих чи інших об'єктів належить до емпіричних. Отже для розв'язання такої задачі треба виконати емпіричні пізнавальні дії, тобто для того, щоб підтвердити, що існують спільноти в життєдіяльності яких переважаючою формою є завойовництво, треба знайти і описати приклади таких спільнот (в минулому чи в сучасності). Розгляньмо як приклад спільноти, в яких війна була системною, постійною формою господарювання – імперію Чінгізидів. Спосіб життєдіяльності цієї імперії можна стисло окреслити таким чином: вся життєдіяльність була підпорядкована завоюванню нових країн. Ті частини завойованих народів, які погоджувались не чинити опір, підлягали повному перепису для призначення податків, а третина завойованих чоловіків мали піти до війська Чінгізидів і стати, мовлячи по-сучасному, «гарматним м'ясом». Тих, хто чинив опір, Чінгізиди намагались повністю знищити у максимально жорстокий спосіб. Отже війна була в Чінгізидів не якимось випадковим явищем, – це була системно організована діяльність і в структурі життєдіяльності цієї спільноти вона була головною. Завойовництво як головний вид діяльності не заперечує існування ремесел, і самостійної харчової поведінки. Однак величезні податки, які вони збирали із завойованих народів а також все те, що вони здобували під час грабунку, який супроводжував воєнну експансію, все це разом мало виразний економічний зміст. Особливу роль завойовництва в імперії Чінгізхана підтверджують величезні розміри цієї імперії (ретроспективно це була друга за розміром імперія в історії людства (після Британської імперії).

Як інший приклад спільноти, для якої характерне завойовництво, можна навести метропольну націю імперії, яка на даний час має назву Російська Федерація (від початку свого виникнення ця імперія неодноразово змінювала свою назву). Головні етапи розвитку цієї спільноти, оглядаючи які можна виявити характерні її риси, є такими:

1. Витоком держави є Московське князівство (воно було підневільним конфедератом Донсько-Волзького улусу Золотої

Орди (ця імперія існувала від другої половини 1200-х рр. до 1502 р.). Першим удільним князем Московського князівства був син Олександра Невського Данило Олександрович (роки життя 1261–1303). Він отримав ханський ярлик на управління цією, належною ханові, територією в 1277 році. Однак упродовж періоду від Данила Олександровича до Дмитра Донського (роки життя 1350–1389) московські князі не мали статусу великих князів (і, відповідно, Московське князівство не мало статусу великого князівства). Надаючи статус великого князя, монгольські хани давали ярлик на збір данини з інших князівств. Однак, навіть не маючи провідного статусу, Данило Олександрович відвоював у Рязанського князівства місто Коломну, розпочавши таким чином експансію Московії на сусідні державні утворення, яка (експансія) в подальшому супроводжує всю історію цієї спільноти по нинішній день. Починаючи з зайнятої спільнотою площі розміром басейну невеликої річки (Москва-ріка є притокою Оки, яка є притокою Волги), політика експансіонізму перетворила її, на сьогоднішній день, в найбільшу державу світу, і також найбільшу імперію світу.

2. Упродовж наступного періоду (1389–1547) московські князі здобули додаткові інструменти для експансії, зокрема упродовж цього періоду вони здобули статус великих князів, тобто ярлик на право збирати данину для монгольського хана з інших князівств (що використовувалось для власного збагачення московськими князями). Водночас вони полегшили можливість використовувати монгольське військо для упокорення інших князівств, підпорядковуючи інші князівства орді (таким чином вони і збільшували московське князівство, і збільшували контингент князівств, з яких збирали данину для хана), а також постійно підпорядковуючи міста й князівства собі. Починаючи з 1473 року, Московія перестала підпорядковуватись Золотій Орді, спадкоємцями якої стали кримські хани. Тож із 1473 року Московські правителі стали васалами кримських ханів. Упродовж цього періоду Московія завоювала держави, які суттєво відрізнялися від неї за своїм етнічним складом, тож здобувши колонії вона перетворилась в імперію, будучи при цьому частиною періоду підневільним конфедератом Золотої Орди, а частину періоду – васалом кримських ханів.

3. Під час наступного періоду (1547–1721) Московія існує вже як централізована держава, *de facto* імперія (Московська держава, Московське царство, *Moscovia*, залишаючись васалом кримських ханів до 1700 року, після чого стає незалежною державою (фактично імперією), що і було зафіксовано *de jure* в 1721 році перейменуванням цієї держави в імперію.

4. Упродовж наступного періоду (від 1721 року по сьогоднішній день) держава московитів є незалежною. У цьому періоді є три легко ідентифіковувані фази:

1) період феодальної імперії (Російська імперія) з 1721 р. по 1917 рік;

2) період соціалістичної імперії (Союз Радянських Соціалістичних Республік) з 1917 р. по 1991 рік;

3) період капіталістичної (фашистської) імперії (Російська Федерація) з 1991 р. по даний час (2024 рік).

Під фашизмом (у третьому підперіоді) розуміємо політичну централізацію (вільно діє лише одна партія – саме так є в РФ, в якій демократія і політичний плюралізм є лише декларованими), поєднану з економічною децентралізацією (власність розсосереджена поміж багатьма суб'єктами).

Російська імперія багато в чому (зокрема в експансіонізмі) подібна до імперії Чингізидів. Скажімо, подібно до Чингізидів, упродовж всієї історії завойовані народи змушені були воювати в завойовницьких війнах, які провадила метрополія. Військовий промисел є головним в обидвох цих імперіях. У бутті кожної з цих країн перемежовані періоди завоювання з періодами «перетравлення» завойованого та готування до нової малої чи великої переможної війни. Сільськогосподарське чи промислове виробництво в такій країні не є предметом цілеспрямованого розвитку. Показовими в цьому сенсі є міркування фахівця з радянської і російської економіки Майкла Елмана (Ellman, 2006, р. 191). Він зазначив, що незважаючи на те, що більше 76% російського експорту становлять нафта, газ, метали та інша сировина, тим не менше РФ не є класичним зразком ресурсної економіки. Такий висновок випливає з того, що, згідно з широкоприйнятим розумінням ресурсної економіки, вона стосується країн із сильно розвинутим аграрним сектором, низьким рівнем урбанізації та низьким загальним рівнем освіти. Ця контрверза

може бути пояснена частково тим, що економіка є неефективна (причина чого щойно була пояснена), а частково саме тим, що вона підпорядкована готуванню до війни: ресурси вкладають у накопичення зброї, у накопичення фінансової подушки, щоб мінімізувати можливі незручності внаслідок санкцій після розпочинання чергової «спецоперації», а техніка, наука зосереджені на військово-промисловому комплексі. Саме так це було, для прикладу, в Радянському Союзі (в наукових установах переважна кількість замовлень була від військових установ).

Та чи інша форма господарювання (законного чи незаконного) може бути випадковою в поведінці етносу, а може бути сталою, характерною його формою поведінки, формою адаптації до дійсності (мовляв, раніше нам вдавалась така поведінка, вона була успішною, тож продовжуємо діяти за таким зразком). Якщо етнічна спільнота постійно використовує експансійну форму господарювання і вона має економічний зміст (для прикладу, під час російсько-української війни першої третини ХХІ століття, солдати російської армії збагачуються, вивозячи нагробоване, наживається держава, наживаються олігархи отримуючи великі наділи земельної та промислової власності, після війни це також має економічний зміст, оскільки колонізованим спільнотам в імперіях завжди створюють гірші умови для відновлення і відтворення, аніж метропольній нації), то все це є підставою для оцінки згаданої спільноти як акцентуваної формою господарювання «завойовництво».

Висновки. На підставі виконаного дослідження можна висувати, що господарська акцентуація спільноти, а отже й членів цієї спільноти, належить до найсуттєвіших ознак людини і в разі відмінності між людьми за цією ознакою може стати джерелом гострої конфліктності. Дослідження світоглядних атрибутів людини повинно стати предметом ширших досліджень, оскільки ці знання дають змогу передбачувати перебіг людських взаємодій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кличковський С. О. Соціально-психологічні особливості формування психологічного клімату на підприємстві у кризовий період: дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2020. 241 с.

2. Проблемна взаємодія в групах: феноменологія, чинники, профілактика: монографія. Чорна Л. Г. та ін. / за ред. Л. Г. Чорної; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: ІМЕКС-ЛТД, 2021. 112 с.
3. Вінс В., Белякова С. Психологічні аспекти формування соціально-психологічного клімату в спортивній дитячій групі. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: зб. наук. праць. Вип. 15 (60). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. С. 5–13, doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.15\(60\).01](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.15(60).01)
4. Соціальні цінності малої групи школярів: Монографія / За заг. ред. Алексєнко Т. Ф. К.: Педагогічна думка, 2012. 180 с.
5. Динамічні процеси в малій групі: соціально-психологічний вимір освітнього середовища: монографія / П. П. Горностай та ін. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 190 с.
6. Хавула Р. Психологічні особливості подружньої сумісності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2012. Вип. 3. С. 258–267.
7. Халіман М. А. Світоглядне протистояння: соціально-філософський аналіз: дис. ...канд. філософ наук: 09.00.03 / Запорізь. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018. 207 с.
8. Дуцяк І. З. Антропологічні аспекти філософії туризму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 42, Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 27–32, doi: <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.5>
9. Nash J. B. *Philosophy of Recreation and Leisure*. Saint Louis, 1953. 222 p.
10. Дуцяк І. Типи культури спільнот, яким властива акцентуація форм господарювання. *Культура. Ідентичність. Сучасність*: Матеріали міжнар. наук. конф., 3 листопада 2023 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2023. С. 18–21.
11. *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook based on the 1999–2002 values Surveys*. Ed. by Ronald F. Inglehart et al. Mexico City: Siglo XXI, 2004. 520 p.
12. Ellman M. *Russia's oil and natural gas: bonanza or curse?* London & New York: Anthem Press, 2006. 230 p., doi:10.7135/UPO9781843317555

REFERENCES

1. Klychkovskiy, S. O. (2020) *Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti formuvannya psykholohichnoho klimatu na pidpriemstvi u kryzovyi period: dys. kand. psykholoh. nauk: 19.00.05* [Socio-psychological features of the formation of the psychological climate at the enterprise during the crisis period. (Doctors thesis)] Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, Kyiv: Kyivs'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka. 241 p. [in Ukrainian].

2. Problema vzaiemodiia v hrupakh: fenomenolohiia, chynnyky, profilaktyka: monohrafiia. [Problematic interaction in groups: phenomenology, factors, prevention: monograph.] Chorna L. H. ta in. / za red. L. H. Chornoi. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykhologhii. Kropyvnytskyi: IMEKS-LTD. 112 p. [in Ukrainian].
3. Vins, V., Bieliakova, S. (2021). Psykhologhichni aspekty formuvannja socialjno-psykhologhichnogho klimatu v sportyvnyj dytjachij ghrupi. [Psychological aspects of the formation of the socio-psychological climate in the sports children's group] Naukovyj chasopys Nacionaljnogho pedaghoghichnogho universytetu imeni M. P. Draghomanova. Serija 12: Psykhologhichni nauky: zb. nauk. pracj. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Draghomanova. [in Ukrainian]. doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.15\(60\).01](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.15(60).01)
4. Alieksienko, T. F. (Ed.), (2012). Socialjni cinnosti maloji ghrupy shkoljariv [Social values of a small group of schoolchildren]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Dynamichni procesy v malij ghrupi: socialjno-psykhologhichnyj vymir osvitynogho seredovyshha (2013) [Dynamic processes in a small group: socio-psychological dimension of the educational environment] monohrafiia. P. P. Hornostai ta in. Kirovohrad. pp. 5–13 [in Ukrainian].
6. Khavula, R. (2012) Psykhologhichni osoblyvosti podruzhnjoi sumisnosti [Psychological features of marital compatibility]. Aktualjni pytannja ghumanitarnykh nauk. Vyp. 3. pp. 258–267. [in Ukrainian].
7. Khaliman, M. A. (2018) Svitoghljadne protystojannja: socialjno-filosofsjkyj analiz [Worldview opposition: socio-philosophical analysis]. dys. na kand. filosof nauk: 09.00.03. Zaporizkyj nacionaljnij universytet. Zaporizhzhia. 207 p. [in Ukrainian].
8. Duciak, I. Z. (2023). Antropologhichni aspekty filosofiji turyzmu [Anthropological aspects of the philosophy of tourism]. Aktualjni problemy filosofiji ta sociologhiji. № 42, Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka». 27–32. [in Ukrainian]. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.5>
9. Nash, J. B. (1953) *Philosophy of Recreation and Leisure*. Saint Louis. 222 p.
10. Duciak, I. (2023). Typy kuljтуры spiljnot, jakym vlastyva akcentuacija form ghospodariuvannja [Types of community culture, which are characterized by accentuation of economic forms] *Kultura. Identychnist. Suchasnist: Materialy mizhnar. nauk. konf.*, 3 lystopada 2023 r. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. pp. 18–21 [in Ukrainian].
11. Ronald, F. Inglehart et al. (Ed). (2004). *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook based on the 1999–2002 values Surveys*. Ed. by Ronald F. Inglehart et al. Mexico City: Siglo XXI. 520 p.
12. Ellman, M. (2006). *Russia's oil and natural gas: bonanza or curse?* London & New York: Anthem Press. 230 p. DOI:10.7135/UPO9781843317555

УДК 130,3:316,774:316,647,5

ЗАХАРОВ Вячеслав – аспірант кафедри філософії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 2, вул. Кирпичова, м. Харків, Україна, індекс 61002 (zakharov.vyacheslav76@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.5>

Бібліографічний опис статті: Захаров, В. (2024). Індивідуальна свобода у добу соціальних медіа: проблеми та перспективи. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 49, 80–93, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.5>*

ІНДИВІДУАЛЬНА СВОБОДА У ДОБУ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Запропоноване дослідження звертається до вічного питання про індивідуальну свободу, яке актуалізується у добу стрімкого та активного розвитку соціальних медіа (соціальних мереж, зокрема). **Актуальність статті** зумовлена значним впливом глобалізації та цифровізації на всі сфери буття сучасної людини, що надають нові можливості для нової/старої/іншої самопрезентації в соціальних мережах, а разом з тим ставить нові питання щодо процесу реалізації свободи особистості, відповідальності та нових її кордонів. А головне питання – хто має захищати цю свободу? **Метою статті** є аналіз сутності феномену свободи та пошук її меж у цифровому просторі (соціальні мережі), виокремлюючи позитивні та проблемні аспекти цього питання. Щоб досягти зазначеної мети, автор дослідження запропонованої роботи використали цілий комплекс таких **наукових методів**. В основі запропонованого дослідження лежить порівняльно-історичний метод. Використовуючи його, автор проаналізував еволюцію думки про індивідуальну свободу від античності до сучасності. Застосування другого методу – герменевтичного – надало змогу дослідити та розкрити зміст поняття свободи у контексті

цифрових комунікацій через аналіз текстів, законів щодо захисту прав людини та смислів. Наукова новизна дослідження полягає в конкретизації поняття свободи в рамках сучасного цифрового простору, враховуючи такі аспекти, як свобода слова, свобода вибору, «цифрова ідентичність», мова ворожнечі, цифрова риторика, відповідальність, захист людини в соціальних мережах. У кінці статті автор дійшов **висновку**, що свобода є явищем, яке одночасно контролюється і внутрішніми регуляторами, і правом (зокрема). А соціальні медіа, з одного боку, створюють нові простори та можливості для творчості, самовисловлювання, прояву людини (нові форми та прояви свободи), а з іншого – вони є простором зі своїми законами задля захисту приватності та особистості. Перспективи забезпечення свободи в соціальних мережах та водночас фізичної безпеки людини залежать від законів, компаній-власників (творців) мереж та самих користувачів.

Ключові слова: медіафілософія, свобода, приватність, публічність, тілесність, соціальні мережі, кібрішахрайство.

ZAKHAROV Vyacheslav – Graduate student at the Department of Philosophy, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", 2, Kyrpychova str., Kharkiv, Ukraine, postal code (zakharov.vyacheslav76@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.5>

To cite this article: Zakharov, V. (2024). Indyvidualna svoboda u dobu sotsialnykh media: problemy ta perspektyvy [Individual freedom in the age of social media: challenges and prospects]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 49, 80–93, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.5>

INDIVIDUAL FREEDOM IN THE AGE OF SOCIAL MEDIA: CHALLENGES AND PROSPECTS

Summary. *The proposed study addresses the eternal question of individual freedom, which is relevant in the era of rapid and active*

*development of social media (social networks, in particular). **The relevance of the article** is due to the significant impact of globalisation and digitalisation on all spheres of life of a modern person, which provide new opportunities for new/old/other self-presentation on social media, and at the same time raise new questions about the process of exercising individual freedom, responsibility and its new boundaries. And the main question is who should protect this freedom? **The purpose of the article** is to analyse the essence of the phenomenon of freedom and to search for its limits in the digital space (social media), highlighting the positive and problematic aspects of this issue. In order to achieve this goal, the author of the proposed study used a range of the following **scientific methods**. The basis of the proposed study is the comparative historical method. Using this method, the author analysed the evolution of the idea of individual freedom from antiquity to modern times. The application of the second method, the hermeneutic method, made it possible to explore and reveal the content of the concept of freedom in the context of digital communications through the analysis of texts, laws on human rights protection and meanings. The scientific novelty of the study is to specify the concept of freedom within the modern digital space, taking into account such aspects as freedom of speech, freedom of choice, 'digital identity', hate speech, digital rhetoric, responsibility, and protection of a person on social media. At the end of the article, the author **concludes** that freedom is a phenomenon that is simultaneously controlled by internal regulators and law (in particular). And social media, on the one hand, create new spaces and opportunities for creativity, self-expression, and human expression (new forms and manifestations of freedom), and on the other hand, they are a space with their own laws to protect privacy and personality. The prospects for ensuring freedom in social networks and, at the same time, physical security of a person depend on the laws, companies that own (create) networks and users themselves.*

Key words: media philosophy, freedom, privacy, publicity, corporeality, social media, cyber fraud.

Постановка проблеми. Проблема свободи належить до класичних філософських питань. Як з погляду обивателя, так і з погляду академізму. Свобода є важливою категорією

людського буття. З цієї причини її аналіз розпочався ще з античної філософії та продовжує переосмислюватися і сьогодні. Загалом свобода може сприйматися як здатність людини діяти відповідно до власних бажань без примусу ззовні. Однак таке визначення є надто загальним і неконкретним, оскільки в різні історичні епохи філософи розглядали свободу під різними кутами з огляду на еволюцію дослідження та актуального стану розуміння цього феномена. «Свобода розглядалася у співвідношенні з необхідністю, свавіллям та анархією, рівністю та справедливістю» (Савченко & Жидкова, 2022, р. 308). Так, Романів (2021) трактує свободу як моральну незалежність та автономію особистості, що включає здатність самостійно встановлювати правила належної поведінки і дотримуватися їх без зовнішнього тиску чи примусу (р. 134). У сучасному світі, коли відбувається активний процес технологічної еволюції та йде активний розвиток соціальних медіа, свобода набуває нових вимірів та регуляторів.

Одним із викликів у рамках дискурсу свободи в сучасному суспільстві є її «трансформація» завдяки появі технологіям. Наприклад, розробники створюють алгоритми, що «стежать» за користувачами та дотриманням правил мережі. Таким чином, може здійснюватися контроль за мовою, опублікованим контентом, комунікацією і навіть за інтерпретацією істини щодо подій у суспільстві. Окремо варто згадати право на приватність (коли обличчя людини не може бути опубліковане без її згоди), а також питання «існування» людини у соціальних мережах і побудови нового образу себе. Сюди ж належать питання захисту особистої інформації.

«Вступ України до Ради Європи, з одного боку, став суттєвим кроком нашої держави на шляху до європейської інтеграції, а з іншого – засвідчив прийняття Україною на себе цілої низки міжнародно-правових зобов'язань, насамперед щодо поваги та захисту прав людини. Важливе місце серед виконаних зобов'язань перед Радою Європи посідає ратифікація Україною Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини у 1997 році» (Косілова & Солодовнікова, 2020, р. 56). Таким чином, наголошується складне значення свободи як у філософському дискурсі (зокрема, питання свободи як такої,

відповідальності, етичності), так і в юридичному аспекті, оскільки правова система покликана захищати ці права та свободи користувачів.

Метою статті є аналіз еволюції філософських підходів до розуміння питання свободи, оцінка впливу соціальних медіа на прояв індивідуальної свободи, а також формулювання проблем та перспектив щодо індивідуальної свободи в нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що питання свободи розглядається у багатьох гуманітарних напрямках. У вітчизняному просторі роботи носять більш теоретичний характер, у той час, як у закордонному полі роботи зустрічаються переважно з практичною складовою та проведенням кількісних досліджень. Дослідження свободи ми можемо поділити (умовно) на декілько напрямків: історико-філософські: Остапець І., Дербак А., Пилипишин П., Романів Х. Свобода та цифровізація розглядаються у роботах: Косілової О. та Солодовнікової Х. (свобода на ШІ), Разметаєвої Ю., Oldenbourg. Свобода та право: Орлова В., Тодорова С., Репетило Л., Заріцька О., Савченко Є., Жидкова О. Додатково ми брали проблематики мови ворожнечі та цифрової риторики (Ткаченко В.) як інструментів для самоідентифікації, позиціонування в соц. мережах та власного захисту, або агресії.

Основний матеріал. Поняття свободи є плюралістичним явищем. Деякі дослідники, окрім розширення трактувань цього поняття, виділяють різні типи свободи. Так, Репетило (2021) говорить про фактичну свободу яка зводиться до можливості робити та обирати що хочеться. У той час як існує правова свобода, яка все одно залишається формальною, бо «це дозвіл робити певні дії, не піклуючись про те, чи відповідає цей дозвіл діяти реальній можливості» (р. 262). Розмови про свободу її співвідношення з політикою з'явилися ще в античній філософії. Розглядаючи двох найвеличніших філософії тієї доби, у Платона свобода репрезентується через концепцію «свободи душі», яка стає можливою через процес пізнання істинної реальності, яка є «світом ідей». У своєму політичному трактаті про ідеальний устрій держави – «Держава», філософ наголошує, що справжня свобода – це основа держави та запорука громадянства, але при цьому свобода має бути керованою. У дев'ятій книзі Платон

(2000) зазначає, що повна свобода – є процесом ваблення до свавілля, яке підштовхує людей до беззаконня. Таким чином, абсолютна свобода існує, але в деструктивному сенсі.

Аристотель (2000), у свою чергу, розглядає свободу і в етичному і в політичному контекстах. Засада демократії – свобода, писав філософ, підкреслюючи значення вибору та моральної відповідальності. Для нього свобода полягає в «вольовому акті», бо це відрізняє людей від тварин.

«Стоїки – матеріалісти, і вони вірять, що кожна наша дія причинно визначається богом як частина його божественного плану. Може здатися, що це робить нас безпорадними маріонетками бога, маріонетками, які не можуть відповідати за те, що ми робимо. Проте стоїки розробляють теорію поведінки тварин загалом і людських дій зокрема, яка намагається протистояти цій підозрі. Як і Аристотель, і Епікур, для стоїків володіння розумом є ключовим для того, щоб люди відповідали за свої вчинки» (Ancient Theories of Freedom and Determinism, 2020).

Середньовічна традиція, через абсолютне панування релігії, складає концепт свободи в контексті стосунків «людина» – «Бог». Августин Блаженний наголошує на тому, що свобода волі є ключовим аспектом буття людини і що вона можлива лише через Бога. Паралельно з цим відбувається розгортання питань про співвідношення добра та зла в контексті свободи та навіщо вона дана. Вільна воля, за Августином, має здатність вибору між добром і злом, але її повнота розкривається лише в підпорядкуванні Божій волі. Аквінський розмірковуючи про сутність свободи, залишається в межах схоластичної традиції. Свобода – те, що дароване Богом, а він і є першоджерелом всього.

Філософія Нового часу формувалася під впливом раціоналізму, що наклало свій відбиток на розуміння та сприйняття свободи. Значною мірою свобода розглядалася політико-філософській точці розу. Наприклад, Томас Гоббс у роботі «Левіафан» розглядає свободу у контексті відсутності перешкод при прийнятті певних рішень та дій, що зайвий раз підкреслює залежність свободи від держави. На противагу Гоббсу є думка Локка, який наголошує на природності прав. Свобода у Бекона була політичною цінністю. Де закон – це регулятивна сила. Саме з Ф. Бекона, пише Остапеч (2021), бере початок новоєвропейська

раціоналістична лінія політичної думки, в якій людський розум як можливість вільно діяти і творити своє життя, стає відліком системи цінностей, основою пізнання буття (р. 189–190). Свобода для Р. Декарта була інструментом для змінення реальності. Згідно ньому необхідно перемагати себе, а не долю. Розглядаючи ідеї свободи Бенедикта Спінози необхідно подивитися розмежування свободи на: абсолютну та відносну. «Б. Спіноза доходить висновку про тотожність Бога та природи, та дарує філософський принцип: *causa sui* – «природа Бог» є «причиною самої себе». «Свобода є «усвідомленою необхідністю» (Орлова, 2022, р. 76).

Одним із ключових мислителів німецької класичної філософії був І. Кант. Поняття «свобода» є центральним елементом його практичної філософії та основою концепції моральності. Як зазначає філософ, людина є не лише емпіричним індивідом, але й трансцендентальним суб'єктом, тому свобода залежить від трансцендентних основ її буття і повинна забезпечуватися як у зовнішніх відносинах, так і у внутрішніх мотивах поведінки (Романів, 2021, р. 134). З цього випливає, що свобода – це здатність діяти відповідно до моралі, а не просто прояв всездозволеності.

«Фіхте, навпаки, виходив із факту свободи і обґрунтовував її суб'єктивним, формальним чином. Відштовхуючись від Фіхте, Шеллінг намагався поєднати обидва способи обґрунтування свободи, вбачаючи в цьому основну мету свого дослідження. Він зосередив свої зусилля на дослідженні онтологічних підстав людської свободи. У його концепції проблема людської свободи лежить у площині дихотомії добра і зла, набуваючи етичного відтінку» (Пилипишин, 2021 р. 76). Георг Вільгельм Фрідріх Гегель розумів свободу як процес діалектичного розвитку духу. Свобода реалізується в єдності з суспільством та історичними процесами, а не в суто індивідуальному контексті. Свобода постає як продукт суспільного розвитку. Фрідріх Шеллінг трактував свободу як гармонію між індивідуальним і універсальним, між такими категоріями, як «природа» та «дух».

Екзистенціалізм ХХ століття, особливо в період після світових криз, звертає особливу увагу на свободу. Жан-Поль Сартр ставить свободу в центр людської екзистенції, стверджуючи,

що людина за своєю природою є вільною, оскільки вона завжди перебуває в процесі вибору, навіть коли здається, що не робить вибору. Саме тому, володіючи свободою, людина має водночас і дар, і тягар.

Німецька політична філософія Ханна Арендт досліджує питання свободи в контексті політичної дії. У цьому руслі свобода реалізується лише під час активної участі в суспільному житті.

Такий короткий нарис історії сприйняття свободи підкреслює плюралізм існування людини: людина як політичний учасник, людина як частина божественного, людина як цінність сама по собі. Свобода проявляється в усіх аспектах буття. Поява цифрового простору переносить людину в інший вимір існування, де може відбуватися процес від «копіювання» особистості до її трансформації. Процес цифровізації суспільства став визначальним для ХХІ століття.

Сучасна філософія свободи зосереджує увагу на нових викликах: людська автономія, питання приватності та особистих кордонів, захист особистості, зміна структури людських відносин. Ці виклики в практичному аспекті постають перед людьми, державами та корпораціями, які створюють і регулюють цей простір.

Свобода слова. Свобода слова сама по собі є складним явище та може розглядатися як окрема тема. Але в рамках нашого дослідження вона важлива як те, що контролюється згідно правилам тієї чи іншої мережі. «Свободу слова захищали як особливу свободу – відмінну від інших свобод і/або більш надійну, ніж свобода загалом. Кажуть, що життєво важливо захистити різноманітність і плюралізм, які цінують ліберальні суспільства; доповнення до ліберальної толерантності та засоби сприяння толерантному ставленню (Bonotti, 2021). Але повномасштабна війна в Україні показала, що «свобода слова» може бути не почута. Захищаючи одних користувачів, страждають інші. Так, контент, який був знятий на території де проходять активні бойові дії, де зображені людські тіла після атаки ракетами, де зображені поранені військові може бути під грифом «потенційно неприятливий контент». Або використання нецензурної лексики, активних гасел, певні компанії можуть бути розцінені

як мова ворожнечі. Платформи поширюють цифровий контроль. З одного боку, вони діють у межах законодавства та захищають своїх користувачів, а з іншого, не дають висловлюватися іншим. Французький філософ Мішель Фуко висловлював думку, що сучасна влада все схильна до різних форм контролю, які у свою чергу є непомітними для суб'єкта. «Абсолютисти свободи слова схильні дотримуватись цінності індивідуальної свободи та зосереджуватися на змісті мови. Ті, хто більше бажає регулювати це, схильні розглядати мову як форму поведінки і, принаймні в дебатах навколо мови ненависті та порнографії, стурбовані загрозами статусу особи, більш егалітарним поглядом» (Bonotti). Різноманітні соціальні мережі стали важливими платформами для самовираження людей. Будь-яка людина вне залежності від статі, досвіду роботу, кольору шкіри може створювати та публікувати контент, ділитися власними думками, своїм досвідом тощо. Вони дають можливість бути частиною глобального світу та презентувати себе. «Соціальні мережі – окремий простір, де діють закони, що підкріплені законами країн на юридичному рівні, але це саме й те місце, де слідкувати за їх виконанням дуже складно. Мова ворожнечі це мова, що може слугувати як заклик до ненависті або агресії або спробою захистити себе та власну думку. Мова ворожнечі також може бути заборонена жорсткою цензурою, відбираючи у людини її право на слово, що представлено не тільки законами країни, а й на міжнародному рівні» (Олейник, 2022, р. 122).

Право на приватність. В цифровому просторі кожна людина навмисно чи ненавмисно репрезентується через контент (фото, відео, аудіо, тексти). І право на його публікацію залишається виключно за самою людиною та підкріплюється законодавством. Керуючись законами, рекламні агенції/фотографи/крієтори укладають юридичні договори про надання права на публічне використання зовнішності людини. У побутовому аспекті, друзі/родичі будь-хто не має права виставляти фотографії без згоди людини. «Користувачам надасться багато нових можливостей для автентичної самопрезентації в соціальних мережах» (Oldenbourg, 2022). Є і інша сторона цього питання. Публікація будь-якого контенту в інтернеті робить людину «на долоні». А це ставить під загрозу безпеку та приватність самого

користувача. Інформація, яка публікується може бути використана третіми особами та розглядається як шахрайство. Кібершахрайство сучасна форма злочину в цифровому просторі, яка ставить під загрозу приватність людини, її фінанси та ідентичність. Наприклад, однією з розповсюджених форм є «фішинг» Фішингом називається процес отримання доступу до особистих даних користувачів. Це можливо завдяки використанню фейкових веб-сторінок, посилань в месенджерах чи електронних листах. Збираючи персональну інформацію «жертв» кривдники створюють фальшиві профілі для обману друзів, родичів, знайомих своїх жертв. Найчастіше заради фінансових махінацій.

Свобода вибору. Алгоритми в середині соціальних мереж збирають та аналізують інформацію про своїх користувачів (про вподобання, чого потребують, що шукають). Спираючись на ці дані, додатки пропонують користувачам контент, який найкраще відповідає інтересам та потребам користувача. На цьому алгоритмі працює таргетована реклама. У контексті філософії це можна розглядати як обмеження вибору.

Питання самопрезентації. Нам усім добра відома теза з повсякденного буття, що життя, яке транслюється в соціальній мережі не дорівнює життю в реальності. Користувачі показують, дуже часто, конкретні яскраві сторони свого буття, демонструють тільки «гарне зображення». У Другому (цифровому) просторі кожна людина може створювати свою ідентичність, створювати своє «я» і навіть постійно перебувати у процесі трансформування власної ідентичності. З одного боку – це може бути акт свободи, а з іншого – вихід за межі моралі, неприйняття себе, обман. Це свідчить про створення нових проявів свободи.

Право та відповідальність. І хоча цифровий простір надає можливість для самопрезентації та творчості, цей процес супроводжується завжди питаннями етичної та правової складової. Наприклад, відповідальність за публікацію контенту, авторське право, повага до людей тощо. Етика в цифровому просторі співпадає з соціальними наративами світу. Наприклад, підтримка ЛГБТ спільнот, підтримка проти дискримінації рас, статі, походження. Інтернет – швидкий простір і «кара» за власні думки може прийти доволі швидко. При самовираженні користувачі повинні усвідомлювати наслідки своїх публікацій і дій в інтернеті. Свобода

слова не може бути виправданням для поширення ненависті, дискримінації або маніпуляцій. Таким чином, свобода самовираження в соціальних мережах має базуватися не лише на праві на самовираження, але й на повазі до прав і гідності інших. Неабияку роль тут відіграє риторика «як мистецтво доказу та конструювання певної реальності» (Ткаченко, 2021, р. 90). Бо необхідно правильно донести свою позицію та аргументувати її, правильно підібрати слова. Свобода людини захищається законодавством. «Саме це право нам гарантує Закон «Про захист персональних даних»». Відповідно до статті 5 вказаного закону, основними суб'єктами загального забезпечення кібербезпеки у межах всієї держави є: Президент України, який здійснює координацію діяльності у сфері кібербезпеки як складової національної безпеки України, через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України; Національний координаційний центр кібербезпеки, як робочий орган Ради національної безпеки і оборони; Кабінет Міністрів України (Косілова & Солодовнікова, 2020, р. 56). Таким чином, головна людська цінність залишається пріоритетом для багатьох країн, бо запорука демократії – це свобода.

Висновки. Питання свободи завжди було тісно пов'язане з філософією та правом. У добу цифрових технологій ця тенденція продовжує зберігатися. Етичні складові цього явища підкріплюються законодавством та захистом прав громадян. З одного боку, соціальні мережі створюють простір для самовираження та розвитку особистості. З іншого боку, виникають нові виклики у вигляді проблеми «особистих кордонів» кожної людини, порушення приватності, кібершахрайства та контролю над інформацією. Резюмуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що етичні цінності зберігаються у цифровому просторі. Це дає підстави вважати, що вони й надалі залишатимуться важливою складовою, а фундаментальність цінностей продовжить існувати. З іншого боку, значна відповідальність лягає на державу та правову систему. Технології розвиваються, і буде все більше можливостей для прояву людської діяльності, що, у свою чергу, потребуватиме належного захисту. Водночас очікується поява нових загроз, таких як кібершахрайство. Філософія має переосмислити місце людини в нову епоху, а право – забезпечити регулювання її існування в умовах цифрової реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Основа, 2000. 239 с.
2. Косілова О.І., Солодовнікова Х.К. Права і свободи людини і громадянина V.S. Штучний інтелект: проблемні аспекти. Інформація і право, 2020. 56–66 с. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221218](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221218) (дата звернення: 10.09. 2024).
3. Олейник А. Етичні феномени соціальних мереж: мова ворожнечі, кіберненависть та кібербулінг. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії, 2022. 118–124 с. URL: <https://doi.org/10.30970/prp.2022.42.15>
4. Орлова В.О., Тодорова С.М. Свобода як філософське поняття та соціально-правова цінність. Перспективи. Соціально-політичний журнал, 2022. 74–80 с. URL: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.4.11>
5. Остапеч І.Ю., Дербак А.П. Цінність свободи і свобода як цінність у філософії нового часу, 2021. 89–93 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/45944>
6. Пилипишин П.Б. Обґрунтування ідей індивідуалізму в німецькій класичній філософії права. Актуальні проблеми держави і права, 2021. 75–81 с. URL: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i89.3194>
7. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. Основи, 2000. 355 с.
8. Разметаєва Ю.С. Розумні очікування у сфері приватності у цифрову епоху. Теорія та історія держави та права: історія політичних та правових учень, 2020. 12–18 с. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/12_2020/4.pdf
9. Репетило Л. Я., Заріцька О.С. Свобода як правова цінність. 2021 URL: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovo_Doslidna_Chastyna/Docs/Zbirnik_konferenciji_2021_JUF.pdf#page=262
10. Романів Х.Б. Трансцендентальна свобода І. Канта як основа особистої моральності та правових відносин. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського, 2021, 134–140 с. URL: <https://doi.org/10.32838/tnu-2707-0581/2021.4/22>
11. Савченко Є.Ю., Жидкова О.О. Співвідношення свободи та соціальної відповідальності як філософська проблема, 2022. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2022/11/Theories-methods-and-practices-of-the-latest-technologies.pdf#page=309>
12. Ткаченко В.В. Проблема насилля у вимірі цифрової риторики. EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ, 2021. 88–92 с. URL: <https://doi.org/10.46340/ephd.2021.7.1.12>
13. Ancient Theories of Freedom and Determinism. У Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2020. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/freedom-ancient/>

14. Bonotti M., Seglow J. Freedom of expression. *Philosophy Compass*, 2021. URL: <https://doi.org/10.1111/phc3.12759>

15. Oldenbourg A. Digital freedom and corporate power in social media. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2022. 1–22 с. URL: <https://doi.org/10.1080/13698230.2022.2113229>

REFERENCES

1. Aristotle (2000). *Polityka* [Policy]. (O. Kislyuk, Trans.). Retrieved from: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist05.htm> [in Ukrainian]

2. Kosilova, O., & Solodovnikova, Kh. (2020). Prava i svobody lyudyny i hromadyanyna V.S. Shtuchnyy intelekt: problemni aspekty [Rights and freedoms of man and citizen V.S. Artificial intelligence: problematic aspects.] *Information and law*, 56–66. Retrieved from: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221218](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221218) [in Ukrainian]

3. Oleynyk, A. (2022). Etychni fenomeny sotsial'nykh merezh: mova vorozhnechi, kibernenavyst' ta kiberbulinh [Ethical phenomena of social networks: hate language, cyberhate and cyberbullying.] *Bulletin of Lviv University. Philosopher-political scientist series. studies*, 118–124. Retrieved from: <https://doi.org/10.30970/paps.2022.42.15> [in Ukrainian]

4. Orlova, V., & Todorova, S. (2022). Svoboda yak filosofsk'e ponyattya ta sotsial'no-pravova tsinnist' [Freedom as a philosophical concept and socio-legal value]. *Prospects. Socio-political journal*, 74–80. Retrieved from: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.4.11> [in Ukrainian]

5. Ostapets, I., & Derbak, A. (2021). Tsinnist' svobody i svoboda yak tsinnist' u filosofiyi novoho chasu [The value of freedom and freedom as a value in the philosophy of the new time]. 89–93. Retrieved from: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/63615> [in Ukrainian]

6. Pylypshyn, P. B. (2021). Obgruntuvannya idey individualizmu v nimets'kiy klasychniy filosofiyi prava [Justification of the ideas of individualism in the German classical philosophy of law]. *Actual problems of the state and law*, 75–81. Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i89.3194> [in Ukrainian]

7. Plato (2000). *Derzhava* [Republic]. (D. Koval, Trans.) Retrieved from: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm> [in Ukrainian]

8. Razmetayeva, Yu. (2020). Rozumni ochikuvannya u sferi pryvatnosti u tsyfrovy epokhu [Reasonable privacy expectations in the digital age]. *Theory and History of the State and Law: A History of Political and Legal Studies*, 12–18. Retrieved from: http://www.legalnovels.in.ua/journal/12_2020/4.pdf [in Ukrainian]

9. Repetilo, L., & Zaritska, O. Svoboda yak pravova tsinnist' (2021). [Freedom as a legal value.] Retrieved from: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/NaukovoDoslidna_Chastyna/Docs/Zbirnik_konferenciji_2021_JUF.pdf#page=262 [in Ukrainian]

10. Romanov, H. (2021). *Transtsedental'na svoboda I. Kanta yak osnova osobystoyi moral'nosti ta pravovykh vidnosyn* [I. Kant's transcendental freedom as the basis of personal morality and legal relations]. Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Legal Sciences, 134–140. Retrieved from: <https://doi.org/10.32838/tnu-2707-0581/2021.4/22> [in Ukrainian]

11. Savchenko, E., & Zhidkova, O. (2022). *Spivvidnoshennya svobody ta sotsial'noyi vidpovidal'nosti yak filosof's'ka problema* [The relationship between freedom and social responsibility as a philosophical problem]. In "Theories, methods and practices of the latest technologies", 308–309. Retrieved from: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2022/11/Theories-methods-and-practices-of-the-latest-technologies.pdf#page=309> [in Ukrainian]

12. Tkachenko, V. (2021). *Problema nasyllya u vymiri tsyfrovoyi rytoryky* [The problem of violence in the dimension of digital rhetoric.] *EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ*, 88–92. Retrieved from: <https://doi.org/10.46340/ephd.2021.7.1.12> [in Ukrainian]

13. *Ancient Theories of Freedom and Determinism*. (2020). *Y Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/freedom-ancient/>

14. Bonotti, M., & Seglow, J. (2021). *Freedom of expression*. *Philosophy Compass*, 16(7). Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/phc3.12759>

15. Oldenbourg, A. (2022). *Digital freedom and corporate power in social media*. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 1–22. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/13698230.2022.2113229>

УДК 165.41+177(5)

КОЗАЧЕНКО Надія – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Криворізький державний педагогічний університет, 54, пр. Університетський, м. Кривий Ріг, Україна, індекс 50086 (N.P.Kozachenko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2358-9076>

Scopus Author ID: 57214946191

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.6>

Бібліографічний опис статті: Козаченко, Н. (2024). Проблема епістемічної надійності знання в контексті штучного інтелекту. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 94–109, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.6>

ПРОБЛЕМА ЕПІСТЕМІЧНОЇ НАДІЙНОСТІ ЗНАННЯ В КОНТЕКСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті здійснюється аналіз проблеми епістемічної надійності знання, отриманого за допомогою штучного інтелекту, з урахуванням аспектів прозорості, обґрунтованості, а також впливу соціокультурних факторів на процес навчання ШІ. Основна **мета** роботи – виявлення чинників, що впливають на надійність знання ШІ, і розгляд шляхів покращення прозорості його моделей для підвищення довіри користувачів. **Методологія** дослідження ґрунтується на аналітичному огляді сучасних підходів у сфері епістемології штучного інтелекту та філософії науки. Використано методи порівняльного аналізу для виявлення подібностей і відмінностей між людським та машинним пізнанням, а також розглянуто концепції, що розкривають природу обґрунтованості знання в умовах недостатньої прозорості алгоритмів глибокого навчання. Задіяно метод концептуального аналізу до проблеми створення «пояснювального ШІ» та «вирівнювання ШІ» в контексті порівняння змістовного наповнення термінів людського пізнання та моральності з відповідними термінами, які ми застосовуємо до ШІ. Застосовано метод уявного експерименту для

моделювання ситуації упередженості та непрозорості рішень ШІ. **Наукова новизна** статті полягає у систематичному підході до дослідження проблеми епістемічної надійності ШІ у контексті його здатності пояснювати свої рішення. Зокрема, у статті розкрито, як соціальні, культурні та етичні аспекти впливають на процес навчання ШІ, що в свою чергу призводить до упереджень у прийнятті рішень. Вперше досліджено питання теоретичної навантаженості фактів, коли дані для навчання ШІ розглядаються в межах концептуальної рамки, що впливає на їх об'єктивність. Вперше застосовано проблему трилеми Мюнхгаузена для характеристики пояснювальних можливостей ШІ. **Висновки.** У статті обґрунтовано необхідність покращення прозорості алгоритмів ШІ з метою підвищення їх надійності. Основними висновками є важливість інтеграції етичних принципів у процес розробки ШІ для зниження рівня упередженості, а також розробка моделей пояснювального ШІ, здатного прозоро обґрунтовувати свої рішення. Це дозволить підвищити довіру користувачів та забезпечити ефективніше використання ШІ у критично важливих сферах. Перспективи подальших досліджень включають розробку інструментів для врахування епістемологічних характеристик надійності знання, здобутого ШІ.

Ключові слова: філософія штучного інтелекту, етика штучного інтелекту, епістемологія штучного інтелекту, методологія наукового пізнання, надійність знання, упередженість, вирівнювання ШІ, пояснювальний ШІ.

KOZACHENKO Nadiia – Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Philosophy Department, Kryvyi Rih State Pedagogical University, 54, Universytetsky ave., Kryvyi Rih, Ukraine, postal code 50086 (N.P.Kozachenko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2358-9076>

Scopus Author ID: 57214946191

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.6>

To cite this article: Kozachenko, N. (2024). Problema epistemichnoi nadiinosti znannia v konteksti shtuchnogo intelektu [The challenge of epistemic reliability of knowledge in the context of artificial intelligence]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia"* –

Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 49, 94–109, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.6>

THE CHALLENGE OF EPISTEMIC RELIABILITY OF KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Summary. *The article analyzes the problem of epistemic reliability of knowledge obtained through artificial intelligence, considering aspects of transparency, justification, and the impact of sociocultural factors on AI training processes. **Aim.** The main aim of the study is to identify the factors affecting the reliability of AI-generated knowledge and to explore ways of improving the transparency of AI models to enhance user trust. **Methodology.** The research methodology is based on an analytical review of current approaches in the field of epistemology of artificial intelligence and philosophy of science. Methods of comparative analysis are employed to identify similarities and differences between human and machine cognition, as well as to examine concepts that reveal the nature of the justification of knowledge under conditions of insufficient transparency of deep learning algorithms. The conceptual analysis method is applied to the problem of creating «explainable AI» and «AI alignment» in the context of comparing the content of terms related to human cognition and morality with corresponding terms applied to AI. The method of thought experiment is used to model situations involving bias and the opacity of AI decisions. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of the article lies in a systematic approach to studying the problem of epistemic reliability of AI in the context of its ability to explain its decisions. In particular, the article reveals how social, cultural, and ethical aspects influence the AI training process, which in turn leads to biases in decision-making. For the first time, the issue of theory-laden facts is investigated, where training data for AI is considered within a conceptual framework that affects their objectivity. The Münchhausen trilemma problem is also applied for the first time to characterize the explanatory capabilities of AI. **Conclusions.** The article substantiates the need to improve the transparency of AI algorithms to enhance their reliability. The main conclusions emphasize the importance of integrating*

ethical principles into the development process of AI to reduce bias and the development of explainable AI models capable of transparently justifying their decisions. This will increase user trust and ensure more effective use of AI in critical domains. Prospects for future research include the development of tools to account for the epistemological characteristics of the reliability of AI-generated knowledge.

Key words: *philosophy of artificial intelligence, ethics of artificial intelligence, epistemology of artificial intelligence, methodology of science, reliability of knowledge, bias, AI alignment, explainable AI.*

В рамках філософських досліджень штучного інтелекту дослідники звертають особливу увагу на питання щодо прозорості прийняття рішень штучним інтелектом, справедливості його суджень та можливості користувачів довіряти результатам, отриманих за допомогою ШІ. Зазвичай ця тематика поширена серед дослідників етики штучного інтелекту і це не випадково, оскільки подібні питання стосуються правомірності застосування ШІ для прийняття досить важливих рішень. Ми вважаємо, що ці питання також безпосередньо стосуються епістемологічної проблематики ШІ, а не лише моральних його аспектів. По суті, це проблема достовірності або, в контексті епістемології ШІ, – проблема надійності знання.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що останніми роками значно підвищилася точність моделей, заснованих на глибокому навчанні, але це зростання було досягнуте за рахунок збільшення складності моделі, що в свою чергу привело до виникнення низки помилок (в тому числі й «галюцинацій ШІ»), коли інформація, рішення або висновок, який робить ШІ, суперечить здоровому глузду, практиці або взагалі наявній реальності. При цьому ШІ припускається помилок без пояснення їхніх причин, що робить неможливим повністю довіряти наданій ним інформації (Trotta, 2023, p. 727). Таким чином, виникає необхідність перегляду підходу до розробки моделей ШІ, який би включав прозорість, зрозумілість і підтвердженість як невід’ємні ознаки надійності інформації.

Проблема епістемічної надійності знання в контексті штучного інтелекту (ШІ) є особливо актуальною у сучасній філософії

ШІ, зокрема через збільшення використання ШІ для прийняття важливих рішень. Таким чином, *постановка проблеми* нашого дослідження полягає в наступному: підвищення точності моделей, заснованих на глибокому навчанні, супроводжується зростанням складності цих моделей, що призводить до проблеми прозорості та обґрунтованості їх висновків, це ставить під сумнів можливість користувачів повністю довіряти інформації, наданій ШІ, оскільки відсутність пояснень щодо процесу прийняття рішень знижує рівень довіри до них. Але дослідження епістемологічних проблем ШІ можуть надати натхнення щодо розвідок людського процесу пізнання, який наразі також не є до кінця прозорим. *Метою цього дослідження* є проблематизація епістемологічної надійності знання, отриманого за допомогою штучного інтелекту, в контексті класичних епістемологічних проблем. Таким чином, основними завданнями нашого дослідження є виявлення факторів, що впливають на епістемічну надійність знання ШІ, аналіз впливу упередженості даних на результати, отримані за допомогою ШІ та розгляд шляхів покращення прозорості моделей ШІ для підвищення рівня довіри користувачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що основні напрямки, в яких рухаються філософи штучного інтелекту є переважно прикладними і тісно пов'язані з питаннями етики ШІ. Так, А. Касірзаде і І. Габріель зазначають, що великі мовні моделі викликають низку ризиків, включаючи виробництво неправдивої, образливої або нерелевантної інформації, яка може призвести до цілого ряду шкоди. Таким чином, ключове соціальне та етичне питання стосується узгодження спілкування з ШІ з відповідними нормами та цінностями (Kasirzadeh, 2023, р. 27). Йюхень Цанг наголошує, що ШІ отримує цінності й настанови тільки від людини, тому його розробники несуть повну відповідальність за етичні аспекти роботи ШІ: «AI is still simply a mimic of BI (Biological Intelligence)» (Youheng, 2023, р. 30). Л. Беленгер розробляє цілісну концептуальну схему, яка має поєднати автоматичні міркування з людиноцентричним підходом і в рамках моделювання ШІ намагається дати відповідь на своє ж питання: «Як абстрактні ідеї, такі як справедливість чи соціальна справедливість, можна перевести у відповідні етичні рамки?» (Belenguer, 2022).

Основний матеріал. Ми цілком погоджуємося з тим, що етична складова проблеми надійності знання та довіри до ШІ дуже важлива, але ці питання також належать до царини епістемології. Їхній аналіз в контексті ШІ може, зокрема, пролити світло на деякі невіршені питання і людського пізнання. Проблема надійності знання – це класична епістемологічна проблема і її постановка в контексті ШІ в деякому сенсі наближає його до людського пізнання: по суті – це ті самі проблеми, доповнені специфікою ШІ. Для людини важливо визначити ознаки надійності інформації, але для штучного інтелекту ця проблема постає ще складнішою, оскільки він не є самостійним епістемічним агентом і не здійснює рефлексію над власним знанням. У контексті ШІ це означає, що, навіть якщо алгоритм здається обґрунтованим, залишається питання, на основі чого він приймає рішення і наскільки виправдані його висновки; це питання не здатний поставити сам ШІ, але таке питання може ставити людина, ґрунтуючись на реальності, практиці, здоровому глузді та інтуїції.

Одразу розглянемо приклад непрозорості висновків ШІ, які дають підставу ставити під сумнів його судження. Припустімо, що алгоритм глибокого навчання використовується для діагностики хвороби за знімками рентгену. Модель може показувати високий рівень точності у статистиці, але залишається питання: на основі яких саме параметрів вона приймає рішення і наскільки виправдані її висновки? Адже саме це питання ставить собі лікар для отримання впевненості у діагнозі.

Наприклад, під час аналізу рентгенівських знімків ШІ може відмітити певні патерни, які він вважає ознакою відповідної хвороби. Лікарі так само приймають рішення на основі тих самих ознак, але в цьому випадку виникає питання довіри, яке вимагає підтвердження: це вже питання дворівневої довіри – довіри собі й довіри вторинному або допоміжному джерелу. Лікарі мають знати, чому саме ШІ прийшов до такого висновку – це може бути через те, що він виявив ущільнення в певному місці, або ж певний рівень інтенсивності кольору на знімку, або через дефект знімку, або просто тому, що йому задали шукати ознаки цієї хвороби. Останній варіант найстрашніший: якщо ми задаємо моделі ШІ шукати відповідні ознаки, вона їх знайде. Те

саме стосується фахівців: якщо кардіолог шукає ознаки серцевої недостатності – він їх знайде. Однак, сам алгоритм ШІ не може поставити під сумнів свої висновки. Це можуть зробити лише фахівці, в даному випадку лікарі, базуючись на своєму досвіді, інтуїції чи здоровому глузді. Так, на знімку може бути морфологічна особливість тіла, похибка знімку чи інше захворювання в агресивній стадії тощо, але ШІ досі не може працювати з виключеннями і з розширеним контекстом. Лише лікарі можуть запідозрити, що ШІ зробив помилку, наприклад, через те, що в навчальних даних ШІ могли бути присутні упередження або через можливе неправильне трактування зображень, або це була унікальна особливість організму. Зважаючи на те, що лікарські помилки так само мають місце і що ШІ дійсно економить час і уважність, обробляючи великі набори даних, тим не менш, маємо констатувати, що узагальнення та інтерпретація досі належать людям. Особливо, якщо це стосується людського життя і важливих рішень щодо нього.

Незважаючи на величезний спектр практичних застосувань, проблема епістемічної надійності ШІ пов'язана з низкою суто теоретичних проблем епістемології. Перш за все йдеться про **проблему обґрунтування**: якщо вважати надійним знанням саме обґрунтоване знання, виникає необхідність врахувати традиційні епістемологічні питання щодо обґрунтування. Згідно трилеми Мюнхгаузена, сформульованої Г. Альбертом: будь-яке обґрунтування або впадає в нескінченний регрес – а тому нездійсненне, або впадає в логічне коло – а тому невинуватене, або передбачає довільну зупинку в обґрунтуванні – а тому догматичне (Albert, 1985, p. 13).

Прикладом застосування штучного інтелекту, де виникає питання щодо обґрунтованості його рішень, є кредитна оцінка, коли моделі ШІ, що базуються на алгоритмах глибокого навчання, аналізують параметри: доходи, кредитну історію, використання кредитних лімітів, соціальні фактори тощо, і на основі цього визначають, чи має заявник право на отримання кредиту. У випадку роботи ШІ неможливо з'ясувати, які конкретні фактори найбільше вплинули на оцінку, через складність алгоритмів глибокого навчання. Наприклад, клієнт може отримати відмову в кредиті, але не отримати чіткого пояснення,

які конкретні причини були ключовими для цього рішення. Це породжує проблеми з прозорістю та етикою: людина, яка подає заявку на кредит, може не знати, чому її відмовили, і це може здаватися їй необґрунтованим чи навіть дискримінаційним. У фінансових установах така непрозорість може викликати сумніви у менеджерів, які хочуть бути впевнені у справедливості алгоритмів, що приймають рішення. Відтак, сама відсутність можливості пояснення від того, хто вирішував, ставить під питання надійність знання, здобутого за допомогою ШІ, який надав рішення. Висновок ШІ може виглядати як догматичний, оскільки його підґрунтя не зрозумілі. Або ж виглядати як коло в обґрунтуванні: вам відмовлено в кредиті, оскільки у вас недостатньо позитивна кредитна історія, підставою для якої є те, що вам до цього часу не давали кредити; або ж впадати в нескінченний регрес і не давати відповіді.

Наступна проблема – це проблема **теоретичної навантаженості фактів**: якщо фактичність вважати підґрунтям обґрунтованості, то потрібно враховувати, що будь-який факт існує не сам по собі, а в системі теоретичних уявлень тієї концепції, в рамках якої він виявлений. Факти, що використовуються для навчання алгоритмів, завжди вбудовані в певну теоретичну або концептуальну рамку (Franklin, 2015, р. 157–159). Це означає, що інформація, яку вважають об'єктивною, завжди піддається впливу теорії або підходу, в межах якого вона отримана. В контексті ШІ це, зокрема, проявляється через можливу упередженість даних, на яких алгоритм навчався, що впливає на його рішення і результати (Baker, 2022).

Упередженість фактів проявляється не лише в науково-теоретичному сенсі, але й на буденному рівні, коли автори даних для ШІ несвідомо демонструють расові, гендерні чи вікові стереотипи. Упередженість у даних є значною проблемою для епістемології ШІ, адже ця упередженість є саме тим, що люди передають ШІ. До того ж упередженість викликає додаткові запитання: Що означає неупередженість мовних моделей? Яка концепція упередженості, серед множини варіантів, повинна слугувати центром для коригувальних дій? (Kasirzadeh, 2023, с. 29). Очевидно, що упереджені дані можуть призвести до упереджених рішень, що особливо небезпечно у сферах, які впливають на

життя людей (наприклад, прийняття рішень щодо надання кредиту, оцінки кандидатів на роботу тощо) (Trotta, 2023; Belenguer, 2022). Упередженість може стосуватися не тільки стереотипів, але й зумовлюватися ціннісними перевагами авторів навчальних даних: етичними, естетичними чи загальносоціальними й культурними особливостями, які стосуються традиції, прийнятності, поняття гарного, допустимого чи бажаного (Belenguer, 2022).

Проблема фактичності також пов'язана з питанням об'єктивності і рівня опрацьовуваних ШІ даних. ШІ працює з великим обсягом даних, які можна розглядати як об'єктивні в силу їхнього обсягу, але питання інтеграції суб'єктивного досвіду людини в цей процес є досить складним. ШІ має справу лише з числовими або категорійними даними, тоді як знання людини включає суб'єктивні аспекти: інтуїція, переживання, емоції, ситуативний контекст та особистісний стан. Це обмежує можливість створення «усвідомленого» знання, яке б відповідало людському розумінню і було б доступним для людини (Trotta, 2023).

Крім того, навіть після налаштування алгоритмів з урахуванням расових та гендерних відмінностей, вони все ще демонструють упередженість. Наприклад, алгоритм, який використовувався для визначення кандидатів на роботу в галузях, де переважають чоловіки, мав тенденцію віддавати перевагу кандидатам, які більше відповідали стереотипам про маскуліність. Наприклад, алгоритм асоціював слово «empowerment» з жінками, і жінки-хірурги, які використовували це слово у своїх біографіях, мали менше шансів бути правильно ідентифікованими як хірурги (Johnson, 2021). Коли алгоритми навчалися на біографічних текстах, вони використовували контекстуальні патерни, але в них слово «empowerment» частіше зустрічалося в текстах, де йшлося про жінок і в описах, пов'язаних із традиційно жіночими професіями та соціальними ініціативами. Це призвело до того, що на основі тренувальної вибірки алгоритм почав автоматично асоціювати цей термін саме з жінками, зменшуючи ймовірність ідентифікації жінок, які використовували це слово, як представників «чоловічих» професій, наприклад хірургів. Така упередженість вказує на те, що алгоритми схильні підтримувати соціальні стереотипи, а не об'єктивно оцінювати

компетенцію кандидатів. У цьому випадку алгоритми, розроблені для боротьби з дискримінацією, насправді продовжують існуючі стереотипи, підкріплені способом представлення даних (Köchling, 2023).

Крім того, проблема упередженості в алгоритмах часто є наслідком використання похідних (неявних) властивостей, які явно не корелюють із соціальними характеристиками. Алгоритм міг віддавати перевагу кандидатам, які закінчили програми або навчальні заклади, де основний акцент робився на підтримці жінок у технічних спеціальностях, наприклад, спеціальні STEM-програми для жінок. Таким чином, навіть якщо гендер явно не враховувався, назва навчального закладу або участь у програмі могла виступати проксі-атрибутом для визначення гендеру. Це ще більше ускладнює розуміння, адже навіть при видаленні явних ознак дискримінації, алгоритм може використовувати непрямі ознаки, що продовжують впливати на прийняті рішення.

Ще одна проблема – **проблема контекстуальності знання** – ніколи повністю невідомо, наскільки широкий чи наскільки вузький контекст виявиться релевантним для обґрунтування знання. У випадку III контекстуальність знання часто стає проблемою через обмеження моделі розуміти та інтерпретувати широкий спектр реальних ситуацій. Уявімо, що ви користуєтесь розумною системою управління розкладом, яка допомагає вам планувати зустрічі, нагадує про важливі події і координує ваші щоденні активності. Ви просите цю систему запланувати зустріч із колегою на наступний тиждень. Система переглядає ваш календар, визначає вільний час і автоматично планує зустріч, обираючи найближчий вільний слот. Однак, проблема контекстуальності полягає в тому, що система не розуміє деталей, які важливі для цієї зустрічі. Наприклад, вона не враховує, що ви надаєте перевагу проведенню важливих зустрічей на початку тижня, щоб залишити достатньо часу для виконання наступних завдань. І тут постає питання: якою мірою ми маємо уточнювати контекст релевантності для прийняття рішення? Чи не втрапимо ми тут в нескінченність? І як вирішити, які умови будуть релевантними?

Дійсно, якщо ми продовжимо уточнювати контекст, намагаючись охопити всі можливі варіанти, ми можемо ніколи

не досягти остаточного набору релевантних умов. Реальний світ є надзвичайно складним і контексти можуть змінюватися нескінченно, але, з одного боку, ми хочемо, щоб система була досить адаптивною та гнучкою, а з іншого боку, спроба охопити всі можливі варіанти контексту може зробити алгоритм занадто складним для практичного застосування. Щоб уникнути нескінченного регресу, в епістемології та в розробці ШІ часто застосовується принцип достатньої релевантності. Він передбачає, що ми маємо обмежити контекст до тих параметрів, які є достатньо релевантними для конкретного рішення або дії. Це означає, що замість спроби охопити весь можливий контекст, ми виділяємо лише ті аспекти, які мають найбільший вплив на кінцеве рішення. Наприклад, якщо алгоритм планує зустріч, то достатньо знати основні уподобання часу для всіх учасників, не обов'язково враховувати їхній настрій або плани на відпочинок. Очевидно, що обмежити контекст досить проблематично.

Крім того, алгоритм ШІ може добре працювати в лабораторних умовах або при конкретному сценарії, але давати похибки при перенесенні в інший контекст, в той час як людина має здатність «орієнтуватися у ситуації». Це знову ж піднімає питання про обмеженість та релевантність знання, яке генерує ШІ. Варто зазначити, що алгоритми ШІ обробляють дані, не маючи по суті ніякого «розуміння» контексту в людському сенсі (як наприклад описує Сьорл в «китайській кімнаті»). Так, глибокі нейронні мережі можуть виконувати класифікацію з високою точністю, але залишаються чорною скринькою, і ми не завжди розуміємо, як саме алгоритм прийшов до певного висновку. Це ставить під сумнів обґрунтованість і правильність знання, яке виробляє ШІ.

У пізнанні штучного інтелекту також актуально постає **проблема джерела знання**. І в нашому контексті йдеться навіть не про загальні філософські підходи, а, скоріш, про їхні наслідки, зумовлені тим, що ШІ отримує вторинні дані, надані людиною безпосередньо або опосередковано. ШІ здобуває знання на основі навчальних даних, але в багатьох випадках ці дані є неповними або мають упередження. Таким чином, знання, отримане ШІ, не можна вважати об'єктивним або надійним, якщо воно було здобуте на основі упереджених даних. Але виникає питання, як

перевірити упередженість даних? Чи здатні користувачі або розробники ШІ перевірити свої дані на упередженість? Це ставить під сумнів надійність знання, яке ШІ генерує. У той час як люди можуть оцінити джерело інформації та його надійність, інтуїтивно обмеживши контекст необхідними даними, алгоритми ШІ зазвичай не мають обмежувати джерела, окрім наданого людиною контексту. В цьому сенсі ШІ незначні помічники. Більш того, люди, як носії когнітивних упереджень, можуть цілком передати їх штучному інтелекту. Алгоритми можуть неусвідомлено використовувати когнітивні упередження, які були закладені у вихідних даних або в запрограмованих алгоритмах. Це може призвести до систематичних помилок, що не завжди легко ідентифікувати і виправити.

Якщо переформулювати аристотелівський вислів «Людина від природи прагне пізнання» в контексті штучного інтелекту, то ми б запропонували таку його модифікацію: «Штучний інтелект здійснює пізнання, якого прагне людина». В цьому виразі досить явно прослідковується наша дослідницька настанова на розуміння ШІ як інструменту, який відрізняється від людини відсутністю цінностей, мотивації, прагнень. Відповідь на питання – «чому ШІ робить, те що він робить?» – дуже проста – тому що йому надає запит людина, прямо чи опосередковано. Дійсно, ШІ не має «внутрішнього прагнення» до пізнання, а натомість реалізує завдання, які йому надає людина. Це є фундаментальною відмінністю між людським та штучним інтелектом, що підкреслює їхні різні епістемічні властивості. Відтак, маємо визнати, що досвід міркування ШІ отримує від людини. Так, ШІ може знайти невідому людині закономірність в даних, але саме поняття закономірності, завдання її знаходження і дані він отримав від людини. Разом з цим ШІ отримує цілу низку недоліків людського пізнання – і перш за все, невпевненість. Причому ця невпевненість стосується не ШІ: він будь-яку інформацію сприймає як факт, допоки не отримує від користувача завдання її перевірити, – ця невпевненість стосується саме користувача, який не є переконаним у відповідях штучного інтелекту. Невпевненість породжується кількома параметрами: непрозорістю міркувань ШІ, недовірою до використовуваних ним даних, незрозумілістю алгоритмів його

роботи. Сюди можна додати неочевидні параметри: неясність мотивів розробників ШІ, незрозумілість цінностей і принципів, якими керується ШІ, підозра щодо комерціалізації моделей ШІ.

У класичній епістемології проблема обґрунтування є основою для визначення надійності знання. Якщо для людського пізнання надійність знання пов'язана з обґрунтуванням через різні типи доказів, то в ШІ ця проблема постає ще складнішою через необхідність об'єктивізації таких процесів, які є не лише формально правильними, а й доступними для пояснення користувачам. Одним із важливих кроків у цьому напрямку є розробка моделі пояснювального ШІ, який має бути прозорим і зрозумілим для людей, щоб забезпечити довіру між людиною і машиною, внаслідок якої людина могла б покладатися на отриману від ШІ інформацію. Прозорість є необхідною для створення довіри між людиною та ШІ, особливо коли йдеться про критичні сфери, такі як освіта, медицина та правосуддя. Дослідники розглядають концепцію «пояснювального ШІ», що забезпечує можливість зрозуміти, як і чому ШІ приймає певні рішення (Trotta, 2024). Ці дослідження зосереджені на розробці методів, які роблять процес прийняття рішень алгоритмами ШІ зрозумілим для користувачів. Так, А. Тротта та його колеги, досліджують пояснювальний ШІ у контексті соціальних інтересів та впливу на громадськість. Вони працюють над розробкою «простору пояснень», де користувачі можуть взаємодіяти з ШІ і надавати зворотний зв'язок щодо рішень, які приймає алгоритм. Їхні дослідження спрямовані на те, щоб зробити ШІ більш «людиноцентричним», де пояснення є не лише технічно коректними, але й зрозумілими для людей без спеціальних знань. В. Ломонако зосереджує свої дослідження на розробці пояснювальних моделей, які враховують як технічну коректність, так і потреби користувачів. Його роботи стосуються пояснювального ШІ у контексті навчання з підкріпленням і того, як пояснення можуть бути інтегровані у процес прийняття рішень ШІ для забезпечення більшої прозорості та довіри (Trotta, 2024). Проблема «вирівнювання ШІ» (AI alignment) є однією з ключових сучасних філософських проблем штучного інтелекту.

Йдеться про те, як зробити так, щоб ШІ діяв згідно з людськими цінностями, включаючи не тільки утилітарні аспекти, такі як максимізація загального блага, але й дотримання прав та етичних обмежень. Виникає питання, як навчити ШІ розпізнавати та поважати етичні принципи, включаючи ідеї прав, які діють як «обмеження на дії» і мають пріоритет над загальною вигодою (McDonald, 2023).

Висновки. Проблема епістемічної надійності знання, отриманого за допомогою ШІ, є складною і багатогранною, що вимагає врахування різних аспектів – від прозорості моделей ШІ до соціальних та етичних наслідків. Очевидно, що для забезпечення надійності знання необхідно покращити прозорість алгоритмів та підвищити рівень довіри користувачів, що можна досягти через пояснювальний ШІ, здатний зрозуміло обґрунтовувати свої рішення. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на розробці підходів до підвищення прозорості та інтеграції етичних принципів у розробку моделей штучного інтелекту, що дозволить ефективно знизити рівень упередженості та підвищити довіру користувачів до результатів, які надає ШІ. Так само важливим залишається питання людського «самопізнання» крізь пізнання епістемічних процесів ШІ, оскільки вони зумовлені діяльністю людини як основного епістемічного агента.

ЛІТЕРАТУРА

1. Albert H., Rorty M.V. The Problem of Foundation. *Treatise on Critical Reason*. Princeton University Press, 1985.
2. Baker R.S., Hawn A. Algorithmic Bias in Education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*. Vol. 32. 2022. P. 1052–1092.
3. Belenguer L. AI Bias: Exploring Discriminatory Algorithmic Decision-Making Models and the Application of Possible Machine-Centric Solutions Adapted from the Pharmaceutical Industry. *AI and Ethics*. Vol. 2. № 4. 2022. P. 771–787.
4. Donald A., et al. Bias Detection for Customer Interaction Data: A Survey on Datasets, Methods, and Tools. *IEEE Access*. Vol. 11. 2023. P. 53703–53715, 2023.
5. Franklin A. The Theory-Ladenness of Experiment. *Journal for General Philosophy of Science*. Vol. 46. 2015. P. 155–166.
6. Johnson G.M. Algorithmic Bias: On the Implicit Biases of Social Technology. *Synthese*. Vol. 198. 2021. P. 9941–9961.

7. Kasirzadeh A., Gabriel I. In Conversation with Artificial Intelligence: Aligning Language Models with Human Values. *Philosophy & Technology*. Vol. 36. 2023.

8. Köchling, A., Wehner, M.C. Discriminated by an Algorithm. *Business Research*. Vol. 13. 2023. P. 795–848.

9. McDonald F.J. AI, Alignment, and the Categorical Imperative. *AI and Ethics*. Vol. 3. 2023. P. 337–344.

10. Trotta A., Ziosi M., Lomonaco V. The Future of Ethics in AI: Challenges and Opportunities. *AI & Society*. Vol. 38. 2023. P. 439–441.

11. Yang W., Wei Y., Wei H., et al. Survey on Explainable AI: From Approaches, Limitations, and Applications Aspects. *Human-Centric Intelligent Systems*. Vol. 3. 2023. P. 161–188.

12. Zhang Y., Tiño P., Leonardis A., Tang K. A Survey on Neural Network Interpretability. *Ithaca: Cornell University Library. arXiv.org*. Vol. 5. №. 5. 2021. P. 726–742.

REFERENCES

1. Albert, H., Rorty, M.V. (1985) The Problem of Foundation. *Treatise on Critical Reason*. Princeton University Press.

2. Baker, R.S., Hawn A. (2022) Algorithmic Bias in Education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*. Vol. 32. pp. 1052–1092. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00285-9>.

3. Belenguer, L. (2022) AI Bias: Exploring Discriminatory Algorithmic Decision-Making Models and the Application of Possible Machine-Centric Solutions Adapted from the Pharmaceutical Industry. *AI and Ethics*. Vol. 2, no. 4. pp. 771–787. doi: 10.1007/s43681-022-00138-8.

4. Donald, A., et al. (2023) Bias Detection for Customer Interaction Data: A Survey on Datasets, Methods, and Tools. *IEEE Access*. Vol. 11. pp. 53703–53715. doi: 10.1109/ACCESS.2023.3276757.

5. Franklin, A. (2015) The Theory-Ladenness of Experiment. *Journal for General Philosophy of Science*. Vol. 46. pp. 155–166. <https://doi.org/10.1007/s10838-015-9285-9>.

6. Johnson, G.M. (2021) Algorithmic Bias: On the Implicit Biases of Social Technology. *Synthese*. Vol. 198. pp. 9941–9961. <https://doi.org/10.1007/s11229-020-02696-y>.

7. Kasirzadeh, A., Gabriel, I. (2023) In Conversation with Artificial Intelligence: Aligning Language Models with Human Values. *Philosophy & Technology*. Vol. 36. p. 27. <https://doi.org/10.1007/s13347-023-00606-x>.

8. Köchling, A., Wehner, M.C. (2023) Discriminated by an Algorithm. *Business Research*. Vol. 13. pp. 795–848. <https://doi.org/10.1007/s40685-020-00134-w/>

9. McDonald, F.J. (2023) AI, Alignment, and the Categorical Imperative. *AI and Ethics*. Vol. 3. pp. 337–344. <https://doi.org/10.1007/s43681-022-00160-w>.

10. Trotta, A., Ziosi, M., Lomonaco, V. (2023) The Future of Ethics in AI: Challenges and Opportunities. *AI & Society*. Vol. 38. pp. 439–441. <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01644-x>.

11. Yang, W., Wei, Y., Wei, H., et al. (2023) Survey on Explainable AI: From Approaches, Limitations, and Applications Aspects. *Human-Centric Intelligent Systems*. Vol. 3. pp. 161–188. <https://doi.org/10.1007/s44230-023-00038-y>.

12. Zhang, Y., Tiño, P., Leonardis, A., Tang, K. (2021) A Survey on Neural Network Interpretability. *Ithaca: Cornell University Library. arXiv.org*. Vol. 5, no. 5. pp. 726–742.

УДК 130.2

МНОЖИНСЬКА Руслана – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології, Київський національний університет технологій та дизайну, 2, вул. Мала Шияновська, м. Київ, Україна, індекс 01011 (ruslanamnozhynska@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8459-3496>

ЛІСІЦІН Віталій – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та суспільно-гуманітарних дисциплін, Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, 57-А, вул. Незалежної України, м. Запоріжжя, Україна, індекс 69000 (06831491651@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0620-3733>

СУК Олена – старший викладач кафедри філософії і педагогіки професійної підготовки, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, 25, вул. Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, індекс 61000 (suk.elena2017@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7552-1499>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.7>

Бібліографічний опис статті: Множинська, Р., Лісіцин, В., Сук, О. (2024). Особливості формування гендерної ідентичності особистості. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 110–121, doi:<https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.7>.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті визначаються особливості формування гендерної ідентичності як складової базової ідентичності особистості, адже ідентичність є однією з найважливіших складових «Я-концепції» і має значний вплив на самосприйняття, самокатегоризацію та самоідентифікацію людини. **Мета, методи та результати дослідження.** **Мета статті** полягає у визначенні головних особливостей формування гендерної ідентичності особистості. **Методологічними засадами** наукового дослідження виступають наступні методи: узагальнення наукових положень щодо дослідження гендерної ідентичності особистості; аналіз

філософської, психологічної, педагогічної та соціологічної наукової літератури для визначення основних понять дослідження; метод синтезу щодо визначення головних особливостей формування гендерної ідентичності особистості. **Наукова новизна статті** полягає у визначенні головних особливостей формування гендерної ідентичності особистості. Здійснено аналіз наукових доробків з проблематики гендерної ідентичності на основі яких запропоновано авторське визначення терміну «гендерна ідентичність». Під гендерною ідентичністю автори розуміють частину особистості, яка характеризує самоідентифікацію, тобто те, як людина визначає себе як представника певної статі – чоловічої або жіночої – шляхом асоціювання певних характеристик або заперечення наявності певних ознак. Гендерна ідентичність є однією з найважливіших складових «Я-концепції» і має значний вплив на самосприйняття, самокатегоризацію та самоідентифікацію. **Висновки.** Визначено головні особливості формування гендерної ідентичності, до яких віднесено: соціальне конструювання гендерної ідентичності; соціальні очікування; процес інкультурації; вплив батьківської моделі поведінки; засвоєння певних гендерних схем; вплив різних моделей поведінки. Зазначено, що гендерна ідентичність складається із трьох основних компонентів: когнітивного або пізнавального компоненту; афективного або оцінного компоненту; конативного або поведінкового компоненту. Обґрунтовано, що перелік особливостей формування гендерної ідентичності особистості у даній статті не є вичерпним і змінюється в сучасному плинному світі під дією багатьох соціальних факторів та соціуму.

Ключові слова: ідентичність, гендерна ідентичність, особистість, Я-концепція.

MNOZHYNska Ruslana – Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies, Kyiv National University of Technology and Design, 2, Mala Shyianovska str., Kyiv, Ukraine, postal code 01011 (ruslanamnozhynska@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8459-3496>

LISITSIN Vitaliy – Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy and Social and Humanities Sciences, Municipal Institution "Zaporizhzhia Regional Institute of

Continuing Pedagogical Education" of Zaporizhzhia Regional Council, 57-A, Nezalezhnoyi Ukrayiny str., Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69000 (06831491651@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0620-3733>

SUK Olena – Senior Lecturer at the Department of Philosophy and Pedagogy of Professional Training, Kharkov National Automobile and Highway University, 25 Yaroslav Mudryi str., Kharkiv, Ukraine, postal code 69000 (suk.elen2017@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7552-1499>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.7>

To cite this article: Mnozhynska, R., Lisitsin, V., Suk, O. (2024). Osoblyvosti formuvannia gendernoi identychnosti osobystosti [Features of the formation of personal gender identity]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 49, 110–121, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.7>*

FEATURES OF THE FORMATION OF PERSONAL GENDER IDENTITY

Summary. *The article defines the peculiarities of gender identity formation as a component of the basic identity of a person, since identity is one of the most important components of the «self-concept» and has a significant impact on self-perception, self-categorization and self-identification of a person. **The purpose** of the article is to identify the main features of the formation of a person's gender identity. **The methodological foundations** of the research are the following methods: generalization of scientific provisions on the study of gender identity; analysis of philosophical, psychological, pedagogical and sociological scientific literature to define the main concepts of the study; synthesis method to determine the main features of the formation of gender identity. **The scientific novelty** of the article is to identify the main features of the formation of gender identity of a person. The author analyzes scientific works on the issue of gender identity and proposes her own definition of the term «gender identity». By gender identity, the authors mean a part of a person that*

characterizes self-identification, i.e., how a person defines himself or herself as a representative of a certain sex – male or female – by associating certain characteristics or denying the presence of certain characteristics. Gender identity is one of the most important components of the «self-concept» and has a significant impact on self-perception, self-categorization, and self-identification.

Conclusions. *The main features of gender identity formation are identified, which include: social construction of gender identity; social expectations; the process of inculturation; the influence of parental behavior; the assimilation of certain gender schemes; the influence of different behavioral patterns. It is noted that gender identity consists of three main components: cognitive or cognitive component; affective or evaluative component; conative or behavioral component. It is substantiated that the list of peculiarities of the formation of a person's gender identity in this article is not exhaustive and is changing in the modern fluid world under the influence of many social factors and society.*

Key words: *identity, gender identity, personality, self-concept.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві питання про те, як формується гендерна ідентичність людини, є надзвичайно актуальним і важливим, оскільки гендерна ідентичність має безпосередній вплив на самовизначення та самореалізацію людини в різних сферах життя: в освіті, професії, сім'ї тощо.

Гендерна ідентичність вважається продуктом соціального конструкту, хоча науковці мають різні погляди на визначення гендерної ідентичності. Одні вважають, що гендерна ідентичність – це приналежність людини до чоловічої або жіночої статі, інші пишуть, що гендерна ідентичність – це біосоціальна категорія, а також існує думка, що гендерна ідентичність – це складова самосприйняття та самооцінки людини.

Формування та реалізація гендерної ідентичності є особливо важливим завданням сьогодення через поширеність гендерних стереотипів, певну невизначеність гендерних структур у суспільстві, а також необхідність розвитку толерантності до різних типів і форм гендерної презентації.

Саме тому важливо визначити особливості формування гендерної ідентичності людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що проблематикою дослідження гендерної ідентичності займалися провідні філософи, психологи, педагоги та соціологи.

Серед класичних закордонних науковців в працях яких відображено дослідження ідентичності та гендерної ідентичності особистості хотілося б відмітити: Є. Гоффмана, Е. Гідденса, У. Джеймса, Е. Дюркгейма, Ч. Кулі, Д. Марсія, Дж. Міда, Х. Таджфела, Дж. Тернера, Е. Фромма, З. Фрейда, К. Хорні, Е. Еріксона, К. Ясперса.

Питання гендерної ідентичності знайшли відображення в працях сучасних вітчизняних дослідників: М. Боровцової, Т. Зінченко, А. Касьян, А. Мирошнеченко, К. Маннапової, А. Сторожко, М. Ткалич, В. Шевченко, Н. Шевченко, Ю. Швецової, О. Щотки та інших.

Мета статті полягає у визначенні головних особливостей формування гендерної ідентичності особистості.

Завданнями статті є:

- 1) Здійснити аналіз наукових доробків з проблематики гендерної ідентичності.
- 2) Розкрити з власної точки зору сутність поняття «гендерна ідентичність».
- 3) Визначити головні особливості формування гендерної ідентичності.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та завдань у дослідженні використано наступні методи:

- узагальнення наукових положень щодо дослідження гендерної ідентичності особистості;
- аналіз філософської, психологічної, педагогічної та соціологічної наукової літератури для визначення основних понять дослідження;
- метод синтезу щодо визначення головних особливостей формування гендерної ідентичності особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідженню феномена «гендерної ідентичності» присвячена ціла низка наукових доробків з філософії, психології, педагогіки та соціології, і на сьогодні дослідження в напрямку «гендерної ідентичності» набувають все більшої популярності у зв'язку із трансформацією сучасних поглядів на сутність та роль чоловіка і жінки у соціумі, а також

у боротьбі зі стереотипами, які протягом багатьох років сформувалися та укорінилися в свідомості суспільства.

Перш ніж розглянути термін «гендерна ідентичність» пропонуємо спочатку розглянути, що таке «ідентичність».

Вперше термін «ідентичність» було вжито американсько-німецьким психологом Еріком Еріксоном. Він пише: «Ідентичність – це гіпотетичний цілісний образ суб'єктивності, стійке відчуття «я такий самий». Це стійка тотожність «Я» в часі і просторі, що включає в себе такі параметри, як стабільність найважливіших індивідуальних характеристик, їх інтеграція в цілісне і узагальнене самопредставлення («Я-образ»), зв'язність і смислова безперервність внутрішнього світу, часова безперервність особистої історії та індивідуального досвіду переживань. Формування цієї ідентичності включає узагальнення і кристалізацію ідентифікацій з дитинства, досвід виконання ролей і досвід соціальних впливів, оцінок і очікувань інших». На думку Е. Еріксона досягнення ідентичності відбувається тоді коли особистість прийме ряд свідомих рішень щодо своїх цінностей та позицій в соціумі. Також науковець зазначав: «Ідентичність – це процес переживання людиною узагальненого смислу свого «Я», суб'єктивне натхнення відчуття тотожності і цілісності та переживання відповідності самому собі» (Шевченко, 2023, с. 871).

М. Боровцова (Боровцова, 2012, с. 66) гендерну ідентичність розглядає як умовний аспект особистісної ідентичності, що відображає статевий, сексуальний компонент цієї ідентичності та виражає відношення гендеру до Самості, а під становленням гендерної ідентичності науковиця розглядає процес появи та смислового збагачення індивідуальної ідентичності особистості відносно її гендера в психосексуальному розвитку індивіда.

О. Літвінова (Літвінова, 2010) вважає, що гендерна ідентичність – це аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника визначеної статі. Гендерна ідентичність є однією з базових характеристик особистості, формується в результаті психологічної інтеріоризації чоловічих та жіночих рис, у процесі взаємодії «Я й інші», в ході соціалізації.

Ю. Шевцова (Шевцова, 2020, с. 123) зазначає, що гендерна ідентичність людини є складним конструктом, що включає: усвідомлення власної статевої приналежності,

гендерної ідентичності, також «сексуальну орієнтацію», гендерні стереотипи.

Таким чином, аналіз наукових надбань з проблематики гендерної ідентичності дозволив нам здійснити власне визначення цього терміну.

На нашу думку, гендерна ідентичність – це частина особистості, яка характеризує її самоідентифікацію, тобто те, як людина визначає себе в соціумі як представника певної статі – чоловічої або жіночої – шляхом асоціювання певних характеристик або заперечення наявності певних ознак. Гендерна ідентичність є однією з найважливіших складових «Я-концепції» і має значний вплив на самосприйняття, самокатегоризацію та самоідентифікацію.

Також ми повністю погоджуємося із думкою О. Щотки (Щотка, 2019, с. 190), яка вважає, що гендерна ідентичність – це базова структура соціальної ідентичності, що характеризує людину з точки зору її належності до чоловічої або жіночої групи, при цьому найбільш значуще, як сама людина себе категоризує. Науковиця пише, що гендерна ідентичність складається із наступних компонентів:

- когнітивного або пізнавального компоненту, який виявляється в усвідомленні приналежності до певної статі і описі себе з використанням категорій мужності / жіночності;
- афективного або оцінного компоненту під час якого відбувається оцінка психологічних рис і особливостей рольової поведінки на основі їх співвіднесення з еталонними моделями маскуліності / фемінності;
- конативний або поведінковий компонент сутністю якого є презентація самого себе як представника гендерної групи, способи розв'язання криз ідентичності на основі виборів варіантів поведінки відповідно до особистісно значущих цілей і цінностей.

Так як метою нашої наукової статті є визначення головних особливостей формування гендерної ідентичності особистості, то наступним етапом нашого дослідження є визначення та обґрунтування особливостей формування гендерної ідентичності особистості.

1. До першої особливості, на нашу думку, варто віднести соціальне конструювання гендерної ідентичності, яке має

на увазі те, що гендерна ідентичність починає формуватися з моменту народження дитини. Дитина народжується з певною біологічною статтю (чоловічою або жіночою). Після чого спочатку батьки, а потім і соціальні інститути починають її виховувати згідно її статі.

2. До другої особливості відносимо те, що формування гендерної ідентичності відбувається в залежності від соціальних очікувань, адже як пише М. Ткалич (Ткалич, 2016): «Основними критеріями сформованої ідентичності є адекватність засвоєння гендерної ролі, норм, образів у процесі статево-рольової соціалізації, а також міра задоволеності власною статевою належністю, орієнтація на свою стать. За сукупністю цих критеріїв вирізняють: адаптивну, інверсійну, індіферентну та амбівалентну ідентичність.

В залежності від того який досвід отримують жінки та чоловіки в процесі соціальної соціалізації може сформуватися жіноча або чоловіча ідентичність.

Жіноча (або фемінна) ідентичність визначається категоризацією себе як представниці жіночої соціальної групи. Фемінна ідентичність передбачає відтворення гендерних ролей, диспозицій та самопрезентацій. Формування жіночої ідентичності безпосередньо пов'язане з особливим «жіночим досвідом» жінок. Він починає формуватися внаслідок особливостей соціалізації дівчаток. З дитинства батьки створюють статево нормативний образ новонародженої дівчинки (бантики, довге волосся, ошатні сукні тощо) та заохочують статево нормативну поведінку (нерішучість, емпатію, пасивність тощо). Крім того, «бути дівчиною» допомагають інститути соціалізації, основними агентами яких є однолітки та засоби масової інформації, які ще жорсткіше закріплюють статеворольові стереотипи (Щотка, 2019).

Чоловіча (або маскулінна) ідентичність – це категоризація себе як представника чоловічої соціальної групи і відтворення гендерно обумовлених ролей, диспозицій, самопрезентацій. У процесі соціалізації хлопчик знаходиться в більш складному становищі, ніж дівчинка. Його вихователі, як правило, жінки, що обумовлює недостатність об'єктів для ідентифікації. Крім того, «чоловічий» набір рольової поведінки більш обмежений і жорсткий, а традиційне виховання не підтримує проявів «чоловічої»

поведінки (незалежної, ініціативної, активної та ін.). Подальша соціалізація хлопчиків пов'язана з соціальними бар'єрами на шляху розвитку маскуліності, які провокують емоційно-когнітивний дисонанс. Його наслідком є «статеворольова розгубленість» або перебільшені маскулінні стеворольові орієнтації (Щотка, 2019).

3. Третьою особливістю є те, що на формування гендерної ідентичності впливає процес інкультурації, тобто засвоєнням норми та цінностей культури. Тут доречним буде розглянути «Теорію гендерних лінз» розроблену американською психологінею С. Бем. Науковиця вважає, що біологічні феномени статі не мають фіксованого значення, а визначаються соціокультурним середовищем, у якому вони існують. Становлення гендеру відбувається під впливом трьох факторів або «лінз»: андроцентризму, гендерної поляризації та біологічного есенціалізму. Відповідно, дитина вже від народження знаходиться під впливом усіх трьох лінз та формує свій гендер у тісному з ними зв'язку. Залежно від культурного дискурсу, прийнятого у даному суспільстві у визначений період часу, гендер людини знаходиться під впливом конкретних норм та правил, що передбачені для маскуліної та феміної поведінки (Іванова, 2020).

4. До четвертої особливості формування гендерної ідентичності ми відносимо вплив батьківської моделі поведінки, адже дитина наслідує поведінку батьків і отримує позитивне або негативне підкріплення соціуму, що впливає на ідентифікацію дитиною себе з тим абстрактним образом, який сформувався у її свідомості під час спостережень за відповідною поведінкою дорослих. Ця особливість знаходить підтвердження у теорії А. Бандури (Bandura, 2014).

5. Ще однією особливістю формування гендерної ідентичності є те, що інформація щодо гендерної поведінки відображається у свідомості людини за допомогою певних гендерних схем, адже особистість легше запам'ятовує знання, які вписуються у рамки вже сформованих уявлень, гендерна ідентифікація в даному випадку буде залежати від рівня сформованості та змістовного наповнення інтелектуальних схем дитини: вона дізнається про існування статей, потім співвідносить себе з певною статтю та засвоює відповідні до цього форми поведінки (Kohlberg, 1966).

б. І останньою, на нашу думку, особливістю формування гендерної ідентичності є вплив різних моделей поведінки, які впливають на програвання тієї чи іншої ролі особистістю. Ці ролі, що належать будь якій людині, яка соціалізувалася, можуть як підтримувати, так і пригнічувати певні поведінкові репрезентації. Вплив цих соціальних ролей на особистість призводить до формування в неї навичок та атитюдів, закріплюючи відмінності у поведінці чоловіків та жінок (Eagly, 2013).

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження з визначення особливостей формування гендерної ідентичності особистості дозволило зробити наступні висновки:

– Гендерна ідентичність – це частина особистості, яка характеризує її самоідентифікацію, тобто те, як людина визначає себе як представника певної статі – чоловічої або жіночої – шляхом асоціювання певних характеристик або заперечення наявності певних ознак. Гендерна ідентичність є однією з найважливіших складових «Я-концепції» і має значний вплив на самосприйняття, самокатегоризацію та самоідентифікацію.

– Гендерна ідентичність складається із трьох основних компонентів: когнітивного (або пізнавального) компоненту; афективного (або оцінного) компоненту; конативного (або поведінкового) компоненту.

– Визначено основні особливості формування гендерної ідентичності особистості, до яких віднесено: соціальне конструювання гендерної ідентичності; соціальні очікування; процес інкультурації; вплив батьківської моделі поведінки; засвоєння певних гендерних схем; вплив різних моделей поведінки.

Однак хотілося б зазначити, що перелік особливостей формування гендерної ідентичності особистості не є вичерпним і змінюється в сучасному плинному світі під дією багатьох соціальних факторів та соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровцова М. С. Становлення гендерної ідентичності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Випуск 16. С. 65–74.
2. Іванова Т. В., Карч М. О. Гендерна ідентичність як мультिवаріативний феномен. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2020. Том 31 (70). №4. С. 28–33. doi: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/04>

3. Літвінова О. В. Гендерна психологія: навчальний посібник. Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, 2010. 236 с.
4. Ткалич М. Г. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав. 2016. 256 с.
5. Шевцова Ю. Особливості гендерної ідентичності у сучасних студентів-психологів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Випуск 11 (56). С. 119–127. doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11\(56\).11](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11(56).11)
6. Шевченко В. В. Ретроспективний аналіз категорії «Ідентичність» в психології. *Наукові перспективи*. 2023. №10 (40). С. 868–877. doi: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-868-877](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-868-877)
7. Щотка О. П. Гендерна психологія: навчальний посібник. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 358 с.
8. Bandura A. On broadening the cognitive, motivational and sociostructural scope of theorizing about gender development and functioning. *Psychological bulletin*. 2004. Vol. 130. № 5. PP. 691–701.
9. Eagly A. Sex Differences in Social Behavior: A Social-role interpretation. Psychology Press. 2013. 192 p.
10. Kohlberg L. A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes / In: E.E. Maccoby (Ed.). The development of sex differences. *Stanford University Press*, 1966. P. 48–62.

REFERENCES

1. Borovtsova, M. S. (2012). Stanovlennia gendernoi identychnosti osobystosti [Formation of gender identity of a person]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 16, 65–74 [in Ukrainian].
2. Ivanova, T. V., Karch, M. O. (2020). Genderna identychnist yak multyvariantyvnyi fenomen [Gender identity as a multivariate phenomenon]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia – Scientific Notes of Vernadsky TSU. Series: Psychology*, Tom 31 (70), 4, 28–33. doi: <https://doi.org/10.3283.8/2709-3093/2020.4/04> [in Ukrainian].
3. Litvinova, O. V. (2010). Genderna psykholohiia [Gender psychology]: navchalnyi posibnyk. Luhansk: Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni V. Dalia [in Ukrainian].
4. Tkalych, M. H. (2016). Genderna psykholohiia [Gender psychology]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
5. Shevtsova, Yu. (2020). Osoblyvosti gendernoi identychnosti u suchasnykh studentiv-psykholohiv [Features of gender identity in modern psychology students]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 12. Psykholohichni nauky – Scientific journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 12. Psychological sciences*, Vypusk 11 (56), 119–127. doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11\(56\).11](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11(56).11) [in Ukrainian].

6. Shevchenko, V. V. (2023). Retrospektyvnyi analiz katehorii «Identychnist» v psykholohii [Retrospective analysis of the category «Identity» in psychology]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 10 (40), 868–877. doi: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-868-877](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-868-877) [in Ukrainian].
7. Shchotka, O. P. (2019). *Henderna psykholohiia* [Gender psychology]: navchalnyi posibnyk. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
8. Bandura, A. (2004). On broadening the cognitive, motivational and sociostructural scope of theorizing about gender development and functioning. *Psychological bulletin*, Vol. 130, 5, 691–701.
9. Eagly, A. (2013). *Sex Differences in Social Behavior: A Social-role interpretation*. Psychology Press.
10. Kohlberg, L. (1966). A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes. The development of sex differences. *Stanford University Press*, 48–62.

УДК 001.8; 004.8

ПАВЛОВ Валерій – кандидат філософських наук, професор кафедри філософії, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 9, вул. Пирогова, м. Київ, індекс 01054 (vpavlov52@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7691-0850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.8>

Бібліографічний опис статті: Павлов, В. (2024). Методологічні засади розуміння штучного інтелекту. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 49, 122–133, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.8>*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. *Метою статті є окреслення і розгляд кола знань, які мають методологічне значення для розуміння штучного інтелекту; дослідження його природи, можливостей і меж електронно-обчислювальних машин в оперуванні інформацією; аналіз проблем, пов'язаних з присутністю штучного інтелекту в бутті людей і соціуму. Методологічні засади дослідження. Автор виходить з того, що зрозуміти суть і специфіку штучного інтелекту неможливо не звернувшись до аналізу базових характеристик і проявів свідомості, яка виступає онтологічною основою його продукування. Свідомість є надто складним утворенням. Вона «розвертає», реалізує себе у мисленні, в структурі якого виділяють розсудок і розум. Одним із проявів останнього виступає інтелект. Штучний інтелект – продукт мислення. Будучи частково схожим на людський інтелект, він суттєво від нього відрізняється. Наукова новизна. Акцентується увага на ролі методології в адекватному осмисленні штучного інтелекту. Розкриваються методологічні засади цього процесу шляхом аналізу змісту понять «свідомість», «мислення», «розсудок», «розум», «інтелект». Показана специфіка т. з. машинного мислення і особливості оперування електронно-обчислювальними машинами*

інформацією. Підкреслюється якісна відмінність інформації від знання. Виділені основні характеристики інтелекту. Проаргументована позиція щодо сильних і слабких сторін штучного інтелекту. **Висновки.** Штучний інтелект – утворення, що має непросту суб'єкт-об'єктну природу. Він став невід'ємною складовою буття суспільства і у перспективі все більше впливатиме на різні сфери його функціонування. Використання можливостей цього утворення (на користь соціуму чи на шкоду йому) залежить передусім від людського чинника. У цьому контексті на перший план виходить правова і моральна культура людей.

Ключові слова: електронно-обчислювальна машина, свідомість, мислення, інтелект, штучний інтелект, інформація, творчість.

PAVLOV Valerii – Candidate of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, 9, Pyrogova str., Kyiv, Ukraine, postal code 01011 (vpavlov52@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7691-0850>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.8>

To cite this article: Pavlov, V. (2024). Metodolohichni zasady rozuminnia shtuchnoho intelektu [Methodological principles of understanding of artificial intelligence]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 49, 122–133, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.8>

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF UNDERSTANDING OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Summary. *The purpose of the article is the outlining and considering the range of knowledge that has methodological significance for understanding artificial intelligence; research of its nature, capabilities and limits of electronic computing machines in information processing; analysis of problems related to the presence of artificial intelligence in the life of people and society.*

Methodological basis. The author assumes that it is impossible to understand the essence and specifics of artificial intelligence without analyzing the basic characteristics and manifestations of consciousness, which is the ontological basis of its production. Consciousness is a very complex entity. It "unfolds", realizes itself in thinking, in the structure of which reason and reason are distinguished. Intelligence is one of the manifestations of the latter. Artificial intelligence is a product of thinking. Being partially similar to human intelligence, it is significantly different from it. **Scientific novelty.** There is focused an attention on the role of methodology in the adequate understanding of artificial intelligence. The methodological principles of this process are revealed by analyzing the content of the concepts "consciousness", "thinking", "mind", "mind", "intelligence". There is shown the specifics of the so-called machine thinking and the peculiarities of the operation of electronic computing machines with information. The qualitative difference between information and knowledge is emphasized. The main characteristics of intelligence are highlighted. Argued position on the strengths and weaknesses of artificial intelligence. **Conclusions.** Artificial intelligence is an entity that has a complex subject-object nature. It has become an integral part of the existence of society and in the future it will increasingly influence various spheres of its functioning. Using the possibilities of this formation (for the benefit of society or to its detriment) depends primarily on the human factor. In this context, the legal and moral culture of people comes to the fore.

Key words: electronic computer, consciousness, thinking, intelligence, artificial intelligence, information, creativity.

Постановка проблеми. По мірі розвитку суспільства у ньому з певною періодичністю відбуваються «прориви» в конкретних сферах знання та практики, які дозволяють людям багато в чому по-новому дивитись на власне минуле, теперішнє і майбутнє. У нашій не такій далекій історії достатньо назвати відкриття електрона, радіоактивності та ДНК, появу телебачення, перші польоти людини у космос, дітей з «пробірки», генетично модифіковані продукти, мобільні телефони, інтернет та ін. Своє місце у переліку названого займає і те, що у літературі отримало назву «штучний інтелект».

Йдеться про використання людиною, на основі створення спеціальних програм, можливостей електронно-обчислювальних машин (ЕОМ) з метою не тільки накопичення, збереження і оперування інформацією, а й продукування нової інформації, в т. ч. того, що більшою чи меншою мірою пов'язане з творчим процесом. «Родзинкою» штучного інтелекту виступає саме *створення нового* (Павлов, 2005, с. 48–50). Останнє може мати *двоjakий прояв*.

Перший – як наслідок розвертання внутрішнього потенціалу «завантаженої» в ЕОМ інформації (шляхом ефективного оперування нею). Тут нове, невідоме об'єктивно присутнє у вже існуючих даних, але до певного часу має прихований, неактуалізований характер. Отримує інший (новий) статус завдяки процедурі обробки існуючої інформації, поєднання її у різних варіантах, прорахування можливостей буття безлічі ймовірних комбінацій наявних відомостей. Саме в такий спосіб ЕОМ може пропонувати діагнози хвороб, перспективи кліматичних змін, динаміку економічних процесів, варіанти руху небесних тіл та ін.

Другий прояв – нове як поява раніше не існуючого. Його виникнення не можна пояснити лише змістовним потенціалом наявної в ЕОМ інформації, її внутрішніми можливостями. Це якісний стрибок в межах самої інформації, коли в ній заявляють про себе дані, відомості, виникнення та існування яких позбавлене причинно-наслідкових зв'язків і є, *ніби*, результатом творчого акту. Оскільки можливості сучасних ЕОМ досить великі, ця техніка здатна створювати музику, віршовані та прозові твори, сценарії кінофільмів, «писати» художні картини, художньо продукувати ідеали людського тіла та ін.

Якщо з приводу першого прояву *нового* сумнівів і критичних зауважень не виникає, то другий прояв даного феномену викликає низку запитань: як таке можливе процесуально; це дійсно акт творчості чи щось інше; чи існують критерії/характеристики, за якими можна відрізнити результат інтелектуальної діяльності людини від аналогічного результату функціонування ЕОМ; які перспективи і наслідки для соціуму має означене явище?

«Штучний інтелект... – метафорична назва однієї з найактуальніших галузей сучасної науки, проблематика якої з самого її формулювання й становлення відзначається

надзвичайно гострим дискусійним характером, глибоким філософсько-світоглядним сенсом» (Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Мороз О. Я. [та ін.], 2009, с. 48). Буття штучного інтелекту *проблемне* вже в силу природи даного утворення. Адже має місце багато у чому парадоксальна ситуація: інтелект як прояв людської свідомості, результат соціалізації особи, продукт функціонування суспільних відносин, форма активності психіки людини продукує те, що *позбавлене людського духу*, що за способом власного існування є *матеріальним* (=машинним оперуванням інформацією), а не ідеальним (інтелект, як і свідомість, – утворення ідеального характеру). Штучними (не природними) можуть бути самі різноманітні утворення, але не свідомість, а, відповідно, і не інтелект. І перше, і друге не даються людині від природи, не виникають у ній раптово, невідомо звідки, а формуються у процесі «входження» індивіда у соціум. У штучному інтелекті ця процесуальність відсутня. Точно так, як і відсутнє те, що називають ідеальним (протилежним матеріальному). Ідеальний характер свідомості (інтелект – один з її проявів) – *вузловий момент* у роздумах і дискусіях про штучний інтелект.

Мета статті – окреслення і розгляд кола знань, які мають методологічне значення для розуміння штучного інтелекту; дослідження його природи, можливостей і меж електронно-обчислювальних машин в оперуванні інформацією; аналіз проблем, пов'язаних з присутністю штучного інтелекту в бутті людей і соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Штучному інтелекту у різноманітності проявів цього утворення (від його продукування людиною до специфіки функціонування і впливу на життєдіяльність індивідів та суспільства) присвячені публікації В. Бовикіна, Н. Бострома, Ю. Брюхомицького, М. Глибовця, О. Олецького, М. Каку, Г. Кьонінга, Д. Лубко, О. Мороза, Р. Нісбета, В. Павлова, О. Суворова, С. Титенка, С. Хабарова, С. Шарова, Л. Ясницького.

Основний матеріал. Тема штучного інтелекту у філософській та науковій літературі з'явилась не так давно – у 50-і роки ХХ ст. З впевненістю можна сказати, що за цей невеликий період вона стала предметом підвищеної уваги представників різних сфер знання. Її актуальність особливо зростає

в останнє десятиліття, передусім в силу практичних результатів функціонування даного феномену. Теорія, на жаль, тут «пасе» задніх. Незважаючи на велику кількість публікацій, присвячених означеному утворенню, більш-менш чітке його трактування відсутнє. Водночас яскраво заявили про себе декілька *основних підходів*: надмірне захоплення можливостями штучного інтелекту, представлене в роботах багатьох фахівців у сфері інформації та ЕОМ; виважено критичне ставлення до цього утворення значної частини філософів; застереження щодо негативних наслідків функціонування штучного інтелекту представників творчої інтелігенції (письменників, сценаристів, композиторів, телевізійників, освітян), правоохоронних органів, науковців.

Зрозуміло, що з самого початку потрібно розібратись у тому, що ж таке штучний інтелект. В *методологічному плані* це можна зробити лише відрізнивши зміст понять «свідомість», «мислення», «розсудок», «розум», «інтелект», «штучний інтелект». На жаль, такий підхід майже не прослідковується у публікаціях, присвячених штучному інтелекту. Як наслідок, *по-перше*, має місце смислова нечіткість у трактуванні цього утворення, *по-друге*, воно розглядається як самостійна даність поза будь-яким зв'язком з усім, що змістовно і організаційно забезпечує його функціонування, *по-третє*, як правило, відбувається неприпустиме отождоження змісту понять «інформація» та «знання», *по-четверте*, штучний інтелект безпідставно наділяється можливостями, яких він не має і апіорі мати не може.

Варто зауважити, що термін «інтелект», хоча і має значну історико-філософську та релігійну традицію, не так часто використовується фахівцями, в тому числі тими, хто предметно займається питаннями функціонування свідомості – передусім психологами та філософами. Одностайності у розумінні ними суті інтелекту та його базових характеристик немає.

Вихідна методологічна засада в розмові про штучний інтелект – знання про свідомість. **Свідомість** – *здатність людини за допомогою мозку відтворювати в ідеальній (нематеріальній) формі навколишню дійсність та ідеально конструювати нову дійсність*. Її суб'єктами (носіями) завжди є люди. *Жодна жива істота, крім них, свідомістю не володіє*. Твердження справедливе і стосовно високоорганізованих тварин. Свідомість

має зовсім інший спосіб існування, ніж матерія. Вона *ідеальна*, а тому надто складна для пізнання. Матеріальний субстрат (фізіологічний орган), що забезпечує функціонування свідомості, – головний мозок людини. Але *мислить не мозок, а людина, використовуючи його можливості*. Змістовне наповнення свідомості – знання. Її становлення та існування пов'язане із «зануренням» індивіда у відповідний знаннєвий простір. Серед всіх інших відмінностей однієї людини від всіх інших (код ДНК, група крові, побудова тіла, форма сітчатки ока, дактилоскопічні відбитки пальців, манера жестикуляції тощо) обсяг і глибина знань, які вона має, займає одне з центральних місць.

Необхідно пам'ятати, що свідомість існує не тільки як свідомість кожного конкретного індивіда, а й має надіндивідуальні форми прояву. Йдеться про групову і суспільну свідомість. Останні мають різну структуру. Штучний інтелект – надбання (досягнення) *суспільної свідомості*, хоча *організаційно і процесуально* він пов'язаний з одним із рівнів саме свідомості індивіда – рівнем свідомого.

Знання про свідомість – *глибинна основа* розуміння штучного інтелекту. Але точно так, як потреби, що лежать в основі життєдіяльності людей, впливають на неї не прямо, не безпосередньо, а через інтереси, знання про суть і специфіку свідомості самі по собі *не дають можливості* пояснити чому і як саме можливий штучний інтелект. Тут не обійтись без звернення до такого прояву свідомості як мислення.

Поняття «**мислення**» використовується для *позначення процесуального характеру буття свідомості*. Мислити – значить не просто відображати об'єкти, а шукати відповіді на існуючі питання, оперувати знаннями, формулювати завдання, проблеми та пропонувати конкретні шляхи їх вирішення. Саме мислення є тим утворенням, навколо якого зосереджене *процесуальне поле функціонування ЕОМ*. У строгому розумінні слова мислити може лише людина, а не машина. Лише вона свідомо добуває і використовує знання у власних цілях. Машина має справу не з знаннями, а з інформацією. Вона не мислить, а *функціонує*. Вираз «**машинне мислення**» – *умовне* позначення того, як відповідні прилади «користуються» завантаженою в них інформацією. Воно вирізняється, як і людське мислення, процесуальністю

та варіативністю, але, на відміну від останнього, завжди алгоритмізоване і позбавлене можливості продукувати абстрактні узагальнення. До того ж, машина позбавлена емоцій.

В контексті розмови про мислення не можна обійти увагою питання про його *структуру*. Починаючи Античності, у філософії точаться дискусії (Платон, Аристотель, М. Кузанський, Б. Спіноза, І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс, П. Коппін, Е. Ільєнков, В. Шинкарук та ін.) про те, як мислення *оперує* накопиченими людиною знаннями. Характер цього оперування став критерієм виділення в мисленні двох рівнів: *розсудку (його нерідко ще називають здоровим глуздом) та розуму*.

Розсудкове знання обходить увагою суперечності і має фрагментарний характер. Його складові позбавлені внутрішнього взаємозв'язку, вирізняються однозначністю формулювань і висновків. Має місце більший або менший суб'єктивізм в їх трактуванні. Наслідком останнього нерідкою є категоричність суб'єкта, некритична відданість усталеним стандартам (навіть якщо вони застаріли), небажання прислухатись до думок і позицій інших людей. Розсудок відіграє надзвичайно важливу роль у буденному житті людини, але безсилий там, де об'єктом мислення виступають суперечності, де потрібно враховувати безліч різноманітних обставин, шукати нетрадиційні шляхи вирішення старих і нових проблем. Творчий потенціал його незначний.

Розум відрізняється від розсудку тим, що оперує знанням як системою, робить акцент на суперечності, формулює положення і висновки шляхом діалектичного синтезу наявного змістовного матеріалу, здатний до абстрактних узагальнень, творчо конструє майбутнє. Він відкритий для всього нового, навіть того, що суперечить знанням, які використовує. Наприклад, саме завдяки розуму, а не розсудку, на рубежі XIX–XX ст. стало зрозуміло, що механістична парадигма у фізиці має свої, обмежені специфікою матеріальних об'єктів рамки застосування; розум допоміг людині почати освоєння космічного простору, розкрив таємниці клонування живого та ін. Вирізняючись логічною строгістю, розум позбавлений фрагментарності і апелює до загального. Його цікавить істина не як завершений результат пізнання, а як процес; конкретне (не чуттєве, а дане в раціональному знанні) – як єдність різноманітного, абстрактне – як

узагальнення цієї різноманітності. В соціальному плані розум не терпить зовнішнього диктату. Проявляє себе як свободолюбива інтелектуальна сила.

Саме розум є тим утворенням, яке найближче «стоїть» біля інтелекту. Одні фахівці ці терміни розрізняють, інші ототожнюють. Але у будь-якому разі не розсудок, а саме розум створив ЕОМ (краще сказати: людина за допомогою розуму) і згенерував штучний інтелект.

Термін «інтелект» має латинське походження – від лат. *intellectus* (розуміння, пізнання). В свою чергу, він – ні що інше, як латинський переклад давньогрецького терміна «нус» – розум. Отже, **інтелект** – *прояв розуму, показник міри його потенціалу, можливостей, ступеня розвитку (міри розумності розуму)*. Саме у цьому контексті можна і необхідно розглядати т. з. коефіцієнт інтелекту – IQ¹. У спрощеному (примітивізованому) варіанті цей коефіцієнт використовується для ранжування міри можливостей високорозвинутих тварин відтворювати дійсність та орієнтуватись у ній.

На мій погляд, інтелект – *інтегральний показник* єдності наявних у свідомості людини:

- знань у площині їх обсягу та глибини;
- вмінь ефективно ними користуватись і набувати нові знання;
- здатності мислити логічно (несуперечливо) і критично;
- готовності приймати адекватні рішення у непростих ситуаціях, в т. ч. там, де має місце алогічність і випадковість;
- вмінь пристосовуватись до обставин, що змінюються, і змінювати їх відповідно до власних потреб та інтересів;
- здатності аргументовано прогнозувати майбутнє;
- високого ступеня розвитку абстрактного мислення.

З одного боку, йдеться про складові інтелекту (те, що визначає його специфіку), а з іншого – про їх *єдність, цілісність*,

¹ Варто пам'ятати, що в його рамках акцентується увага більшою мірою на кількісних, а не на якісних показниках розумового потенціалу людини. До того ж, в основі використовуваної методики лежать тести. Ця форма визначення обсягу знань, вмінь, здібностей, компетенцій суб'єкта не зовсім ефективна і продуктивна. Не випадково нерідко глибоко освічені і талановиті особистості після виконання цих тестів отримують незначну кількість балів як неадекватне «свідчення» ніби досить низького рівня власного інтелекту.

системність. І перше, і друге – *умови* буття інтелекту, що зумовлюють неповторність, особливості даного утворення у кожному конкретному випадку.

Оскільки штучний інтелект – продукт людського інтелекту, то він, апіорі, повинен певною мірою відповідати параметрам останнього (інакше мав би іншу назву). Водночас не можна не розуміти: будь-яке утворення, що виникло, сформувалося не природним шляхом, а позбавлене природності, хоча і цілеспрямовано спродуковане людською активністю, не може в повній мірі зберігати характеристики своєї «батьківської» основи. «...Штучний інтелект... є техногенним, модифікованим... відбитком людської природи...» (Богаčov, 2021, с. 196).

Три моменти тут є основними: 1) у штучному інтелекті відсутнє те, що робить інтелект інтелектом (строгому розумінні слова) – людський дух; 2) він оперує не знаннями, а інформацією; 3) в його рамках неможлива саморефлексія. Точно так, як наповнений новітньою електронікою самий складний і досконалий робот, який виконує різноманітні операції, в т. ч. ті, що не під силу людині, не є людиною (навіть якщо йому надати людських рис), штучний інтелект – лише бліда копія (позбавлена ізоморфності) можливостей людського розуму.

Позбавлений він і того, що у філософії називають суб'єктністю. Є нічим іншим як знаряддям у руках людини, що дозволяє їй реалізовувати власні потреби та інтереси. В контексті функціонування штучного інтелекту не існує суб'єкт-об'єктних відносин, в т. ч. гносеологічного характеру. ЕОМ не виділяє себе із довкілля. Це лише матеріальне утворення, хоча і виконує особливі функції. Як і б визначення штучному інтелекту не давали дослідними, в них більшою чи меншою мірою присутні терміни «інформація», «моделювання», «програмне забезпечення», «кодування», «обсяг пам'яті», «матеріальні носії», «функціонування» і зовсім не зустрічаються поняття «суб'єкт», «об'єкт», «пізнання», «істина», «усвідомлення».

При цьому штучний інтелект має низку переваг перед звичайним інтелектом: оперування величезним обсягом інформації, швидкість її обробки, здатність комбінувати безліч варіантів різних даних, відсутність зацікавленості в отриманні наперед бажаних результатів та ін.

З позицій сьогодення, в основі яких знання, досвід та практика історичного поступу людства, розмови про можливість втрати людиною контролю над штучним інтелектом – сфера передусім художнього осмислення цього феномену. Накопичені знання про характер співвідношення неживого і живого, логіку антропосоціогенезу, особливості функціонування фізіологічного і психічного, специфіку свідомості людини дають достатньо підстав для висновку, що неживе не володіє потенціалом для самостійної практичної зміни дійсності, навіть якщо воно називається штучним інтелектом. Хоча варто пам'ятати, що бувають ситуації, коли «...людство непомітно для себе перестає контролювати процес розвитку в аспекті науково-технічного прогресу» (Соціокультурні передумови трансформації методології науки, 2020, с. 152).

Висновки. Штучний інтелект – утворення, що має складну суб'єкт-об'єктну природу. Він став невід'ємною складовою буття суспільства і у перспективі все більше впливатиме на різні сфери його функціонування. Використання можливостей цього утворення (на користь соціуму чи на шкоду йому) залежить передусім від людського чинника. У цьому контексті на перший план виходить правова і моральна культура людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богачов М. Штучний інтелект як антропотехнологія. *Філософська думка*. 2021. №3. К.: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2021. С. 180–200.
2. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Мороз О. Я [та ін.]. *Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння*. К.: Вид. ПАРАПАН, 2009. 317 с.
3. Павлов В. Л. Про співвідношення понять «нове», «новація», «інновація». *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2005. № 4–5. К.: Міжнародний освітній фонд імені Ярослава Мудрого, 2005. С. 58–63.
4. Соціокультурні передумови трансформації методології науки. Монографія / Під ред. М. Ю. Савельєвої та Т. Д. Суходуб. К.: Четверта хвиля, 2020. 220 с.

REFERENCES

1. Bohachov, M. (2021). Shtuchnyi intelekt yak antropotekhnolohiia [Artificial Intelligence as Anthropotechnology]. *Filosofska dumka*, №3, 180–200 [in Ukrainian].

2. Lukianets, V. S., Kravchenko, O. M., Moroz, O. Ya [ta in.] (2009). Pry-rodoznavstvo i humanitariia. Poshuky vzaiemorozuminnia [Natural science and Humanities. Searches of Mutual Understanding]. K.: Vyd. PARAPAN, 317 [in Ukrainian].
3. Pavlov, V. L. (2005). Pro spivvidnoshennia poniat «nove», «novatsiia», «innovatsiia» [On the Relationship of the Concepts «New», «Novation», «Innovation»]. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk*, №4–5, 58–63 [in Ukrainian].
4. Sotsiokulturni peredumovy transformatsii metodolohii nauky [Socio-cultural Prerequisites for the Transformation of Scientific Methodology] (2020). Monohrafiia / Pid red. M. Yu. Savelievoi ta T. D. Sukhodub. K.: Chet-verta khvyliia, 220 [in Ukrainian].

УДК 37.1

САВЕЛЬЄВА Марина – доктор філософських наук, професор, професорка кафедри філософії науки та культурології, Центру гуманітарної освіти Національної академії наук України, 4, вул. Трьохсвятительська, м. Київ, Україна, індекс 01001 (mars6464@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9522-0644>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.9>

Бібліографічний опис статті: Савельєва, М. (2024). Освіта як послуга (міфологічний аспект). *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 134–144, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.9>

ОСВІТА ЯК ПОСЛУГА (МІФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Мета дослідження. У статті розглядаються особливості феномена освіти у контексті переходу доби постмодернізму у добу глобального капіталізму та аналізуються можливі перспективи її здійснення. **Методологія.** Дослідження здійснено на підставі діалектичного методу, внаслідок чого показано вплив історичних обставин на зміну форми, змісту, основних цілей та результатів освіти як суспільної цінності та її перетворення на послугу. **Наукова новизна.** Аргументується ідея про те, що на сучасному етапі існування суспільства спостерігається перехід від знаннєвого до інформативного способу здійснення суспільних відносин та людського розвитку, внаслідок чого освіта припиняє бути цінністю і стрімко трансформується на послугу. Обґрунтовується істотний зв'язок інформації та послуги; остання виступає способом створення першої, її розповсюдження, засвоєння та вживання або використання. Визначаються основні особливості послугового характеру освіти: витіснення суб'єктного способу спілкування безсуб'єктивним, професійної кваліфікації компетентністю, творчості – креативністю як сукупністю набутих навичок. Комплексні навчальні програми замінюються сукупністю не пов'язаних між собою взаємозамінних спекурсів. Все це тягне за собою перетворення

освітнього процесу на нескінченний, змістовно незавершений та несамостійний. **Висновок.** Витіснення або повна заміна зазначених смислових зв'язків в контексті освітнього процесу означає її перехід на міфологічну засаду існування, що є проявом та наслідком поступової архаїзації духовного життя суспільства. Остання означає поступове зміцнення неможливості ставити та розв'язувати фундаментальні проблеми та поширює мислення, орієнтоване виключно на емпіричну сферу. Освіта перестає бути суспільним благом, залишаючи за собою функцію абстрактного капіталу без будь-якого духовного збагачення.

Ключові слова: освіта, послуга, цінність, міф, підстава, товар, благо.

SAVELIEVA Maryna – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Professor at the Philosophy of Science and Cultural Studies Department, Centre for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Tryochsvyatitelska str., Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (mars6464@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9522-0644>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.9>

To cite this article: Savelieva, M. (2024). *Osvita yak posluha (mifolohichnyi aspekt)* [Education as a service (mythological aspect)]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 49, 134–144, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.9>*

EDUCATION AS A SERVICE (MYTHOLOGICAL ASPECT)

Summary. *The purpose of the study.* The article deals with the peculiarities of the phenomenon of education in the context of the transition from the age of Postmodernism to the age of Global Capitalism and analyzes possible prospects for its implementation. **Methodology.** The research was carried out on the basis of the dialectical method, as a result of which the influence of historical circumstances on the change in the form, content, main goals and results of education as a social value and its transformation

into a service is shown. **Scientific novelty.** The idea is argued that at the current stage of society's being, there is a transition from a cognitive to an informative way of implementing social relations and human development, as a result of which education ceases to be a value and rapidly transforms into a service. It is substantiated the substantial connection of information and service; the latter one acts as a method of its creation, distribution, assimilation and use. The main features of the service nature of education are determined: the displacement of the subject way of communication by the subjectless one, professional qualification by competence, creativity by creativity as a set of acquired skills. Comprehensive training programs are replaced by a set of unrelated interchangeable special courses. All of this entails the transformation of the educational process into an endless and meaningfully incomplete and non-independent one. **Conclusion.** The displacement or complete replacement of the specified semantic connections in the context of the educational process means its transition to the mythological basis of being, which is a manifestation and consequence of the gradual archaization of the spiritual life of society. The latter means the gradual strengthening of the impossibility of posing and solving fundamental problems and the spread of thinking focused exclusively on the empirical sphere. Education ceases to be a public good, leaving behind the function of abstract capital without any moral enrichment.

Key words: education, service, value, myth, basis, goods, benefit.

Постановка проблеми. Епоха постіндустріального суспільства окреслила однією з основних характеристик висування сфери послуг на чільне місце життя. Традиційні напрямки промислового, сільського та духовного виробництва замінюються та витісняються аналогічними сферами послуг, що висвітлюють основні особливості суспільства споживання як єдності колективного суб'єкта-споживача та структур, що продукують різні форми та результати споживання. Це означає, що формою існування постіндустріального суспільства є міф, який я визначаю як таке ставлення людини до світу, коли за не залежними від людини та суспільства обставинами відбувається нерозрізнення і тотожність різноманітних зв'язків і предметів. У цьому розумінні, можна сказати, що міф не ілюзія чи вигадка, а інша

реальність, яка втручається у цей світ незвичним для нас чином. І це стосується всіх без винятку сфер людської діяльності, зокрема освіти.

Міфологічні аспекти різних сфер суспільного буття нині посилюються тим, що сучасне людство перебуває у стані глобального капіталізму (або глобалізму) як стадії посткапіталізму. Одним із напрямків глобалізму, зосередженого на підтриманні будь-якої єдності світової спільноти, є розвиток інформаційних технологій, які безпосередньо впливають на стан та функціонування освітньої сфери також міфологічним чином. Основна міфологічна тенденція, що глобалізується і вбудовується у сферу послуг освіти, що поширюється в тому числі і за допомогою високих технологій, – взаємна заміна освітнього процесу освітніми послугами, а також паралельна заміна знання інформацією. Остання, у свою чергу, призводить до заміни кваліфікації компетенцією (сукупністю набутих навичок).

Сучасні проблемні напрямки дослідження. Ці базові заміни смислів впродовж минулого і теперішнього століть призводили до появи того, що окреслюється як *неоміфологія* (Xidakis, 2022), яка є простором міфологічних світовідносин, що відрізняються підвищеною раціоналізованістю на відміну від чуттєвої образності історичного міфу. Результатом неоміфологічної обробки освіти є її трактування як економічної (Олександров, 2007) або правової (Деревянко, 2011), але ніяк не педагогічної, культурологічної чи філософської категорії. Дослідження ключових понять «послуга» та «освітня конкуренція» представлені у працях теоретиків економіки Р. Армстронга, С. Барнета, В. Вонга, Е. Графтона, Р. Джонсона, Б. Кларка, Ф. Котлера, Ф. Ліста, А. Маршала, М. Норі, Дж. Робінсона, А. Сміта, Д. А. Сондерса, Е. Чемберлена, та інших. Поняття «ринок освітніх послуг» як сукупність процесів комерціалізації та оцінки конкурентоспроможності освіти досліджено у роботах М. Кастельса, М. Портера, Ф. Фукуями.

Виклад основного матеріалу. Якщо порівняти визначення освіти та послуги, очевидно буде їх сутнісна відмінність і навіть взаємовиключення. Освіта – це синтетичний процес просвіти, навчання та виховання, завдяки накопиченню знань, навичок, умінь, настанов, цінностей, життєвих та когнітивних

позицій з метою формування простору та методів самореалізації людини як особистості та члена суспільства. Таке уявлення про освіту максимально наближено до універсального та не зосереджене на окремих історичних етапах. Послуга ж – це дія, що здійснюється за визнання (подяку або оплати) на користь замовника та за його завданням (ініціативою).

Що є спільного чи, принаймні, що зближує ці два феномени? Насамперед, вони обидва можуть виступати товарами, а можуть бути безкорисливими. Але це не є їхньою сутнісною подібністю. Вони також можуть реалізовуватися на підставі особистих і колективних інтересів, але і це не є провідною істотною характеристикою їх подібності. Ці особливості лише підштовхують їх до того, щоб за певних обставин взаємно підмінити їх.

Провідною істотною особливістю тут є *(само)визначеність суб'єкта* втілення цих феноменів у життя – його місце, роль та функції. У ситуації надання послуги суб'єктами виступають обидві сторони відносин освіти, і це нібито демократизує її: замовник-учень є ініціатором дії, викладач-педагог впроваджує дії у життя. Однак ситуація специфічна тим, що педагог насправді уособлює тотожність суб'єкта та об'єкта, що, власне, і міфологізує ситуацію: він лише номінально виступає суб'єктом як професіонал та носій знань; насправді він лише виконавець суб'єктної волі замовника – фактично трансформується у репетитора. Тому його відносини з учнем, номінально зберігаючись, на практиці перевертаються з ніг на голову: учень одночасно виступає роботодавцем, а отже, може вимагати від педагога певних дій та оцінювати їх. Такою самою двоїстістю суб'єктів є і ситуація освіти, де зовнішнім суб'єктом виступає викладач, виконуючи функцію керівника процесу, а внутрішнім, водночас будучи об'єктом впливу, виступає учень.

Ми бачимо, що відмінність даних складних суб'єкт-об'єктних відносин міститься у характері суб'єкта: у випадку класичної освіти він традиційний, самостійно виконуючи функцію; у другому – нетрадиційний, відчужений, замовляючи іншому виконати функцію. Інакше кажучи, відмінність освіти та послуги – у мірі духовного залучення суб'єкта до процесу та мірі керування процесом. Освіта – це цінність, вона задовольняє індивідуальні та суспільні *потреби* як предметні форми буття. Послуга це

процес задоволення *бажання*, і тривалість його завершується на момент отримання. Навіть якщо в процесі навчання є відчуження, воно має інший характер, ніж при втіленні послуги. Освітнє відчуження педагога у особистості учня здійснюється як його привласнення, самоопредметнення, оскільки це процес професійної реалізації, це прояв власної сутності його як педагога. Так само і самовідчуження учня у процесі навчання є самопривласненням у процесі осягнення знання. Процес обов'язково зумовлений кінцевою метою як результатом: послуга є *пасивною*, оскільки передбачає придбання чогось випадкового, операційного, для зовнішнього використання; освіта є *активною*, бо реалізується через самопізнання як результат самосвідомості та усвідомлення навколишнього, включаючи і самоусвідомлення педагога.

Таким чином, освіта обов'язково залучає аспект самоопредметнення як впізнавання, розуміння і реалізацію себе у світі, а послуга робить освіту операційним виконанням дії задля досягнення автономної від духовної самореалізації мети. Наприклад, традиційна освіта містить у собі мету самореалізації людини як частини цього світу, а освітня послуга як мета дозволяє здобути кількість балів для вступу до вузу. Іншими словами, освіта – самоціль, послуга – абсолютний засіб досягнення цілі. І хоча процес традиційної освіти теж може супроводжуватися послугами (додаткові заняття, консультації тощо), вони мають проміжний, допоміжний характер.

Зближення сфер освіти та послуг бере початок з XVIII ст., коли освіта в різних формах виходила за межі університетів і ставала доступною для всіх, хто мав кошти. Можна сказати, вона ставала масовим явищем. Головна причина – це фактично необхідна підстава як формування товарно-грошових відносин капіталізму одночасно із зміцненням поглядів про людську свободу. Однак це ще не було достатньою підставою для перетворення сфери освіти на сферу послуг; при традиційному капіталізмі вона є одним із видів найманої праці. Друга причина, що сформувалася тоді ж, це ідеї загальної користі та суспільного блага, які й стали в перспективі сукупною достатньою підставою формування спочатку локальних, а згодом і глобальної сфери послуг. Ідеалізований характер і водночас історична

необхідність цих ідей – у прагненні обґрунтувати та втілити на практиці їхню загальність і навіть *всезагальність*. Користь же, навпаки – через свою предметність – спрямована на індивідуальність задоволення. І навіть якщо об'єктом застосування користі є колектив чи суспільство загалом, вони мимоволі трансформуються в абстрактного індивіда – такого, наприклад, яким виступало первісне суспільство з його неможливістю усвідомлення людського Я. Це абстрактна колективна одиничність без внутрішньої неоднорідності та диференціації.

Це означає, що передбачуване становлення освіти як послуги стає можливим у результаті кардинальної сутнісної заміни смислових зв'язків як прояву їх *архаїзації*. По суті, статус послуги позбавляє освіту традиційності кардинальної зміною акцентів на протилежні, перетворює її, робить іншими не відносно до якихось окремих своїх історичних етапів становлення, а загалом до себе як такої, формально змінюючи і її як процес, і стан сторін-співучасників цього процесу, його початкову та кінцеву мету і методи досягнення цілей. Здійснюючись як індивідуальне задоволення бажання, поняття освіти стає пустим, абстрактним, наповнюючись іншим змістом, який знищує її колективну сутність безповоротно. Послуга своїм остаточним задовільним предметним характером розділяє людей, замикає їх у собі і робить легкою здобиччю зовнішнього маніпулювання чи заручниками збігу обставин. Вона затверджує стихійний характер освіти, бо не можна сформуванати єдиний механізм задоволення бажань як суспільний феномен, оскільки основою його є споживання; можна тільки створити простір безлічі індивідуальних послуг і їх комплексів, що розділять людство.

Послуга робить людину залежною від обставин інакше, ніж це робить природно-історична або професійна форма поділу праці. Вона зводить стіну між *усвідомленням* дізнатися, навчитися, осягнути, поділитися та *почуттям* бажання предметно привласнити і використовувати виключно в особистих цілях. Тим самим послуга закриває доступ до справжньої освіти як процесу отримання знань та вміння формувати і самостійно відкривати нові знання. Вона пропонує натомість розмаїття псевдо-, ерзац-, квазі-освіти як процесу передання/отримання/

використання/зберігання інформації. Це замість «утворення образу буття». Так послуга підпорядковує себе людину.

Звичайно, сфера послуг є необхідною, але вона має бути традиційною, такою, якою вона сформувалася протягом класичного капіталізму та імперіалізму, охоплюючи повсякденність: сфери покращенні побуту, місця громадського харчування, дрібні майстерні, довідкові та туристичні фірми, готельно-ресторанні та видовищні послуги. Іншими словами, послуга не стосується істотного аспекту ставлення людини до світу і націлена вивільняти час для основної соціоутворюючої діяльності як самореалізації людства, а не замінювати собою цю діяльність. *Послуга в прямому розумінні має бути доброю, а не «ведмежою»*. Тобто має сприяти порядку у світі, а не формувати хаос із порядку під вивіскою «нового порядку». Освіта як тотальна послуга звільняє індивіда від здобуття та продукування знання, в той час як вона повинна заповнювати наше життя навичками творчості, здібностями до відкриття нового. Тільки тоді відпущений нам земний час матиме сенс.

Можна погодитись, що будь-якій навіть найнагальнішій послугі є щось кепське, що йде врозріз із нагальними людськими потребами і перекреслює призначення людини як митця. Це стосується всіх без винятку послуг, навіть найсоціалізованіших. В них завжди таємно присутнє щось фізіологічне, антисоціальне й водночас зовсім неприродне, суперечливе природі, безжальне, жадібне, егоїстичне – таке, що стверджує принцип тваринної роз'єднаності і нерівності людей перед світобудовою. Тому що у статусі послуги товарність освіти стає надмірною, абсолютизованою. Цей аспект завжди був присутній у класичній та некласичній епохах, але він не зводив функцію педагога до рівня *обслуги* – вчитель залишався носієм знань, якщо не мудрості. Навіть за умов капіталістичної товарної всепродажності знання зберігало сакральний статус, і вчителів платили як за найману працю, так і за можливість прилучення до мудрості. Але посткласична освіта з її тотальною критикою проекту модерну знищила уявлення про сакральність у всіх її проявах, призвела до профанізації сакрального на рівні форми і змісту.

На підставі цих базових смислових підмін виявляються інші, конкретніші риси неоміфології освіти:

– Насамперед її процес не розвивається, а *симулюється*. Суперечлива єдність педагога і учня витісняється безсуб'єктною невизначеною ситуацією. Знижується до повного зникнення роль автора-вчителя, трансформується на ретранслятора чужих ідей – репетитора, який не навчає, а «підтягує» до знань, *повідомляє про них*. Дедалі менше виявляється необхідність говорити від першої особи. Авторські досліди, що вивчаються в контексті такої освіти, – не більше, ніж фрагменти у нескінченній інформаційній картині світу. Тому мислення та викладення від першої особи вважається не лише нескромним, а й здається непрофесійним, таким собі базіканням, адже у глобальному світі по-справжньому має вагу та значення лише думка та досвід «спільнот». Тому вчитель і дослідник має обов'язково виступати представником спільноти.

– Результатами такої трансформації стають спочатку абсолютизація історичного аспекту мислення та поступове зниження проблемності змісту мислення: наука починає перетворюватись на історію науки, філософія – на історію філософії. Мислення стає повторенням сказаного кимось, в крайньому випадку, спробою прояснення чогось. Минуле абсолютизується, перекриваючи шлях сьогодення. Зрештою, освітній процес повністю перебудовується відповідно до потреб обслуговування потоків інформації: так, можна спостерігати зараз, як у школах замість отримання та опанування знань учні зосереджуються на складанні єдиного державного іспиту.

– Цьому сприяють інформаційні технології (електронні, інтерактивні програми викладання та навчання), які надають можливість ефективно вилучати безпосередню присутність натурального суб'єкта з обох сторін. Відсутність натурального вчителя віртуальним спонукає замінювати процес власного мислення компіляцією вже існуючих мисленнєвих результатів.

Результат таких трансформацій – перетворення процесу формування наукового знання на процес отримання та обміну інформації. Зовні це проявляється у зниженні авторитету фундаментальних наук і завершених досліджень, і перевазі досліджень відкритих, проміжних, прикладних: підручник витісняють методичні рекомендації, монографія витісняється статтями, оскільки саме жанр статті вкладає її зміст у різноманітні бази

даних і робить загальнодоступною. На проміжному етапі легше реалізувати норми несуперечності мислення, його тавтологічності, застосовувати щодо нього технології відчуження живого знання у відсторонену інформацію. Таке зменшення рівня наукової та педагогічної творчості тісно пов'язане зі спрощенням освітнього процесу: інформаційний «багаж» сам по собі є несамодостатнім, з самого спочатку недосконалим і незавершеним. Те, що починається як продукт репетиторства, завершується невмінням самостійно застосовувати ці знання. А такий індивід має всі перспективи не оформитись у професіонала, залишитися «вічним учнем» з «незакритим гештальтом».

Як бачимо, інформація відрізняється від знання відчуженістю та безсуб'єктністю формування. Знання – результат активної взаємодії суб'єкта з об'єктом, воно виробляється шляхом усвідомлених дослідницьких зусиль. Інформація є закодованою формою знання з метою його відокремлення від суб'єкта та зберігання в консервованому вигляді. Її легше зберігати у невеликих за обсягом, наскільки це можливо несуперечливих текстах.

Інформаційний тип освіти є тавтологічним. На початкових етапах його формування вже є його кінцевий результат, яскраво видний досліднику. Тому вимога сформулювати передбачувані результати дослідження не повинні дивувати. По суті, це вимога не до створення нового або впізнавання нового знання як такого, а лише до більш точного розуміння вже існуючого, яке може подаватися як розуміння нового. Таке доведення, зведення разом початкового та кінцевого етапів освіти можливе лише за допомогою емпіричного методу та виключає будь-яку загальну теоретичну методологію.

Висновок. Результатом такої освіти є послаблення можливості ставити та вирішувати фундаментальні проблеми. Адже мислення, орієнтоване на емпіризм, є частковим. І справа не лише в тому, що досліджувані проблеми втрачають актуальність та загальність. Глобальний характер функціонування сфери освіти перетворює їх на сферу послуг, позбавляючи як змістовної, так і формальної автономії і самодостатності. Для освіти стати послугою означає припинення бути цінністю, суспільним благом. Освіта в справжньому значенні слова не має статусу капіталу, але є підставою, здатною привести людину до

незалежності, авторитету та багатства. Можна пригадати відомий приклад з Книги Царів про царя Соломона, який замість багатства, влади, любові попросив у Господа мудрості, і це привело його до багатства, влади та любові, залишивши мудрим. Освіта як суспільне благо, як соціальна підстава реалізації можливості людини соціалізуватися, визначати своє місце у світі, організувати світ за законами гуманізму і таким чином духовно продовжувати життя людського роду, і є проявом такої мудрості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олександров В. Освітня послуга. *Економіка України*. 2007. № 3. С. 53–60.
2. Дерев'яно Б. В. Щодо правової природи освітніх послуг. *Наука і правоохорона*. 2011. № 3. С. 176–182.
3. Чалий Ю. І. Освітня послуга як об'єкт цивільних прав. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 55–65. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.2.05>
4. Ng, Irene C. L., Forbes Jeannie. Education as Service: The Understanding of University Experience through the Service Logic. *Journal of Marketing of Higher Education*. 2008. URL: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/33054/ng12.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).
5. Xidakis I. Neomythology: A New Religious Mythology. *Religions*. 2022. 13 (6), 15 p. URL: <https://doi.org/10.3390/rel13060536> (дата звернення: 10.07.2024).

REFERENCES

1. Aleksandrov, V. (2007) Osvitnia posluha [Educational service]. *Ekonomika Ukrainy*. № 3, 53–60 [in Ukrainian].
2. Derevianko, B. V. (2011) Shchodo pravovoi pryrody osvitchnykh posluh [On the legal nature of educational services]. *Nauka i pravookhorona*.. № 3, 176–182 [in Ukrainian].
3. Chalyi, Yu. I. (2018) Osvitnia posluha yak ob'iekt tsyvilnykh prav. [Educational service as an object of civil rights] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnykh sprav*. № 2, 55–65. [in Ukrainian].
4. Ng, Irene C. L., Forbes, Jeannie (2008). Education as Service: The Understanding of University Experience through the Service Logic. *Journal of Marketing of Higher Education*. Retrieved 10.07.2024 from: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/33054/ng12.pdf>.
5. Xidakis, I. (2022) Neomythology: A New Religious Mythology. *Religions*. 13 (6), 15 p. Retrieved 10.07.2024 from: <https://doi.org/10.3390/rel13060536>

УДК 1:37.013.73

ТКАЧЕНКО Олександр – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (tkachenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

ЯРЕМЧУК Остап – аспірант кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ostap.yaremchuk@icloud.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0383-7492>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.10>

Бібліографічний опис статті: Ткаченко, О., Яремчук, О. (2024). Цифровізація та інформатизація як виклик освітньо-педагогічній реальності. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 145–158, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.10>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЯК ВИКЛИК ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. *Метою статті є актуалізація деяких суперечливих аспектів технологізації сучасної освіти. **Методологія.** Дослідження базується на загальнофілософських принципах об'єктивності та ідеологічної неупередженості. Системно-функціональний підхід спряв осмисленню кризи освіти в умовах динаміки розвитку інформаційних технологій, а феноменологічний підхід дав змогу дослідити тенденції освіти в контексті аналізу способів буття людини в трансформаціях сучасного суспільства. **Наукова новизна.** Виявлено тенденцію нарощування освітою (завдяки новим технологіям) своєї інструментальної потужності. Вона також, може несвідомо поділяти технократичну ідеологію, вважаючи при цьому, що відповідає на «виклики часу». Певною мірою безмежна віра в ефективність впровадження технологій в освітній простір, на наш погляд, є не що інше, як спроба (свідомо*

чи не свідомо) максимально компенсувати і замаскувати його внутрішній застій і рутину технологічними новинками (засобами). Якщо зміни в освітній сфері під впливом впровадження новітніх технологій мають конструктивний характер, то їх використання як цільової настанови для системи, а також як критерія для оцінки ефективності організації освіти скоріше має деструктивний характер. **Висновки.** Необхідно усвідомлювати, що соціокультурні трансформації та виклики – це не тільки кризова ситуація, але відкриття нових можливостей становлення особистості. Але з іншої боку, ми є свідками руйнування традиційних підходів до освіти. Технології не тільки змінюють смисли, способи та зміст освіти, вони впливають на визначення ідеалів, ідей і, відповідно, цілей освітньої сфери та результатів. Як наслідок, гуманістична парадигма ризикує поступитися технологічній.

Ключові слова: знання, інформаційно-комунікативні технології, інформатизація, мислення, освіта, особистість, спілкування, цифровізація.

TKACHENKO Oleksandr – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (tkacenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

AREMCHUK Ostop – Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valerii Skotnyi, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ostap.yaremchuk@icloud.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0383-7492>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.10>

To cite this article: Tkachenko, O., Yaremchuk, O. (2024). Tsy-frovizatsiia ta informatyzatsiia yak vyklyk osvitho-pedahohichnii realnosti [Digitalization and informatization as a challenge to educational and pedagogical reality]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobychskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filosofii" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 49, 145–158, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.10>

DIGITALIZATION AND INFORMATIZATION AS A CHALLENGE TO EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL REALITY

Summary. *The purpose of the article is to give an update on some controversial aspects of the technologization of modern education. **Methodology.** The research is based on general philosophical principles of objectivity and ideological impartiality. The system-functional approach has contributed to the understanding of the crisis of education in the context of the dynamics of the development of information technologies, while the phenomenological approach made it possible to study educational trends in the context of analyzing the ways of human existence in the transformations of modern society. **Scientific novelty.** The author reveals the tendency of education (due to new technologies) to increase its instrumental power. It can also unconsciously share the technocratic ideology, believing that it responds to the "challenges of the time". To some extent, the boundless faith in the effectiveness of introducing technologies into the educational space, in our opinion, is nothing more than an attempt (consciously or unconsciously) to compensate for and disguise its internal stagnation and routine as much as possible with technological innovations (means). If changes in the educational sphere under the influence of the introduction of the latest technologies are constructive, then their use as a target guideline for the system, as well as as a criterion for evaluating the effectiveness of the educational organization, is rather destructive. **Conclusions.** It is necessary to be aware of the fact that socio-cultural transformations and challenges are not only a crisis situation, but the opening of new opportunities for personal development. But on the other hand, we are witnessing the destruction of traditional approaches to education. Technologies not only change the meanings, methods and content of education, they influence the definition of ideals, ideas and, accordingly, the goals of the educational sphere and results. As a result, the humanistic paradigm risks yielding to the technological one.*

Key words: knowledge, information and communication technologies, informatization, thinking, education, personality, communication, digitalization.

Чи не найголовніше у подібних пізнавальних і, особливо, практичних ситуаціях – «не перегнути палицю», або ще кажуть, разом з водою не вихлюпнути й дитину. В. Табачковський.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасної науки на повсюдне та тотальне впровадження новітніх технологій в культурну, соціальну, політичну, економічну, сфери не оминула і освітній простір. Як наслідок, кардинальні зміни в розумінні самої сутності цих феноменів та очікуваних результатів. Зокрема, достатньо виразно можна бачити, що парадигми освіти безпосередньо пов'язані з розвитком техніки та технологій, які «кидають» виклик традиційним уявленням про людину, її істинному призначенню та шляхам його досягнення.

Водночас з розумінням об'єктивної необхідності, точніше, неминучості таких трансформацій постають запитання на які важко відповісти однозначно. Яким є характер і результати проникнення новітніх технологій в освітній простір? Чи можна характеризувати ці зміни як норму, чи ми є свідками деградації системи в цілому? Чи можна вважати цифровізацію освіти адекватною відповіддю викликам сучасної цивілізації? Як інформатизація змінює зміст і затребуваність освіти, наскільки ці зміни впливають на буттєвість людини, її екзистенцію – унікальну особистісну сутність?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В контексті запропонованої проблеми актуальними постають доробки В. Андрущенко, В. Возняка, В. Воронкової, В. Ільїна, С. Ганаби, О. Гомілко, Л. Горбунової, В. Кременя, С. Клепко, М. Култаєвої, М. Ліпіна, К. Райди, М. Савельєвої та інш. Зокрема, окреслюючи в узагальненому вигляді основні цивілізаційні тенденції¹, В. Кремень (2003) наголошує, що у ХХІ столітті освіта постала перед рядом історичних викликів. Одним із головних є «необхідність забезпечити високу функціональність людини

¹ Мовиться про тенденції до глобалізації суспільного розвитку, набуття людством здатності до самознищення, перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій.

в умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна покоління людей. Також слід віднайти раціональні схеми співвідношення між лавиноподібним розвитком знань, високих технологій і людською здатністю їх творчо засвоїти» (Кремень, 2003, с. 7). Процес становлення інформаційного суспільства створює нові реалії здійснення та забезпечення людської життєдіяльності, у яких освіті як такій належить особлива роль. А В. Возняк зазначає, що «з одного боку, сфера освіти відчуває вплив радикального прогресу інформаційних технологій і певним чином їх асимілює; з другого – саме освіта покликана готувати людей, здатних жити у глобалізованому світі, де основним товаром крок за кроком стає інформація» (Возняк, 2019, с. 19). Отже, необхідно усвідомлювати, що соціокультурні трансформації та виклики – це не тільки кризова ситуація, але відкриття нових можливостей становлення особистості.

Мета. Враховуючи об'єм і складність цієї теми, а також достатню кількість досліджень, в яких мовиться про позитивні наслідки застосування інформаційних технологій, пропонуємо, не претендуючи на «роль плакальників», зосередити увагу на деяких суперечливих аспектах прагнення до технологічності сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю багатьох досліджень в царині педагогіки та освітніх реформ є преклоніння перед новітніми технологіями, їх універсальною цінністю. А як інакше, адже «мінливі обставини змушують рахуватися з ними, тому доводиться підновляти “багаж” знань, переглядати методики, усіяко пристосовуватись до віянь із зовні, до факторів, що “штвухають у бік”» (Батищев, 2021, с. 65). Вважається, що технології можуть вирішити усі проблеми в освіті без належної уваги до глибоких філософсько-педагогічних ідей, досвіду минулих поколінь. Типовим, наприклад, є твердження, що звернення до інтерактивних технологій зумовлено новими завданнями, які поставлені перед системою освіти країни: формування активної, креативної і т. д. особистості. При чому, розв'язати це завдання в рамках старої системи освіти неможливо. Така категоричність і оптимізм часто провокують формальне відношення до використання технологій, наслідками якого стають не найкращі результати. Також, безмежна

віра в ефективність впровадження технологій в освітній простір, на наш погляд, є не що інше, як спроба (свідомо чи не свідомо) «внутрішній застій і рутину максимально компенсувати і замаскувати новинками в царині засобів, в царині усілякого обладнання і озброєння, тобто усього того, що вдається взяти як інструментарій» (Батішев, 2021, с. 66).

Отже, спостерігається тенденція нарощування освітою (завдяки новим технологіям) своєї інструментальної потужності. Вона також, зазначає В. Возняк, може невідомо поділяти технократичну ідеологію, вважаючи при цьому, що відповідає на «виклики часу». «Адекватний же вектор розвитку освіти полягає у переході від розсудку до розуму, радикальне обмеження технократизму та інструменталізму, звільнення навчального процесу від суто інформаційних функцій завдяки мудрому використанню інформаційних технологій» (Возняк, 2021, с. 327).

Дійсно, технології можна образно порівняти з молотком, за допомогою якою будується помешкання або, навпаки, розтросується чийсь череп. В цьому контексті постає запитання про роль педагога в сучасній освіті та значимість, затребуваність належного педагогічного мислення. Чи зберігає технологізація освіти можливість бути педагогу постаттю доленосно-унікальною для кожної людини?

Окрім того, на думку В. Босенка «ажіотаж навколо “інформаційного вибуху” поглинає всю увагу і сили, веде до перебільшення фактично лише одного моменту, однієї рисочки пізнання (якою є власне інформація), роздуванню, розбуханню, перетворенню на самоціль, у самостійну сутність того, що займає далеко не головне місце у механізмі пізнавального процесу взагалі і тим більше – у навчанні» (Босенко, 2004, с. 24).

Актуальним постає питання обов'язковості застосування цифрових технологій в освіті. Навчальним закладам і викладачам (відповідно до нових освітніх стандартів) не залишають вибору застосовувати чи ні високотехнологічні інструменти в своїй діяльності. Це, на думку дослідників, є м'якою формою насильства, яка змушує імітувати використання технологій заради «галочки». В свою чергу, відповідальні за технологізацію освіти, прагнучі посилити «позитивний ефект», вводять нові вимоги до застосування технологій та нові кількісні показники

ефективності. Створюється небезпека імітаційного замкнутого кола. На жаль, технократи в українській освіті відчують свою перемогу. Менеджмент якості освіти – кібернетика, яка перевіряє вихованість, освіченість студента входами, виходами, процесами та кількісним методом їх підрахунку.

Викликають занепокоєння вимоги до економічної ефективності університетів, в наслідок чого виникають нові концепції управління: «мережеве управління», «новий державний менеджмент» та інші, які призвели до того, що освітня сфера почала розумітись як об'єкт ринкових реформ: вона набула статус послуги, а студент – споживача. В технологічній освітній системі людський фактор стає другорядним, поступаючись таким питанням як рейтинг, статистика, фінансування, звітність. Розробка різноманітних рейтингів як ознака конкурентоздатності університетів, на думку чиновників, повинна сприяти вибору абітурієнтом того чи іншого Вузу. Це призвело до масовізації вищої освіти та різноманітних спроб реформування системи освіти. Показовим є ідея числового вираження призначення університету. Наприклад, «Університет 1.0» повинен нести знання; «Університет 2.0» направлений на навчання та дослідження; в «Університеті 3.0» до двох останніх завдань додається комерціалізація знання. «Значною травмою для освітян і науковців стали зміни у статусі педагогів та науковців, а саме: політичні спроби трансформації homo academicus у підприємця, тобто у homo oeconomicus» (Култаєва, 2020, с. 27).

Залишається відкритим запитання: а як утримати моделі таких університетів в межах гуманітарного, гуманістичного вектору? Отже, якщо зміни в освітній сфері під впливом впровадження новітніх технологій мають конструктивний характер, то їх використання як цільової настанови для системи, а також як критерія для оцінки ефективності організації освіти скоріше має деструктивний характер.

З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій все більш затребуваним стає дистанційне навчання, яке в свою чергу поклало початок розвитку онлайн-навчання – дистанційним заняттям в режимі реального часу. З точки зору організації, дистанційне навчання в своїй концепції та практиці перетворилось із методу навчання «в будь-якому місці» в метод «в

будь-який час» (Armstrong-Mensah, Ramsey-White, Yankey, Self-Brown, 2020).

Можна ставитись до такої форми навчання по-різному – шукати переваги, недоліки, але необхідно визнати, що вона є не такою вже й поганою альтернативою безперервності навчального процесу. Як зазначають дослідники, не дивлячись на складності освоєння, консерватизм освітніх традицій тощо, новітні технології онлайн-навчання допомагають в складній ситуації стабілізувати навчальний процес і досягати в нових реаліях засвоєння знань та навичок, які передбачені відповідними програмами. Як і в будь-якого складного процесу, у дистанційної освіти є свої ризики.

На наш погляд, одним із головних недоліків дистанційного навчання є відсутність глибинного спілкування. Одна справа, коли поруч з тобою учні, з якими спілкуєшся, бачиш їхні очі, радієш і сумуєш разом з ними. Інша, коли перед тобою екран і студент може як включити так і виключити камеру. Також, починає панувати функція «Delete»: клацанням клавіши можна легко видалити співрозмовника. Особисте, живе спілкування залишається поза чорним екраном комп'ютера. З одного боку – дистанційне навчання сприяє «безликому» сприйняттю, а з іншого – в умовах нестабільності, складності антрополого-педагогічної реальності загострюється потреба у справжній Зустрічі.

Як не прикро, але технологізація життя внесла свої корективи в спілкування. Деякі студенти зазначають, що «живе» спілкування з викладачами, певною мірою породжує в них стрес. Тому онлайн-навчання полегшило їм життя, вони позбулися непотрібного страху через дистанціювання та комунікацію тільки з «віртуальним викладачем». Але чому «віртуальним», коли це зазвичай жива людина? «Тому що сприйняття слухачем інформації у дистанційному форматі передачі знань йде дещо інакше, ніж наживо. Технічні пристрої не можуть повноцінно донести до студента ті емоційно-психологічні, образотворчі та інтелектуально-глибинні посилення викладача, які становлять важливу (і невід'ємну) частину освітнього процесу. Не доносять вони і атмосферу колективної свідомості слухачької групи як за обміном думок, так і за сприйняттям інформації їх учасниками» (Зеленов, Кобзарь, Теміров, 2021, с. 86).

Посилаючись на дослідження українських науковців, Т. Гаврилів (2021) звертає увагу на низький рівень мотивації та контролю над студентами в процесі дистанційного навчання. Як наслідок, відбувається зниження рівня зацікавленості у навчанні. Хоча проведене нами опитування показало, що попри проблеми, які були пов'язані з неочікуваними змінами у весняному семестрі 2020 року, більша частина студентів повідомила, що їм вдалося зберегти мотивацію, вони були зацікавлені в навчанні незалежно від його форми (Ткаченко, 2021, с. 182). Разом з тим, перехід на онлайн-навчання збільшив навчальне навантаження студентів. «По-перше, кількість матеріалу, який ми вивчаємо, збільшилась у два, а то й утри рази. Це непогано, але ми, студенти, продовжуємо жити тим життям, що і до пандемії і обов'язки вдома у нас такі ж, як і до глобальної проблеми людства, отож годин у добі не стало більше», – зазначає Анна, здобувач другого рівня вищої освіти (Ткаченко, 2021, с. 182). Також, окрім збільшення обсягу роботи зменшився термін звітування виконаних результатів. На думку студентів, викладачі проводять свої заняття цікаво і змістовно. Але недоліком є те, що деякі викладачі зводять завдання просто до теоретичного викладу думок, які студенти копіюють з різноманітних джерел і таким чином не проявляють оригінальності у відповідях. На такий негативний аспект онлайн-навчання звертає увагу О. Смірнова, посилаючись на професора Оксфордського університету Р. Еллісона. «Якщо вам подобається майбутнє, в якому студентам просто видають факти, інформацію, а вони її зазубрюють, тоді навчання онлайн цілком підходить. Але це несправжня освіта» (Смірнова, 2020).

Залишаються відкритими питання допомоги тим, хто, не має надійного доступу до Інтернету і/або інших технологій, щоб брати участь в цифровому навчанні. Нажаль, ще довго буде впадати в очі така нерівність сучасного світу. Також, багато навчальних закладів не можуть адекватно надавати цифрові послуги. Зокрема, «українська проблема оволодіння дигітальними культурними техніками полягає не у дефіциті дигітального просвітництва, а в зuboжінні населення, яке часто-густо не в змозі придбати необхідне обладнання для роботи і навчання он-лайн, а також знайти куток для його розташування» (Култаєва, 2020, с. 25).

Розвиток інформаційних технологій та доступність цифрових засобів навчання радикально збільшують можливості маніпуляції людською свідомістю. Виникає нова, технологічна форма наївності – цифрова, тобто неспроможність учня критично оцінювати та аналізувати швидкоплинні масиви інформації, відсутність функціональної цифрової грамотності. Тенденцією сучасності стає прагнення суб'єктів освіти перекласти частину інтелектуальної роботи на програмне забезпечення. М. Култаєва пише, що «занепокоєння німецьких авторів, так само, як і українських, викликає вплив дигітальних технологій на мозок людини та її здатність навчатись. Феномен дигітальної деменції (*dementia digitalis*) вже добре описаний у сучасній літературі. Зокрема зазначається погіршення пам'яті і концентрації у дітей, погіршуються мова, пам'ять, у мозку людини відбуваються незворотні зміни, поведінка підлітків характеризується радикалізмом та схильністю до самогубства» (Култаєва, 2020, с. 28).

Не все так просто із впровадженням в освітній процес штучного інтелекту. С одного боку – це колосальні можливості для учня та вчителя. З іншого – ті, хто вдумливо працював із генеративними нейромережами, мабуть помітили, що вони здатні генерувати контент, який не має нічого спільного з об'єктивною реальністю. Часто ChatGPT пропонує посилання на публікації та авторів, яких взагалі не існує або спотворював інформацію про відомих науковців та проблематику їх досліджень. Але, незважаючи на це, спостерігається абсолютна довіра до інформації (переважно без авторства), яку учні/студенти знаходять в Інтернеті і, зокрема, за допомогою ChatGPT. Отже, використовуючи такі технологічні системи, необхідно розуміти, що ми можемо мати справу з перекрученою, спотвореною реальністю². А значить постає питання проблематичності експертної оцінки, хиткості фундаменту знання у випадках неспроможності розуміти необхідність перевірки даних і відсутності навичок верифікації.

² Зокрема, науковці звернули увагу на можливість колапсу нейромереж, в наслідок чого навчена модель неправильно інтерпретує об'єктивну реальність. (Наприклад, див. *The Curse of Recursion: Training on Generated Data Makes Models Forget*).

Ще однією суперечністю впровадження інновацій в освіту є невідповідність можливостей інформаційного простору та рівня, розвитку мислення. Це виражається, зокрема, в тому, що, маючи в своєму розпорядженні величезний масив інформації, на основі якого можна створити унікальну роботу, студенти використовують декілька популярних джерел в інтернеті, які пропонує пошукова система. Деколи і викладачі – про себе говорю – займаються «творчістю» за допомогою комп'ютерних операцій «копіювати/вставити».

Таким чином, як зазначають дослідники, в сучасному інформаційному суспільстві із його швидкоплинними темпами та доступом до великого об'єму інформації в освітніх процесах може виникати прагнення до миттєвих і спрощених рішень. Суб'єкти освітнього процесу в прагненні не відставати від соціальних змін, схильні зосереджуватись на досягненні швидких результатів і використовувати готові відповіді та підходи замість того, щоб глибше аналізувати та критично мислити. Певною мірою перед нами імітаційний характер освіти – на зміну здатності розуміти приходить формування компетентностей.

Ситуацію, яка сьогодні склалася в освіті можна охарактеризувати як іронію історичної долі людства. Онтологічно притаманна людині мудрість розуму (універсальне самопізнання духу) стає відчуженою формою і вкотре на авансцені історії починає панувати головний герой – зіпсутий «натуралізм» і «об'єктивізм» раціоналізм. Трагізм цієї іронії посилюється в ситуації, коли сучасне суспільство, маючи захист в системі освіти, як потенційної умови звільнення свідомості людини від «розрахункового мислення» (М. Гайдеггер), ігнорує таку можливість. «Визначні вчені ХХ ст. (К. Ясперс, Г.-Г. Гадамер, Ж. Дерріда, В. Лепеніз) одноставні у тому, що нині система Університету переживає період «гіпертрофії засобів і атрофії цілей»» (Мовчан, 2008, с. 48). На думку багатьох дослідників, із європейської системи освіти принципово вилучений духовний компонент; вона дає тільки знання, які потрібні для формування виконавця, службовця, працівника.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що технології змінили суть взаємодії людини з «інформаційним простором». Стало можливим звільнення навчального процесу від суцільної орієнтованості на передачу готового знання, дозволило

вирівняти доступ до інформаційних ресурсів. Але з іншої боку, ми є свідками руйнування традиційних підходів до освіти. Технології не тільки змінюють смисли, способи та зміст освіти, вони впливають на визначення ідеалів, ідей і, відповідно, цілей освітньої сфери та результатів. Як наслідок, гуманістична парадигма ризикує поступитися технологічній.

Нажаль, ілюзія необмежених можливостей новітніх технологій в перетворенні соціальності та людини заражає багатьох вірою в те, що технологізація навчання гарантує вищий рівень особистісного розвитку. Але одна із проблем, яку неможливо розв'язати за допомогою різноманітних технологічних артефактів – мільярди недоучок, інфантильної молоді, людей, для яких святині, що відкрилися тисячі років тому малограмотним пастухам, нічого не варті. Тинейджер, який оволодів комп'ютером, вважає себе набагато розумнішим за дідуся, який пише авторучкою...

ЛІТЕРАТУРА

1. Багищев Г.С. Три типи педагогіки. *Філософія освіти : хрестоматія*. / укладач О.А. Ткаченко. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2021. С. 65–73.
2. Босенко В. Виховати вихователя. Київ : Всеукраїнський союз робітників, 2004. 352 с.
3. Возняк В.С. Інформаційні технології у розвитку освіти. *Соціологічні тренди XXI століття: теоретичний концепт та практика інновацій*: всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листопада 2019 р.) : тези доп. / гол. ред. Н.А. Латигіна. Київ : КНТЕУ, 2019. С. 26–30.
4. Возняк В. С. Інформаційна доба та доля сучасної освіти. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 26–27 березня 2021 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. С. 326–327.
5. Гаврилів Т.М. Навчання online : переваги та недоліки дистанційного навчання. *Філософсько-психологічні аспекти духовності в освіті та науці*: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2021р. / за ред. Л.В.Рижак; відповід. за вип. Н.І.Жигаїло, Ю. В. Максимець. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. С. 54–56.
6. Зеленев Є., Кобзарь М., Теміров В. Проблеми дистанційного навчання: досвід та перші висновки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2021. Вип. 1. С. 83–92.

7. Кремень В. Філософія освіти XXI століття. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 23. С. 7–8.

8. Култаєва М. Д. Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки. *Філософія освіти*. 2020. 26 (1). С. 8–36.

9. Мовчан В.С. Глобалізація: до проблеми морального критерію процесу. *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Серія «Філософія»*. Дрогобич: Науково-видавничий центр ДДПУ ім. І. Франка, 2008. С. 43–53.

10. Смірнова О. «Несправжня освіта». Як пандемія викрила проблеми онлайн-навчання. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54039740>

11. Ткаченко О. COVID-19 і проблеми онлайн-навчання очима студентів ДДПУ імені Івана Франка. *Філософсько-психологічні аспекти духовності в освіті та науці: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції*. / за ред. Л.В. Рижак; відповід. за вип. Н.І. Жигайло, Ю.В. Максимець. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. С. 181–182.

12. Armstrong-Mensah E., Ramsey-White K., Yankey B., Self-Brown S. COVID-19 and Distance Learning: Effects on Georgia State University School of Public Health Students. *Front. Public Health*. 2020. URL: <http://surl.li/urmcpr>

REFERENCES

1. Batyshchev, H.S. (2004). Try typu pedahohiky [Three types of pedagogy]. *Filosofia osvity : khrestomatiia*. / ukladach O.A. Tkachenko. Drohobych : Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. 65–73. [in Ukrainian].

2. Bosenko, V. (2004). Vykhovaty vykhovatelii [Educate the educator]. Kyiv : Vseukrainskyi soiuz robotnykiv [in Ukrainian].

3. Vozniak, V.S. (2019). Informatsiini tekhnolohii u rozvytku osvity [Information technologies in the development of education]. *Sotsiologichni trendy XXI stolittia: teoretychnyi kontsept ta praktyka innovatsii: vseukr. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 28 lystopada 2019 r.) : tezy dop. / hol. red. N.A. Latyhina. Kyiv : KNTEU. 26–30. [in Ukrainian].

4. Vozniak, V. S. (2021). Informatsiina doba ta dolia suchasnoi osvity [The Information Age and the Fate of Modern Education]. *Problemy samorozvytku osobystosti v suchasnomu suspilstvi: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 26–27 bereznia 2021 r. / NIuU im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Drukarnia Madryd. 326–327. [in Ukrainian].

5. Havryliv, T.M. (2021). Navchannia online : perevahy ta nedoliky dystantsiinoho navchannia [Online education: advantages and disadvantages of distance learning]. *Filosofsko-psychologichni aspekty dukhovnosti v osviti ta nauksi: zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii*,

23 kvitnia 2021r. /za red. L.V.Ryzhak; vidpovid. za vyp. N.I.Zhyhaylo, Yu. V. Maksymets. Lviv : LNU im. Ivana Franka. 54–56. [in Ukrainian].

6. Zelenov, Ye., Kobzar, M., Temirov, V. (2021). Problemy dystantsiinoho navchannia: dosvid ta pershi vysnovky [Problems of distance learning: experience and first conclusions]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Personal spirituality: methodology, theory and practice*. Vyp. 1. S. 83–92. [in Ukrainian].

7. Kremen, V. (2003). Filozofia osvity XXI stolittia [Philosophy of education of the XXI century]. *Uriadovyi kurier – Government courier*. № 23. 7–8. [in Ukrainian].

8. Kul'taieva, M. D. (2020). Homo digitalis, dyhitalna kultura i dyhitalna osvita: filozofsko-antropolohichni i filozofsko-osvitni rozvidky [Homo digitalis, digital culture and digital education: philosophical and anthropological and philosophical and educational studies]. *Filozofia osvity – Philosophy of Education*. 26 (1). 8–36. [in Ukrainian].

9. Movchan, V.S. (2008). Hlobalizatsiia: do problemy moralnoho kryteriiu protsesu [Globalization: on the problem of the moral criterion of the process]. *Liudynoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. I. Franka – Studies in the humanities: a collection of scientific works of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Series "Philosophy"*. Drohobych: Naukovo-vydavnychiy tsentr DDPU im. I. Franka. 43–53. [in Ukrainian].

10. Smirnova, O. (2020). «Nespravzhnia osvita». Yak pandemiia vykryla problemy onlain-navchannia [«Fake Education». How the pandemic has exposed the problems of online learning]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54039740> [in Ukrainian].

11. Tkachenko, O. (2021). COVID-19 i problemy onlain-navchannia ochyma studentiv DDPU imeni Ivana Franka [COVID-19 and the Problems of Online Learning as Seen by Students of Ivan Franko State Pedagogical University]. Filozofsko-psykholohichni aspekty dukhovnosti v osviti ta nautsi: zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. /za red. L.V. Ryzhak; vidpovid. za vyp. N.I. Zhyhailo, Yu. V. Maksymets. Lviv : LNU im. Ivana Franka. 181–182. [in Ukrainian].

12. Armstrong-Mensah, E., Ramsey-White, K., Yankey, B., Self-Brown, S. COVID-19 and Distance Learning: Effects on Georgia State University School of Public Health Students. *Front. Public Health*. 2020. URL: <http://surl.li/upmcr>

УШНО Ірина – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук, Національний аерокосмічний університет імені Н.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 17, вул. В. Манька, м. Харків, Україна, індекс 61000 (i.ushno@khai.edu)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3660-3666>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.11>

Бібліографічний опис статті: Ушно, І. (2024). Аерокосмос як метафора постгуманізму. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 159–172, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.11>

АЕРОКОСМОС ЯК МЕТАФОРА ПОСТГУМАНІЗМУ

Анотація. *Мета* роботи полягає в дослідженні аерокосмосу як метафори постгуманізму та аналізі його значення в контексті трансформації уявлень про людину під впливом технологічного прогресу. Постгуманізм, як філософський напрямок, ставить питання про зміну людської ідентичності в умовах зростаючого впливу технологій, і аерокосмос слугує символом цих змін. **Методологія** дослідження базується на міждисциплінарному підході, що включає філософський аналіз постгуманістичних концепцій у поєднанні з дослідженням сучасних космічних технологій та наукових відкриттів. Використано також культурологічні та етичні підходи для розгляду аерокосмосу як метафори, що поєднує в собі фізичні та метафізичні аспекти трансформації людства. **Наукова новизна** роботи полягає в оригінальному осмисленні аерокосмічного простору як філософської метафори, що символізує вихід за межі антропоцентричних поглядів на людину. В першій частині актуалізуються історико-філософські аспекти виникнення терміну «постгуманізм». В другій частині звертається увага на аерокосмічний простір, що виступає втіленням не лише науково-технічних амбіцій людства, але й філософських прагнень до трансформації самої людської сутності та виходу за межі традиційних уявлень про життя на Землі. В третій частині

підкреслюється, що у космічному контексті кінець антропоцентризму є не лише філософським викликом, але й практичною необхідністю. Це переосмислення може допомогти нам краще зрозуміти нашу роль у всесвіті і підготуватися до майбутнього, де людина буде лише одним із багатьох суб'єктів у складній мережі життя, технологій і космічних об'єктів. У статті показано, що аерокосмос не лише втілює технологічний прогрес, але й виступає метафорою еволюції людської природи, де космічні досягнення відіграють важливу роль у переосмисленні меж людських можливостей. **Висновки** підсумовують, що аерокосмос у філософії постгуманізму є багатогранною метафорою, яка відкриває нові перспективи для розуміння змін у людській природі. Освоєння космічного простору, розвиток біоінженерії, штучного інтелекту та кіборгізації символізують прагнення до подолання фізичних і біологічних обмежень. Це також піднімає низку етичних питань, пов'язаних із відповідальністю за наслідки технологічного прогресу та взаємодією людини з космічним середовищем.

Ключові слова: аерокосмос, постгуманізм, трансгуманізм, гуманізм, етика, Ното Aerospace, метафора.

USHNO Iryna – Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", 17, V. Manka str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61000 (i.ushno@khai.edu)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3660-3666>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.11>

To cite this article: Ushno, I. (2024). Aerokosmos yak metafora posthumanizmu [Aerospace as a metaphor for posthumanism]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 49, 159–172, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.11>

AEROSPACE AS A METAPHOR FOR POSTHUMANISM

Summary. *The purpose of the paper is to explore aerospace as a metaphor for posthumanism and analyze its significance in*

*the context of transforming human concepts under the influence of technological progress. Posthumanism, as a philosophical direction, questions the shift in human identity in the face of increasing technological impact, with aerospace serving as a symbol of these changes. **The methodology** of the research is based on an interdisciplinary approach, combining philosophical analysis of posthumanist concepts with the study of contemporary space technologies and scientific discoveries. Cultural and ethical approaches are also utilized to examine aerospace as a metaphor that connects both the physical and metaphysical aspects of humanity's transformation. **The scientific novelty** of the paper lies in the original interpretation of the aerospace realm as a philosophical metaphor that symbolizes the departure from anthropocentric views on humanity. The first part of the text highlights the historical and philosophical aspects of the emergence of the term «posthumanism». The second part focuses on aerospace space, which embodies not only the scientific and technological ambitions of humanity but also the philosophical aspirations to transform the very essence of humanity and transcend traditional notions of life on Earth. The third part emphasizes that in the cosmic context, the end of anthropocentrism is not only a philosophical challenge but also a practical necessity. This rethinking can help us better understand our role in the universe and prepare for a future where humans will be just one of many subjects in the complex network of life, technologies, and cosmic objects. The paper demonstrates that aerospace not only embodies technological progress but also acts as a metaphor for the evolution of human nature, where space achievements play a significant role in rethinking the limits of human potential. **The conclusions** summarize that, in posthumanist philosophy, aerospace serves as a multifaceted metaphor that opens new perspectives for understanding changes in human nature. The exploration of space, the development of bioengineering, artificial intelligence, and cyborgization symbolize the desire to overcome physical and biological limitations. This also raises a number of ethical questions related to the responsibility for the consequences of technological progress and the interaction between humans and the cosmic environment.*

Key words: aerospace, posthumanism, transhumanism, humanism, ethics, Homo Aerospace, metaphor.

Постановка проблеми. Постгуманізм – це сучасна філософська течія, яка переосмислює місце людини в світі, зосереджуючись на виході за межі традиційного антропоцентризму. Його коріння лежать в гуманізмі, який від початку визначав людину як центр світобудови, наділену особливою моральною, раціональною та суб'єктивною роллю. Однак, із розвитком технологій, штучного інтелекту, біоінженерії та роботизації, постгуманізм пропонує переглянути роль людини, ставлячи питання про можливість виходу за біологічні кордони існування та перетворення в більш гнучкі та технологічно вдосконалені форми буття. В центрі постгуманістичних дискусій стоять проблеми взаємодії людини з технологіями, питання суб'єктності, злиття біологічного з штучним, а також проблема відповідальності в новій постлюдській епісі. Постгуманізм кидає виклик фундаментальним уявленням про людську природу, включаючи те, що значить бути людиною у світі, де технології змінюють тіло і свідомість.

Аерокосмос, або космічний простір, є фізичним середовищем за межами Землі, яке стає дедалі доступнішим для людства завдяки розвитку космічних технологій. Ідея колонізації космосу, створення міжпланетних спільнот, а також дослідження космічного простору розширюють горизонти людського існування і створюють нові форми взаємодії з Всесвітом. Водночас аерокосмос несе в собі значне символічне навантаження – він символізує нескінченність, невідоме та перспективи еволюції, що виходять за рамки сучасних людських обмежень. Космічні програми, як наприклад місії на Марс чи прагнення створити штучні середовища для життя в космосі, відображають не лише технологічні амбіції людства, але й глибоке філософське прагнення вийти за грані земної екзистенції.

Вибір аерокосмосу як метафори для постгуманізму обґрунтований тим, що космічний простір символізує ідею виходу за межі традиційних уявлень про людство та людську природу. Як і постгуманізм, аерокосмос акцентує увагу на трансцендентності людських обмежень, будь то фізичних, біологічних або екзистенційних. Постгуманізм прагне до зміщення фокусу від людини як центру всесвіту до ширшої космологічної перспективи, де людство є лише одним із багатьох можливих інтелектуальних і матеріальних суб'єктів.

Аерокосмос можна інтерпретувати як простір, що відкриває можливості для нових форм життя, позбавлених земної обмеженості. У той час як постгуманізм досліджує можливість кіборгізації, біоінженерії та симбіозу зі штучним інтелектом, аерокосмос пропонує місце для реалізації цих ідей на глобальному рівні. Він уособлює можливість для *Homo sapiens* стати чимось більшим – *Homo Aerospace* – новим видом, для якого космічний простір буде природним середовищем існування (Ушно, 2024). Така метафора дозволяє розглядати постгуманізм не лише як соціально-філософську концепцію, але й як практичну програму еволюції людства через освоєння нових форм існування у космосі.

Метою статті є дослідження аерокосмосу як метафори постгуманізму та аналізі його значення в контексті трансформації уявлень про людину під впливом технологічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена тема є новим та мало представленим напрямком сучасної філософської думки. Для більш широкого розуміння дискурсу потрібно проаналізувати як вітчизняні так і закордонні роботи. Українська наукова думка тільки починає досліджувати поняття «постгуманізм» та його особливості в сучасному українському суспільстві. Так, необхідно відмітити наукові роботи пані Н. Загурської, в яких представлено, зокрема, аналіз спекулятивного постгуманізму: «досліджується вплив критичного постгуманізму та спекулятивного реалізму на спекулятивний постгуманізм і водночас доводиться оригінальність спекулятивного постгуманізму, який полягає в становленні дивергентних життєформ та їхніх подій», а також «окреслюється сучасна концепція постлюдини в контексті спекулятивного постгуманізму як принципово онтологічно невизначена» (Загурська, 2018, с. 25).

Останні роботи в цій області належать Л. Гоц, які сфокусовані на дифініції понять «трансгуманізм» та «постгуманізм»: «Трансгуманізм є антропоцентричним рухом, який, наголошуючи на подоланні обмежень, накладених природою на людину, акцентує людську вищість та необхідність вдосконалення людства шляхом застосування технологій. На відміну від цього, постгуманізм відкидає антропоцентричну перспективу і переглядає ієрархічне положення людини у всесвіті в напрямку

спростування стратегій видизму – присвоєння життєвих привілеїв істотам певному виду» (Гоц, 2021, с. 186). Авторка також відмічає, що «Частина дослідників розглядає концепт «постлюдина», який є важливим поняттям як транс- так і постгуманізму» (Гоц, 2021, с. 186). В останній роботі пані Гоц потрібно звернути увагу на висновки: «Після того як ми виявили основні парасолькові поняття, що маркують нелюдську ідентичність у *homo sapiens*, запропонували короткі дефініції зазначених термінів та розкрили діапазон їх застосування у закордонних транс-та постгуманістичних дослідженнях, вважаємо доцільним рекомендувати запозичення закордонних термінів «*non-human*» та «*otherkin*» (досі практично невживаних в українських соціогуманітарних дослідженнях) у вітчизняний науковий обіг» (Гоц, 2023, с. 17).

Нажаль аерокосмічний контекст залишається поза увагою українських філософів. Можливо припускати, що такий аспект є дуже специфічним для гуманітарного знання, але саме аерокосмос розглядається закордонними вченими як головний чинник постгуманізму. Поряд з досягненнями в різних сферах (штучний інтелект, біоінженерія та роботизація) саме аерокосмічні амбіції можуть стати вирішальними в дискурсі про постлюдину. Першу спробу актуалізувати це питання було зроблено в попередній роботі «*Homo Aerospace: філософські роздуми про майбутнє людства у космосі*» (Ушно, 2024).

Ідеї постгуманізму дуже популярні у закордонних вчених, актуальні питання розглядаються в роботах Кілінг Д. та Леман М. (Оксфорд): «Постгуманістична філософія конститує людину як:

а) фізично, хімічно та біологічно пов'язану та залежну від середовища;

в) спонукають до дії через взаємодії, які породжують афекти, звички та розум;

с) не має атрибутів, які б були виключно людськими, а натомість складається з більшої екосистеми, що розвивається» (Killing & Lehman, 2018).

Вчені Кембриджу, зокрема, П. Боксолл зазначає: «Гуманістичні припущення щодо людини впроваджені в західну філософію та зміцнюють дуалізм природа/культура, де людська

культура відрізняється від природи. Навпаки, учений-постгуманіст відкидає цю дихотомію через розуміння людини як переплутаної з її середовищем» (Voxall, 2015).

Потрібно підкреслити важливість в двох тезах терміну «середовища» для постлюдини. Аерокосмос – це нове середовище, яке не тільки буде спонукати, а й вимагати виникнення постлюдини, яке зможе опанувати аерокосмос.

Ф. Феррандо в своєму розділі роботи по етиці космосу відмічає, що замість утилітарного погляду, який сприймає простір як основний ресурс, потрібно розглядати онто-епістемологічну точку зору, доступ до космосу буде доступний як до «способів розкриття», що дозволяє отримати оригінальне розуміння цього поняття в процесуальному становленні людської та постлюдської ідентичностей. Важливий внесок в нашу тему зроблено на прикінці роботи: космічна прагматика повинна бути переглянута шляхом розробки стійких космічних технологій, щоб відповідати теоретичним принципам «Договору про космос» (1967), розширюючи корисне бачення дослідження космосу, від людей і Землі до не люди та нелюди, включаючи інші планети. Динаміка космічної міграції досліджуватиметься шляхом узгодження різноманітного філософського ландшафту постлюдини, поєднуючи різні школи думки, такі як: постгуманізм, трансгуманізм, новий матеріалізм та об'єктно-орієнтована онтологія (Ferrando, 2016).

Ольга Баннова керує Міжнародним центром космічної архітектури імені Сасакави (SICSA) в Університеті Х'юстона, Техас, а Сандра Хауплік-Майсбургер керує програмою ЕМВА з космічної архітектури у Віденському технологічному університеті (TU Wien). В своїй статті вони представляють ідею розгляду людства як не вищого за інших істот і сутностей, допускаючи можливість набагато більш інклюзивного співіснування, яке буде необхідним, оскільки наше постлюдське майбутнє штовхає нас глибше в космос (Bannova & Häuplik-Meusburger, 2024).

Основний матеріал. В історичному контексті постгуманізм виріс із філософських передумов гуманізму, але значно переосмислює його основні принципи. Гуманізм, який сформувався в епоху Відродження, підкреслював унікальність і центральність людини у всесвіті. В цьому контексті людина розглядалась як

автономна, раціональна і вільна істота, наділена моральною відповідальністю та здатністю до самовдосконалення. Цей антропоцентричний підхід розквітнув у філософії Просвітництва, де людський розум і раціональність були поставлені на п'єдестал.

Однак з часом, розвиток науки, особливо біології, нейронауки та інформаційних технологій, поставив під сумнів уявлення про людину як окрему, незалежну від інших форм життя чи технологій сутність. Вже у XX столітті з'являються ідеї трансгуманізму – проміжної стадії між гуманізмом та постгуманізмом. Трансгуманізм зосереджувався на можливостях технологічного вдосконалення людини за допомогою біотехнологій, штучного інтелекту та кіборгізації, з метою подолання таких традиційних людських обмежень, як старіння, хвороби та смерть. Цей підхід відкривав шлях до постгуманістичної думки, де людина вже не є остаточною формою еволюції, а лише перехідним етапом до нових форм існування.

Франческа Феррандо зосереджується на етичних та метафізичних питаннях, пов'язаних з постгуманізмом. Вона підкреслює, що постгуманізм руйнує традиційні уявлення про людську суб'єктність, ставлячи людину в контекст ширшої мережі відносин з технологіями, іншими видами життя та навіть неживими об'єктами. Феррандо досліджує, як кібернетика, штучний інтелект і біоінженерія змінюють саме уявлення про те, що значить бути живим, та чи є людство лише однією з можливих форм інтелекту й суб'єктності у світі, де технології постійно змінюються.

Технологічний прогрес є ключовим чинником у розвитку постгуманістичних ідей. Наука і технології не лише змінили наше розуміння світу, але й трансформували наше бачення того, що значить бути людиною. З розвитком біоінженерії, генетики, нейронауки та штучного інтелекту, стало очевидним, що людина не є статичною сутністю, приреченою на певні біологічні обмеження. Технології відкрили можливості для фізичного, когнітивного та морального вдосконалення людини, що спонукає до філософського переосмислення її сутності.

Здатність модифікувати тіло за допомогою кіборгізації, створювати штучні інтелектуальні системи, які перевершують людський мозок, або навіть замінювати біологічні органи штучними – все це веде до того, що людина стає чимось принципово

іншим, ніж її класичне визначення в межах гуманізму. У цьому контексті постгуманізм ставить питання про те, чи залишається людина головним агентом у світобудові, чи злиття з технологіями формує нову суб'єктність, де інтелект і життя стають політичними та філософськими питаннями, незалежними від традиційних біологічних та соціальних рамок.

Космос відіграє ключову роль в уявленнях про майбутнє людства, пропонуючи не лише нові простори для існування, але й радикальне переосмислення людської природи. Від перших досліджень космічного простору до сучасних науково-фантастичних концепцій, космос символізував ідею втечі від обмежень земного життя та відкриття нових можливостей. В епоху постгуманізму космос набуває особливого значення, оскільки він уособлює прагнення до подолання антропоцентричних меж і розширення потенціалу людини в глобальному, а точніше – космічному масштабі.

Космічний простір часто сприймається як новий етап еволюції людства, в якому людина більше не залежить від умов Землі. Він уособлює нескінченність і потенціал для подальшої еволюції, як фізичної, так і інтелектуальної. У сучасних дискусіях про майбутнє людства космос постає не лише як нове місце для проживання, а й як філософський простір, у якому переглядаються питання ідентичності, суб'єктності, етики та відповідальності. Майбутнє людства все частіше мислиться поза межами Землі, у контексті освоєння інших планет, космічних технологій і можливостей життя в інших умовах.

Технології, що дозволяють людині освоювати космос, є одним із найяскравіших прикладів подолання людських обмежень. В історії людства космос завжди був недосяжним та вважався ворожим середовищем, непридатним для життя через відсутність атмосфери, надзвичайну холодність і радіацію. Однак розвиток космічних технологій – від запуску перших супутників до колонізаційних місій на Марс – свідчить про те, що людство поступово знаходить рішення для подолання цих бар'єрів.

Ці технології включають створення нових систем життєзабезпечення для виживання у відкритому космосі, розробку космічних кораблів, здатних здійснювати далекі подорожі, та проекти штучної гравітації й ізоляції від космічної радіації. Особливо

варто відзначити розвиток таких напрямків, як біоінженерія для адаптації людського організму до нових умов, а також кіборгізація, яка дозволяє створювати напівштучні органи, здатні витримувати екстремальні умови. Усі ці досягнення є конкретними прикладами подолання фізичних і біологічних обмежень, що були ключовими у попередніх етапах людської історії.

У контексті постгуманізму, технології освоєння космосу символізують можливість людства перевершити себе. Якщо трансгуманізм передбачає вдосконалення людських можливостей на Землі, то постгуманізм виходить за межі планети і вивчає, як людина може змінюватися в умовах радикально нових середовищ. Це включає можливість модифікації людського тіла та свідомості для існування в середовищах, які раніше здавалися смертельно небезпечними.

Космічні дослідження та плани щодо колонізації інших планет є конкретними кроками до реалізації постгуманістичних цілей. Постгуманізм передбачає вихід за межі обмежень, притаманних людині як біологічній істоті, що живе в обмежених умовах земної екосистеми. Колонізація Марса, Місяця або інших планет представляє не тільки технічний виклик, але й реалізацію ідеї трансформації людського життя у всесвіті. Це також відображає можливість для створення нових форм суспільства, культури і, зрештою, нових форм людської суб'єктності.

Наприклад, проекти Ілона Маска і SpaceX щодо колонізації Марса є втіленням амбіцій людства залишити Землю і створити самодостатні колонії на інших планетах. Це не просто прагнення розширити територіальні межі, але й можливість для радикального переосмислення людського буття: які фізіологічні й культурні адаптації потрібні для життя на Марсі, як технології можуть змінити нашу свідомість і відчуття ідентичності, та які етичні питання постануть перед людством у цих умовах.

Колонізація інших планет також є символом постгуманістичної свободи – здатності змінювати себе і середовище заради майбутнього. Космічні дослідження ставлять перед філософією нові питання, такі як: чи є межа того, що можна вважати «людським»? Чи може інтелект, штучний або біологічний, вижити і процвітати в космосі? Ці питання тісно пов'язані

з постгуманістичними ідеями про еволюцію людини та її майбутнє як частини космосу.

Космос з давніх часів був символом нескінченності та невідомого, виступаючи своєрідною межею людського пізнання та екзистенції. У філософському контексті космос можна трактувати як простір свободи – вільний від земних обмежень, фізичних і соціальних структур. Ідея нескінченності космосу відкриває нові горизонти для роздумів про майбутнє людства та його місце у Всесвіті, ставлячи питання не лише про технічні аспекти дослідження космічного простору, але й про його глибоке філософське значення.

Космос – це символ потенційної свободи від будь-яких форм обмежень: фізичних, біологічних, соціальних і навіть етичних. Він уособлює невизначеність і можливість постійного розширення, пропонуючи людині та людству нові можливості для самовизначення. Простір поза Землею може бути інтерпретований як місце, де існують нові умови для розвитку і вдосконалення, як для індивідуального, так і для колективного людського суб'єкта. У цьому контексті космос постає як місце, де можуть реалізовуватися нові форми існування, нові типи суспільств і нові моделі життя.

Освоєння космосу та вихід за межі Землі ставить перед філософією нові питання про ідентичність і самовизначення. У земному контексті людська ідентичність завжди була пов'язана з фізичними обмеженнями нашого середовища, географічними, біологічними та соціальними факторами. Проте в космічному контексті ці фактори радикально змінюються або втрачають свою вагу, що відкриває можливість для переосмислення самого поняття ідентичності.

Космічний простір також піднімає метафізичні питання про місце людини у Всесвіті. Якщо Земля більше не є єдиним домом для людства, як змінюється наше уявлення про «центр світобудови»? У космічному контексті людині доводиться стикатися з усвідомленням своєї незначності перед масштабами Всесвіту, що вимагає нових підходів до самовизначення, які виходять за межі традиційних релігійних, філософських та культурних рамок. У цьому сенсі космос може бути інтерпретований як новий метафізичний простір, в якому питання про життя, смерть, час і буття набувають нових значень.

Одним з основних викликів, які постає перед філософією в контексті постгуманізму і космічних досліджень, є кінець антропоцентризму. Традиційна філософія розглядала людину як центральний суб'єкт і творця сенсу в світі. Однак з розвитком постгуманістичних ідей і космічних досліджень, людина втрачає свою привілейовану позицію як єдиний суб'єкт інтелекту, свідомості й творчої активності.

У космосі людина стикається з тим, що вона є лише одним із безлічі елементів у великій системі неживих об'єктів, більшість з яких існували задовго до появи людства і, ймовірно, будуть існувати після його зникнення. Постгуманізм, вивчаючи взаємодію між людиною і технологіями, пропонує розширити поняття суб'єктності на об'єкти, що традиційно вважалися «неживими», такі як роботизовані системи, штучні інтелекти, або навіть небесні тіла.

Ця зміна парадигми стає очевидною в дискусіях про штучний інтелект, кіборгізацію та роботизацію. Технології, які людина створює для дослідження космосу, самі по собі стають суб'єктами, здатними до автономних дій і рішень, часто поза людським контролем. Наприклад, космічні зонди і супутники, оснащені штучним інтелектом, можуть збирати дані, аналізувати і діяти самостійно без участі людини. Це призводить до філософського питання: чи можуть неживі об'єкти, що володіють інтелектуальними здібностями, бути визнаними суб'єктами?

Розширення суб'єктності на неживі об'єкти також ставить під сумнів традиційне розуміння свідомості та суб'єктності, пропонуючи нові підходи до цих понять. У космосі, де людина може не завжди бути присутньою фізично, а рішення часто приймаються автономними системами, важливо переосмислити суб'єктність як таку. Це відкриває шлях до нових форм філософського мислення, в яких традиційні розмежування між живим і неживим, суб'єктом і об'єктом розмиваються, а технології стають частиною цієї нової онтологічної картини.

Висновки підсумовують, що аерокосмос у філософії постгуманізму є багатогранною метафорою, яка відкриває нові перспективи для розуміння змін у людській природі. Освоєння космічного простору, розвиток біоінженерії, штучного інтелекту та кіборгізації символізують прагнення до подолання фізичних

і біологічних обмежень. Це також піднімає низку етичних питань, пов'язаних із відповідальністю за наслідки технологічного прогресу та взаємодією людини з космічним середовищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bannova O., Häuplik-Meusburger S. Learning, Teaching, Coexisting, Thriving: The Evolution of Space Architecture in the Posthuman Era. *Architectural Design*. 2024. pp. 94–99. DOI: 10.1002/ad.3019 (Last accessed: 19.09. 2024).
2. Boxall P. Science, Technology, and the Posthuman. In: James D, ed. *The Cambridge Companion to British Fiction since 1945*. Cambridge Companions to Literature: Cambridge University Press. 2015. pp. 127–142. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-companion-to-british-fiction-since-1945/science-technology-and-the-posthuman/F3F720C23CD2D3B8C79FB477BFCA37EF> (Last accessed: 19.09. 2024).
3. Гоц Л.С. Проблема ототожнення термінів «трансгуманізму» і «постгуманізм» та ступінь наукової розробленості теми в Україні. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2021. С. 186–188. DOI: 10.36074/logos-15.10.2021.56 (дата звернення: 19.09. 2024).
4. Гоц Л. С. Дослідження ідентичності в постгуманістичній антропології: термінологічний аспект. *Вісник мариупольського державного університету серія: філософія, культурологія, соціологія*. 2023. № 25. С. 12–20. DOI: 10.34079/2226-2830-2023-13-25-12-20 (дата звернення: 19.09. 2024).
5. Загурська Н. Speculative posthumanism: naturalization and vitalization *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2018. № 59. С. 25–31. DOI:10.26565/2226-0994-2018-59-3 (дата звернення: 19.09. 2024).
6. Killing D., Lehman M. Posthumanism. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. 2018. URL: <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-627>. (Last accessed: 19.09. 2024).
7. Ushno I. Homo Aerospace: Philosophical Reflections on Humanity's Future in Space. *Філософія та космологія*. 2024. Том 33. С. 162–173. DOI:10.29202/phil-cosm/33/7 (дата звернення: 19.09. 2024).
8. Ferrando F. Why Space Migration Must Be Posthuman. In: Schwartz, J., Milligan, T. (eds) *The Ethics of Space Exploration. Space and Society*: Springer, Cham. 2016. Pp. 137–152. DOI:10.1007/978-3-319-39827-3_10 (Last accessed: 19.09. 2024).

REFERENCES

1. Bannova, O., Häuplik-Meusburger, S. (2024). Learning, Teaching, Coexisting, Thriving: The Evolution of Space Architecture in the Posthuman Era. *Architectural Design*. pp. 94-99. <https://doi.org/10.1002/ad.3019>

2. Boxall, P. (2015). Science, Technology, and the Posthuman. In: James D, ed. *The Cambridge Companion to British Fiction since 1945*. Cambridge Companions to Literature. Cambridge University Press. pp. 127-142. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-companion-to-british-fiction-since-1945/science-technology-and-the-posthuman/F3F720C23CD2D3B8C79FB477BFCA37EF>

3. Hots, L. S. (2021). Problema ototozhnennia terminiv «transhumanizmu» i «posthumanizmu» ta stupin naukovoï rozroblenosti temy v Ukraini. [The Problem of Identifying the Terms «Transhumanism» and «Posthumanism» and the Degree of Scientific Development of the Topic in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats АГОС*. 186-188. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36074/logos-15.10.2021.56>

4. Hots, L. S. (2023). Doslidzhennia identychnosti v posthumanistychnii antropologii: terminolohichnyi aspekt. [Research on Identity in Posthumanist Anthropology: Terminological Aspect]. *Visnyk mariupolskoho derzhavnoho universytetu serii: filozofia, kulturolohii, sotsiologiia*. №25, 12-20. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2023-13-25-12-20>

5. Zahurska, N. (2018). Speculativeposthumanism: naturalization and vitalization *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Filozofia. Filosofski perypetii»*. (59), 25-31. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2018-59-3>

6. Killing, D., Lehman, M. (2018). Posthumanism. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. URL: <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-627>.

7. Ushno, I. (2024). Homo Aerospace: Philosophical Reflections on Humanity's Future in Space. *Philosophy and Cosmology*, № 33, 162-172. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/33/7>

8. Ferrando, F. (2016). Why Space Migration Must Be Posthuman. In: Schwartz, J., Milligan, T. (eds) *The Ethics of Space Exploration. Space and Society*. Springer, Cham. Pp. 137-152. https://doi.org/10.1007/978-3-319-39827-3_10

УДК 2.28; 32.32

ЧУПРІЙ Леонід – доктор політичних наук, професор кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін, Державний податковий університет, 31, вул. Університетська, м. Ірпінь, Україна, індекс 08205, головний науковий співробітник, Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені О. Яременка», 9, вул. Пирогова, м. Київ, Україна, індекс 01601 (chupriy2006@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

ЛЬОВКІНА Олена – доктор філософських наук, професор, кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін, Державний податковий університет, 31, вул. Університетська, м. Ірпінь, Україна, індекс 08205 (peggy@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2440-0143>

ДАЛЕКОРЕЙ Арсеній – аспірант кафедри соціології та соціальної роботи, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», 3, пл. Народна, м. Ужгород, Україна, індекс 88000 (arsen199515@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6103-3254>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.12>

Бібліографічний опис статті: Чупрій, Л., Льовкіна, О., Далекорей, А. (2024). Інновації в релігійному житті України: релігійне протистояння в умовах повномасштабної російської агресії. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 173–185, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.12>

ІННОВАЦІЇ В РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ: РЕЛІГІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ В УМОВАХ ПОВНОМАШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Метою статті є дослідження особливостей впливу релігійного чинника, зокрема діяльності Російської православної церкви, Української православної церкви МП на українське населення в умовах російської агресії. **Методологічну основу дослідження** складуть загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, логічний, системний, абстрагування тощо) із залученням методів дедуції, індукції, проблемної

хронологізації, класифікації і критики джерел, конкретно-пошукового, порівняльно-історичного, ретроспективного, що дасть можливість створити репрезентативний, достовірний джерельний комплекс дослідження. **Наукова новизна** полягає в дослідженні особливостей прояву релігійного чинника в умовах повномасштабного російського вторгнення. Зокрема зазначається, що в умовах посилення зовнішніх загроз зокрема повномасштабного російського вторгнення відбувається певна функціональна трансформація релігії, яка спрямовується на виконання насамперед ціннісноформуючих, суспільноконсолідуючих та безпекових функцій. **Висновки.** В статті підкреслено, що в умовах російської агресії Українська православна церква МП та РПЦ несуть значну загрозу національній безпеці нашої країни, виконуючи деструктивні функції та намагаючись дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію всередині країни. Акцентовано увагу на тому, що для протидії деструктивним проявам Української православної церкви МП, Верховна Рада України прийняла законопроект, спрямований на усунення ризиків для національної безпеки з боку релігійних організацій, які підтримують зв'язки з росією, оскільки він містить норми, що забороняють українським релігійним організаціям належати до релігійних організацій, які мають місцезнаходження або керівний центр у країні, що здійснює збройну агресію проти України.

Ключові слова: релігія, повномасштабне російське вторгнення, «руській мір», Російська православна церква, Українська православна церква МП.

CHUPRIY Leonid – Doctor of Political Sciences, Professor at the Department of Psychology, Pedagogy and Social Sciences, State Tax University, 31, University Str., Irpin, Ukraine, postal code 08205, Chief Researcher, Scientific Research Center "Institute of Socio-Legal and Political Research named after O. Yaremenko", 9, Pyrogova str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (chupriy2006@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

LYOVKINA Olena – Doctor of Philosophy, Professor at the Department of Psychology, Pedagogy and Social Sciences, State Tax University, 31, University str., Irpin, Ukraine, postal code 08205 (peggy@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2440-0143>

DALEKOREY Arseniy – Graduate Student at the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, 3, Narodna str., Uzhgorod, Ukraine, postal code 88000 (arsen199515@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6103-3254>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.12>

To cite this article: Chupriy, L., Lyovkina, O., Dalekorey, A. (2024). Innovatsii v relihiinomu zhytti Ukrainy: relihiine protystoiannia v umovakh povnomashtabnoi rosiiskoi ahresii [Innovations in the religious life of Ukraine: religious opposition in the conditions of full-scale russian aggression]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 49, 173–185, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.12>*

INNOVATIONS IN THE RELIGIOUS LIFE OF UKRAINE: RELIGIOUS OPPOSITION IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE RUSSIAN AGGRESSION

Summary. *The purpose of the article is to study the peculiarities of the influence of the religious factor; in particular, the activities of the Russian Orthodox Church, the Ukrainian Orthodox Church of the Russian Orthodox Church, on the Ukrainian population in the conditions of Russian aggression. The methodological basis of the research will be general scientific methods (analysis, synthesis, logical, systematic, abstraction, etc.) with the involvement of methods of deduction, induction, problematic chronology, classification and criticism of sources, concrete-research, comparative-historical, retrospective, which will make it possible to create a representative, reliable source complex of research. Scientific novelty.* *The scientific novelty consists in the study of the peculiarities of the manifestation of the religious factor in the conditions of a full-scale Russian invasion. In particular, it is noted that in the conditions of increasing external threats, in particular, a full-scale Russian invasion, a certain functional transformation of religion is taking place, which is aimed primarily at performing value-forming, community-consolidating and security functions. Conclusions.* *The article emphasizes that*

in the conditions of Russian aggression, the Ukrainian Orthodox Church of MP poses a significant threat to the national security of our country, performing destructive functions and trying to destabilize the domestic political situation inside the country. Attention is drawn to the fact that, in order to counteract the destructive manifestations of the Ukrainian Orthodox Church of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a draft law aimed at eliminating risks to national security from religious organizations that maintain ties with Russia, as it contains norms prohibiting Ukrainian religious organizations to belong to religious organizations that have a location or a management center in a country that carries out armed aggression against Ukraine.

Key words: *religion, full-scale Russian invasion, Russian measure, Russian Orthodox Church, Ukrainian Orthodox Church of MP.*

Постановка проблеми. Продовжується російсько-українське військове протистояння. За цей час Україна зазнала збитків більш ніж на 700 мільярдів доларів. Крім руйнувань житлової інфраструктури окупанти не зупинилися і перед знищенням пам'яток історико-культурної спадщини та релігійних споруд. За даними Міністерства культури і інформаційної політики в Україні знищено чи пошкоджено 664 пам'ятки історико-культурної спадщини. За повідомленням Інституту релігійної свободи в Україні було знищено або пошкоджено 494 церков, мечетей і синагог. Найбільше релігійних споруд було знищено в окупованих Донецькій (не менше ніж 120) та Луганській (понад 70) областях України. Значні масштаби руйнувань спостерігаються також у Київській області (70), де велися запеклі бої за оборону столиці, а також у Херсонській і Харківській областях, кожна з яких втратила понад 50 культових споруд. Більшість релігійних об'єктів, які зазнали руйнувань під час російського вторгнення, є християнськими (297), п'ять належать мусульманським громадам, і ще п'ять – юдейським. Серед постраждалих будівель 30 належать різним протестантським громадам, 21 – Православній церкві України, п'ять – Римсько-католицькій церкві, чотири – Греко-католицькій церкві, а 95 – Свідкам Єгови. (Близько 500 церков і релігійних об'єктів зруйновано, 2024).

Проте це тільки попередні дані оскільки інформація постійно надходить в ЮНЕСКО і остаточний список буде сформовано тільки після закінчення війни. Слід зазначити що напад на історичну пам'ятку, релігійну споруду, що перебуває під захистом ЮНЕСКО «Блакитний щит» є порушенням норм міжнародного права і вважається військовим злочином. Все це підтверджує той факт, що російська федерація не тільки країна-терорист і країна-агресор, а й країна-варвар, для якої немає нічого святого, яка все руйнує, в тому числі і важливі історичні пам'ятки та релігійні споруди. Російська православна церква та Українська православна церква МП виконують деструктивну та дестабілізаційну функцію в релігійному середовищі України, відтак сьогодні потрібно впроваджувати інновації, які зможуть послабити чи нівелювати цей негативний вплив, серед цих іновацій найбільш оптимальним є законодавчі нововведення, спрямовані на регулювання релігійного життя України і його захист від шкідливих російських інформаційних впливів.

Метою статті є дослідження особливостей впливу релігійного чинника зокрема діяльності Російської православної церкви, Української православної церкви МП на українське населення в умовах російської агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Релігійні процеси та явища, що відбуваються на території України в умовах сучасності активно досліджували такі науковці як В. Бондаренко, В. Бедь, В. Бурега, Д. Белов, М. Громовчук, В. Гаєва, М. Делеган, О. Дехтерева, В. Єленський, А. Колодний, В. Лубський, М. Оніщенко, М. Палінчак, Ю.Пайда, Є. Сабов, Г. Сергієнко, О. Стойка, С. Фенцик, П. Яроцький, Л. Ярмол інші.

Крім того, заслуговують на увагу дослідження, присвячені проблемам реалізації релігійних свобод в умовах війни М. Бабія, О. Бучми, В. Бондаренка, І. Богачевської, В. Єленського, О. Горкуші, С. Здіорука, А. Колодного, М. Кирюшка, П. Косухи, О. Недавньої, О. Сагана, М. Рибачука, В. Титаренко, О. Уткіна, П. Павленка, В. Токмана, Л. Філіпович, П. Яроцького, О. Шуби.

Основний матеріал. Аналізуючи повномасштабне вторгнення російської федерації до України слід також враховувати релігійний чинник, оскільки релігійні інституції, зокрема Російська православна церква, Українська православна церква МП

активно поширюють ідеї «руського міра» та важливість «повернення ісконно руських земель», до яких й належить, з їхньої точки зору, й територія України. Ця концепція включає в себе ідею, що території, які колись були під контролем Москви, але втрачені на певний період, все одно залишаються «споконвічно російськими» і їх потрібно обов'язково повернути у склад росії.

В даному контексті ми повинні проаналізувати ключові функції релігії і трансформацію її соціального впливу в умовах російської агресії.

Слід відзначити провідну роль релігійного чинника в таких складових політичного процесу як утвердження незалежності, забезпечення державної цілісності й перспективного розвитку України; утвердження статусу та покращення іміджу України на світовій арені; утвердження високої культури міжетнічного спілкування; досягнення консенсусу та злагоди в українському суспільстві тощо (Гай-Нижник, Чупрій, 2014, с. 466).

Слід відмітити, що в Україні вже історично склалося, що релігія як соціальний інститут активно сприяла консолідації українського етносу, зміцненню моральних засад суспільства та забезпеченню суспільної стабільності і солідарності. Як ми знаємо, саме православ'я завжди було одним із ключових чинників формвання української національної ідентичності. З часів козацтва та під керівництвом українського гетьмана Б. Хмельницького захист православних цінностей був одним із головних гасел національно-визвольних змагань українського народу, з яким він виборював свою державність.

Проте в умовах посилення зовнішніх загроз зокрема повномасштабного російського вторгнення відбувається певна функціональна трансформація релігії, яка спрямовується на виконання насамперед ціннісноформуючих, суспільноконсолідуючих та безпекових функцій, оскільки сьогодні Українська православна церква МП несе значну загрозу національній безпеці нашої країни, виконуючи деструктивні функції та намагаючись дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію всередині країни. Крім того вона намагаються послабити зовнішньополітичний авторитет України, поширюючи брехливі наративи серед деяких західних політиків та певних західних ЗМІ щодо нібито порушення прав християн в Україні. Особливо ця тенденція

поширилася серед республіканців США, які досить довго гальмували надання фінансової допомоги Україні. Як ми знаємо, саме республіканці є консерваторами, популяризаторами сімейних та релігійних цінностей серед громадян США і релігійна тематика для них є досить чутливою і саме на них була зосереджена головна увага російських пропагандистів, які частково досягли своєї мети, оскільки частина республіканців та їх виборців повірили в ці брехливі міфи. Зокрема один з кандидатів в президенти США Вівек Рамасвами зазначив, що гроші американських платників податків використовуються в Україні для боротьби з християнами (*Assessing Vivek Ramaswamy's Claims About Ukrain*, 2023). Інший відомий республіканець та журналіст Такер Карлсон, який брав інтерв'ю у кремлівського диктатора, також відкрито заявив, що український Президент «заборонив християнську віру у своїй країні і заарештував монахинь і священників» (*Tucker Carlson*, 2023), що взагалі не відповідає дійсності і є повною нісенітницею. Відомий американський дослідник та співробітник Капітолійського пагорба в минулому Стівен Мур, відвідав в Конгресі близько 100 офісів Республіканської партії і зазначив що близько третини республіканців вважають, що в Україні діючою владою переслідуються українські християни. Хоча це абсолютно не відповідає українським реаліям.

Україна є поліконфесійною державою. В ній нараховується близько 120 релігійних конфесій і всі вони мають право на вільне сповідання своєї віри і популяризацію релігійних цінностей, якщо вони не несуть загрози життю людини чи не порушують закони держави (*Україна поліконфесійна*, 2012, с. 24). В Україні діє Закон «Про свободу совісті і релігійні організації», який чітко декларує права і свободи релігійних інституцій і є одним із найдемократичніших у світі оскільки закріплює плюральність українського суспільства. Гарантом того що Україна була і залишається й надалі поліконфесійною країною без порушення прав і свобод віруючих людей є діюча нормативно-правова база, активна та вільна діяльність Міжцерковної Ради й інших міжконфесійних всеукраїнських об'єднань, інших громадських міжконфесійних інституцій, зокрема Міжнародної асоціації релігійних свобод, яка моніторить дотримання прав і свобод у релігійній сфері, Всеукраїнської Ради Церков і релігійних

організацій, Всеукраїнської Ради релігійних об'єднань та ін., які захищають права віруючих громадян України (Чупрій, 2013).

Розвиток і підтримка релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України чітко прописано в статті 11 Конституції України. Право на свободу світогляду і віросповідання та відокремлення Церкви і релігійних організацій України від держави також прописано в статті 11 Конституції. В статті 30 Конституції зазначено, що зв'язковою ланкою між Церквою і державою є Державний орган у справах релігії, який має забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і церкви. А в статті 37 вказано, що діяльність політичних партій, які розпалюють релігійну ворожнечу, заборонена. Відтак нормативно-правова база України повністю захищає права і свободи віруючих громадян України.

Чому ж тоді виникають певні спекуляції в українському та міжнародному інформаційному просторі, що нібито права християн в нас масово порушуються. Знову ж таки всі ці твердження стосуються Української православної церкви Московського патріархату, яка при підтримці Російської православної церкви та російських спецслужб довгий час діяла і поки що ще діє на теренах України, популяризуючи «ідею руського міра та єдності братніх слов'янських народів, серед яких російський народ є старшим братом». В даному контексті згадаймо історію Російської православної церкви, яка була дозволена російським диктатором Й. Сталіним у 1943 році з метою консолідації російського суспільства проти німецької нацистської агресії і в той же час для контролю над віруючими, оскільки священики були під постійним наглядом спецслужб, або й напряму були агентами КДБ. До речі ця традиція прослідковується і в нинішній Російській православній церкві, очільник якої патріарх Кирил (Кирило Гундєв) є агентом КДБ, про що зазначали швейцарські журналісти після проведеного розслідування (Patriarch Kirill worked for the KGB, 2023).

Українська православна церква Московського патріархату досить довгий час діяла і продовжує діяти як частина Російської православної церкви. За інформацією Інституту дослідження війни, в 2014 році Українська православна церква підтримала вторгненню Росії в Крим і Східну Україну, надаючи певну матеріальну

підтримку російським військовим, які використовували деякі церковні будівлі у цих регіонах як військові бази, польові лікарні чи з іншою метою і ця практика продовжилася після повномасштабного вторгнення росії в Україну. Українська православна церква МП нібито осудила ці події, закликаючи до миру та переговорів, висловлюючи незгоду з Патріархом Кирилом. Вона також оголосила про певні статутні зміни, які нібито свідчать про її «повну автономію та незалежність» від Російської Православної Церкви, проте на сайті останньої зазначено понад 100 членів Української Православної Церкви як членів її єпископату, відтак вона й надалі залишається складовою Російської православної церкви, яка продовжує виправдовувати загарбницьку війну росії проти України. А останнім часом Російська православна церква перейшла будь-яку моральну межу, зокрема на Всесвітньому російському народному соборі 27 березня 2024 назвала агресію росії проти України «священною війною», виправдовуючи будь-які злочини російських військовослужбовців на українських територіях, навпаки називаючи їх визволителями і обіцяючи після смерті пробачення всіх гріхів. Вона також чітко зазначила, що вся територія України повинна перебувати в зоні виключного впливу росії чим свідомо закликала до порушення принципів суверенітету та територіальної цілісності України. У своєму підсумковому документі, так званому «Наказі», «псевдоправославні російські священники», взагалі зазначили, що ця «священна війна» ведеться не тільки проти України а й проти всього колективного Заходу, який вправ у сатанізм, відтак росія – це єдина сила яка здатна врятувати світ від «наступу глобалізму і пропаганди содомських цінностей» (Чолій, 2024).

Відтак, закликаючи до вбивства українців і свідомо поширюючи брехню, Російська православна церква порушила ключові релігійні християнські заповіді і не може в подальшому взагалі називатися церквою. Представниця Центру релігійної свободи Гудзонського інституту Ніна Ші чітко акцентувала увагу на тому, що виправдання і прославляння війни російською церквою цілком логічно можна порівняти з джихадом, священною війною в ісламі, оскільки патріарх Кирил чітко пообіцяв російським військовослужбовцям, що їхня загибель на території України «змиває всі гріхи, які людина скоїла» (Культ смерті, 2024).

Щодо деструктивної діяльності Української православної церкви, то за словами голови Державної служби України з питань релігії, свободи совісті та етнополітики Віктора Єленського, близько 22 посадовців Української православної церкви були засуджені за незаконну співпрацю з Росією або інші злочини, пов'язані з російською агресією проти України. Деякі священники Української православної церкви отримали вироки за шпигунство проти України, за розповсюдження пропаганди, що закликає до повалення чинної влади. За інформацією В. Єленського, ще 72 особи, пов'язані з даною церквою, є об'єктами кримінальних проваджень або їм оголошено про підозру, серед них один із провідних діячів Української православної Церкви – митрополит УПЦ (МП) Павло, який неодноразово публічно заперечував існування України як незалежної держави, а російську збройну агресію проти України називав «громадянським конфліктом», який розпочався ще в 2014 році (WSJ: Чи є релігійна свобода в Україні, 2024).

Відтак щоб протидіяти деструктивним проявам Української православної церкви МП, Верховна Рада України прийняла законопроект, спрямований на усунення ризиків для національної безпеки з боку релігійних організацій, які підтримують зв'язки з Росією. Цей законопроект не передбачає норм, що переслідують віруючих людей чи забороняють сповідувати певну релігію. Він містить норми, що забороняють українським релігійним організаціям належати до релігійних організацій, які мають місцезнаходження або керівний центр у країні, що здійснює збройну агресію проти України, відтак він протидіє поширенню ворожої пропаганди, в тому числі матеріалів із закликами до знищення України, геноциду українського народу, а також до насильницького загарбання та окупації Росією інших держав.

Законопроект передбачає, що кожна з багатьох парафій Української православної церкви буде розглядатися індивідуально і якщо буде підтверджено її зв'язки з державою-агресором Росією, то вона втратить юридичний статус релігійної організації, але ніяких переслідувань щодо рядових прихожан чи священників не передбачається і їхні права не порушуються. Вони можуть заснувати нову релігійну організацію і подати її на реєстрацію у відповідний державний орган. Тому всі ці спекуляції

російських пропагандистів, що в Україні масово порушуються права християн, нічим не підтвержені і є брехливими.

Слід також згадати, що потребу багатьох віруючих православних українців задовольняє самоврядна Православна церква України, автономність якої п'ять років тому підтвердив, надавши Томос, Патріарх Константинопольський, який вважається «першим серед рівних» серед православних лідерів світового православ'я. Але Російська православна церква та Українська православна церква МП відмовляються визнавати Православну церкву України і вважають її розкольницькою. Багато церковних громад перейшли з Української православної церкви МП, і ця тенденція прискорилася після лютого 2022 року, повідомляє український аналітичний центр Центр Разумкова (WSJ: Чи є релігійна свобода в Україні, 2024).

Висновки. В статті підкреслено, що в умовах російської агресії Російська православна церква, Українська православна церква МП несуть значну загрозу національній безпеці нашої країни, виконуючи деструктивні функції та намагаючись дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію всередині країни. Акцентовано увагу на тому, що для протидії деструктивним проявам Української православної церкви МП, Верховна Рада України прийняла законопроект, спрямований на усунення ризиків для національної безпеки з боку релігійних організацій, які підтримують зв'язки з Росією, оскільки він містить норми, що забороняють українським релігійним організаціям належати до релігійних організацій, які мають місцезнаходження або керівний центр у країні, що здійснює збройну агресію проти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Близько 500 церков і релігійних об'єктів зруйновано в Україні під час війни. URL: <https://www.oikoumene.org/uk/news/500-churches-and-religious-sites-destroyed-in-ukraine-during-the-war>
2. Гай-Нижник П.П., Чупрій Л.В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. Гілея: науковий вісник. 2014. 84(5). С. 465–471.
3. Культ смерті як фактор об'єднання Росії. URL: <https://www.rfi.fr/uk/мiжнароднi-новини/20221109-культ-смерті-як-фактор-об-єднання-росії>
4. Україна поліконфесійна. Колективна монографія. За редакцією А.Колодного і П.Павленка. К.: Інтерсервіс, 2021. 384 с.

5. Чолій Є. Що робити зі «священною війною» Росії проти України та колективного Заходу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3851295-so-robity-zh-svasennou-vijnou-rosii-proti-ukraini-ta-kolektivnogo-zahodu.html>
6. Чупрій Л. В. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 35–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2013_1-2_7
7. WSJ: Чи є релігійна свобода в Україні «під загрозою»? URL: https://risu.ua/wsj-chi-ye-religijna-svoboda-v-ukrayini-pid-zagrozoju_n147110
8. Assessing Vivek Ramaswamy's Claims About Ukraine. URL: https://news.yahoo.com/assessing-vivek-ramaswamy-claims-ukraine-220203322.html?guccounter=1&guce_referrer=
9. Tucker Carlson: Zelenskyy is an instrument of total destruction. URL: <https://www.foxnews.com/opinion/tucker-carlson-zelenskyy-instrument-total-destuction>
10. Patriarch Kirill worked for the KGB in the 1970s, Swiss media reports. URL: <https://www.euronews.com/2023/02/06/patriarch-kirill-worked-for-the-kgb-in-the-1970s-swiss-media-reports>

REFERENCES

1. Blyzko 500 tserkov i relihiinykh ob'ektiv zruinovano v Ukraini pid chas viiny. (2024). *[About 500 churches and religious objects were destroyed in Ukraine during the war]*. URL: <https://www.oikoumene.org/uk/news/500-churches-and-religious-sites-destroyed-in-ukraine-during-the-war> [in Ukrainian].
2. Hai-Nyzhnyk P.P., Chuprii L.V. (2014). Natsionalni interecy, natsionalni tsinnosti ta natsionalni tsili yak ctrukuroformuiuchi chynnyky polityky natsionalnoi bezpeky. *[National interests, national values and national goals as structuring factors of national security policy]*. Hileia: naukovyi visnyk. 84(5). S. 465-471. [in Ukrainian].
3. Kult smerti yak faktor obiednannia Rosii. (2024). *[The cult of death as a factor in the unification of Russia]*. URL: <https://www.rfi.fr/uk/mizhnarodni-novyny/20221109-kult-smerti-yak-faktor-ob-yednannia-rosii> [in Ukrainian].
4. Ukraina polikonfesiina. Kolektyvna monohrafiia (2021). *[Ukraine is polyconfessional. Collective monograph]*. Za redaktsiieiu A.Kolodnoho i P.Pavlenka. K.: Interservis. [in Ukrainian].
5. Chuprii L. V. Kontseptualni zasady polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainskoi derzhavy v humanitarnii sferi. (2013). *[Conceptual foundations of the national security policy of the Ukrainian state in the humanitarian sphere Politychnyi menedzhment]*. 2013. № 1-2. S. 35-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2013_1-2_7 2.[in Ukrainian].
6. Cholii Ye. Shcho robyty zi «sviashchennoiu viinoiu» Rosii proty Ukrainy ta kolektyvnoho Zakhodu. (2024). *[What to do with Russia's «holy war» against Ukraine and the collective West]*. URL: <https://www.ukrinform>.

ua/rubric-world/3851295-so-robiti-zi-svasennou-vijnou-rosii-proti-ukraini-ta-kolektivnogo-zahodu.html [in Ukrainian].

7. WSJ: Chy ye relihiina svoboda v Ukraini «pid zahrozoiu»? (2024). [*WSJ: Is religious freedom in Ukraine «under threat»?*] URL: https://risu.ua/wsj-chi-ye-religijna-svoboda-v-ukrayini-pid-zagrozoyu_n147110 [in Ukrainian].

8. Assessing Vivek Ramaswamys Claims About Ukraine. (2023). URL: https://news.yahoo.com/assessing-vivek-ramaswamy-claims-ukraine-220203322.html?guccounter=1&guce_referrer=

9. Tucker Carlson: Zelensky is an instrument of total destruction. (2023). URL: <https://www.foxnews.com/opinion/tucker-carlson-zelensky-instrument-total-destuction>

10. Patriarch Kirill worked for the KGB in the 1970s, Swiss media reports. (2023). URL: <https://www.euronews.com/2023/02/06/patriarch-kirill-worked-for-the-kgb-in-the-1970s-swiss-media-reports>

УДК 17.022.1:177.72:821.09(092)Фра

ЯНКО Жанна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології та соціології імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, індекс 82100 (zhanna_yanko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9323-0160>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.13>

Бібліографічний опис статті: Янко, Ж. (2024). Соціально-гносеологічні аспекти моральності у художньо-філософському контексті. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 49, 186–197, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.13>

СОЦІАЛЬНО-ГНОСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОСТІ У ХУДОЖНЬО-ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. *Метою статті є аналіз проблем моральності як основного стрижня людської особистості та водночас ціннісних підвалин пізнання суспільних реалій межі XIX–XX століть та сучасності, звертаючись до праць і творів Івана Франка.*
Методологія. *Засобами досягнення поставленої мети є принципи і категорії метафізики та діалектики, філософської антропології, ціннісний та соціокультурний підхід, феноменологічний та герменевтичний дискурс, методи дедукції, індукції, компаративістики.*
Наукова новизна. *Нинішні соціальні реалії в українському суспільстві можна характеризувати як такі, що сформувалися, внаслідок військово-збройної агресії сусідньої ерефії та постають як терористичні та геноцидні по відношенню до українського народу і кожної людини, що мешкає на територіях України, включно з окупованими на сьогодні українськими землями. Україна та українці опинилися в горнилі нищівної глобальної чи світової війни, тому потребують спеціального аналізу для розуміння моральних коренів як опору у містку до виходу з гуманітарної прірви. Морально-етичні категорії розглядаються як основоположні та смисложиттєві крізь призму ідей та образів творів Івана Франка. Морально-етичні,*

людиноствердні, гуманістичні ідеї мають стати міцним фундаментом, на якому відбудовуватимемо українське суспільство після Перемоги над ворогом-агресором. **Висновки.** Військова агресія створила низку кризових явищ в українському суспільстві, що водночас виявила та призвела до криз найбільше у морально-духовному стані українців. Має місце взаємозв'язок історико-культурного поступу українського суспільства минулого періоду межі XIX–XX століть та сучасного розвитку на зламі тисячоліть. Орієнтирами для досягнення та втілення загальнолюдських моральних цінностей з метою реалізації щасливого життя кожної людини можуть стати ідеї та образи, запропоновані у філософських, публіцистичних та художніх творах Івана Франка, що акумулюють в собі актуальність і тепер.

Ключові слова: соціальне пізнання, моральність, людяність, художньо-філософське пізнання, війна, українська культура, загальнолюдські цінності, Іван Франко, совість, обов'язок, відповідальність.

YANKO Zhanna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy, Political science and Sociology named after Professor Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (zhanna_yanko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9323-0160>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.13>

To cite this article: Yanko, Zh. (2024). Sotsialno-hnoseolohichni aspekty moralnosti u khudozhno-filosofskomu konteksti [Socio-cognition aspects of morality in an artistic and philosophical context]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 49, 186–197, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.13>

SOCIO-COGNITION ASPECTS OF MORALITY IN AN ARTISTIC AND PHILOSOPHICAL CONTEXT

Summary. *The purpose of the article is to analyze the problems of morality as the main core of the human personality and, at the same*

*time, the value basis for understanding the social realities of the turn of the nineteenth and twentieth centuries and the present, with reference to the works of Ivan Franko. **Methodology.** The means of achieving this goal are the principles and categories of metaphysics and dialectics, philosophical anthropology, value and socio-cultural approach, phenomenological and hermeneutical discourses, methods of deduction, induction, comparative studies. **Scientific novelty.** The current social realities in Ukrainian society can be characterized as having been formed as a result of the military aggression of the neighboring heresy and appearing as terrorist and genocidal towards the Ukrainian people and every person living in the territories of Ukraine, including the currently occupied Ukrainian lands. Ukraine and Ukrainians are in the crucible of a devastating global or world war, and therefore require a special analysis to understand the moral roots as a bridge to overcome the humanitarian abyss. Moral and ethical categories are considered fundamental and meaningful through the prism of ideas and images of Ivan Franko's works. Moral and ethical, human-affirming, humanistic ideas should become a solid foundation on which to rebuild Ukrainian society after the victory over the aggressor. **Conclusions.** Military aggression has created a number of crises in Ukrainian society, which at the same time revealed and led to crises, most of all in the moral and spiritual state of Ukrainians. There is an interconnection between the historical and cultural development of Ukrainian society in the past period of the turn of the nineteenth and twentieth centuries and modern development at the turn of the millennium. The ideas and images proposed in Ivan Franko's philosophical, journalistic, and artistic works, which are still relevant today, can become guidelines for achieving and implementing universal moral values in order to realize a happy life for every person.*

Key words: social cognition, morality, humanity, artistic and philosophical cognition, war, Ukrainian culture, universal values, Ivan Franko, conscience, duty, responsibility.

Постановка проблеми. Складність і стрімкий динамізм суспільного життя породжують багато проблем, що потребують дослідження та аналізу криз призму соціально-філософської думки. Глобальні тенденції дісталися і тривають десять років

і найбільше у вигляді повномасштабного вторгнення останні два роки. Художньо-філософський контекст постає образно-понятійною колабораційною формою соціального пізнання, що концентрується у нашому випадку довкола моральнісних аспектів розвою духовного життя української реальності минулого і теперішнього, звертаючись до праць і творів Івана Франка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи ідеї Івана Франка, науковці звертаються не лише до художніх творів, а й до численних його публіцистичних та філософських праць. Тетяна Біленко (2003) розглядає феномен художнього слова в контексті українських соціальних реалій на прикладі творів Івана Франка і доходить висновку про колосальний концептуальний вплив конкретних виявів життєвого середовища на сутність і форму словесної фіксації. Євген Нахлік (2019) наголошує на морально-етичній проблемі людинолюбства та її взаємозв'язку із суспільством і на артикуляції цієї проблеми у творчості Івана Франка. Богдан Тихолоз (2016) досліджує візію війни Івана Франка, її моральне й аморальне обличчя і сутність, зауважуючи діалектичне роздвоєння війни як катастрофи та катарсису водночас.

Метою статті є аналіз проблем моральності як основного стрижня людської особистості та водночас ціннісних підвалин пізнання суспільних реалій межі XIX–XX століть та сучасності. Художньо-філософське пізнання історико-культурного минулого та теперішнього воєнного стану українського суспільства постає методологічним ключем дослідження та з'ясування особливостей поступу української суспільності загалом, що виявляться на рівні одиничних типових суб'єктів – носіїв людяності та моральності.

Основний матеріал. У найважчі хвилини життя людство звертається до моральних інтенцій, згадує про існування морально-етичних категорій, щоб відродити у собі людяність через «голос совісті», щоб пояснити те, що відбувається, як ці події сталися, які наслідки матимуть для них самих. Відомо, що з морального боку найвищою цінністю є людське життя. Мораль як одна із форм суспільної свідомості торкається усіх сфер життя людини. Чи зберігається моральність, чи залишаються актуальними честь, гідність, совість, обов'язок, відповідальність

в умовах жажливої, кривавої загарбницької війни ерефії проти України, яка триває віками у соціальному, культурному, національному сенсах, але активна гаряча фаза у ХХІ столітті, розпочата у 2014 році та продовжена у формі повномасштабним вторгненням у 2022 – це війна, якої не знала Європа та світ загалом впродовж останнього часу після II Світової війни. Війна – це «організована збройна боротьба між державами (групами держав), націями (національно-визвольна або колоніальна) або класами (громадянська), притаманна антагоністичному класовому суспільству» (Соціальна філософія, 1997, с. 84). У нашому випадку тепер маємо національно-визвольну боротьбу за свою державність і свободу проти збройної агресії московії. Зброєю на сьогодні є не лише антигуманні засоби – ракети масового ураження різних типів, але й використання інформаційних впливів та ін. Руйнуються і стираються вщент цілі мирні міста і села в Україні, але найжахливіше і найтрагічніше, що гинуть мирні українці – дорослі та діти, гинуть молоді, здорові та сильні воїни, які позбавлені майбутнього у такий жорсткий та несправедливий спосіб. Не забуваємо про різні війни, які були в новітній історії, а саме наприкінці ХХ – початку ХХІ століття та тривають тепер у світі, про країни, які живуть в умовах війни та щохвилини зустрічаються із збройною агресією. На жаль, історія людства – це історія воєн. Йдеться про різні війни: загарбницькі, оборонні, національно-визвольні. Тепер особливо загрозливою постає гібридна війна, яка набуває світових масштабів. Стосовно нинішньої війни в Україні, то, крім названих характеристик, маємо явний геноцид спрямований на винищення українського народу. Адже геноцид – це «вбивство роду, племені, знищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними чи релігійними ознаками,... створення таких життєвих умов, або застосування таких заходів, що розраховані на винищення цих груп. Геноцид спирається на ідеї расизму, шовінізму, націоналізму, які органічно зв'язані з імперіалізмом, фашизмом, апартеїдом» (Соціальна філософія, 1997, с. 100–101). У словнику наголошується, що «геноцид вважається найтяжчим злочином проти людства та демократії» (Соціальна філософія, 1997, с. 101). Важко не погодитися з таким теоретичним обґрунтуванням геноциду, але

в сучасних умовах знищення, катування-тортури мирних жінок, чоловіків, людей похилого віку, а особливо дітей – це явний геноцид. Злочином проти людяності, зрештою аморальністю є вилучення дітей від батьків та вивезення їх і дітей-сиріт за територію України у ерефію.

Ідея людяності, моралі та моральності постає основою демократичного суспільства. Україна рухається до демократичної побудови свого суспільства, але це вдається важко через зовнішні втручання та через внутрішні проблеми, зокрема, корупцію, а також через аморалізм, кризу духовності тощо.

Для представників красного письменства Галичини кінця XIX – початку XX століття суспільні питання були на чільному місці у їхній художній творчості та публіцистиці. Суспільне життя неодмінно пов'язане з питаннями буття людини у суспільстві, що вплетені у морально-етичну основу, до існують такі поняття моральної свідомості, як добро та зло, моральної самосвідомості – честь, гідність, обов'язок, відповідальність, справедливість, несправедливість, сором, совість, щастя, смерть тощо. Морально-етичні категорії на рівні емпірично-екзистенційного сприйняття війни і всього, що з нею пов'язане, підіймаються на вельми загострений рівень емпатії, а далі на раціонально-логічний щабель. Про складнощі синтезу відчуттів-почуттів та розуму говорити не доводиться. Людський розум взагалі відмовляється сприймати-аналізувати воєнні події як щось можливе, а тим більше – реальне, справжнє, дійсне, оскільки повірити в такі реалії звичайній людині важко. Іван Франко (1856–1916) в останні роки життя зустрівся з обличчям Першої Світової війни (1914–1919 рр.) та з російською окупацією. У Східній Галичині точилися криваві бої, а Львів був окупований російськими військами. Війна теж стала однією із гострих тем творчості І. Франка.

Богдан Тихолоз зауважує, що «перша світова війна закономірно стала однією з центральних тем Франкової творчості 1914–1916 рр., як поетичної, так і публіцистичної. Можна ствердити, що у фокусі цієї теми відбувалася така характерна для натури письменника інтерференція та дифузія художнього та публіцистичного дискурсів: публіцистика за рівнем образності та емоційної наснаги піднімалася до рівня високої поезії,

натомість поезія часто-густо поставала як злободенна публіцистика» (Тихолоз, 2016).

Євген Нахлік, досліджуючи літературну творчість Івана Франка та авторський коментар до повісті «Для домашнього огнища», слушно відзначав, що «головне – видобути іскру людяності з людських сердець. І виявляють цю іскру у Франкових творах скривджені долею, ті, хто, здавалося б, мав би запасти у гнів, зненависть, помсту, – але ж ні, вони спромагаються на людяність і прощення» (Нахлік, 2019, с. 527). Зауважимо, що іноді від безсилля герої Франкових творів вдаються до хитрощів, щоб вижити, врятуватися чи врятувати свою громаду, свій народ.

Писати про війну І. Франко почав не лише з актуальними життєвими подіями, але й до них. Так, у повісті «Захар Беркут» автор у жанрі історичного епосу звертається до подій навали монголів-загарбників на Русь у XIII столітті (Франко, 1978). Повість має підназву «Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII столітті». І. Франко акцентує увагу не лише на окремих головних персонажах повісті, а на громадське життя карпатців, на ідею єднання громади карпатських тухольців проти ворога. Саме у спільній боротьбі на захист рідної землі стали у пригоді знання природних особливостей місцевості та любов до рідного краю. Тому й змогли гуртом перемогти ворога. Це вдалося не відразу, оскільки тухольці зубожіли та стали боязкими, а ще не розуміли, що в єдності сила народу. Довелося протистояти і внутрішньому ворогові – боярину Тугарину Вовкові, який хотів обібрати громаду тухольців та загарбати до своїх рук владу, але згодом став зрадником, бо перейшов набік монголів. Врешті стало йому совісті врятувати Максима (сина Захара Беркута) від смерті. А тухольці виявили безжальність до ворогів та, за наказом Захара Беркута, перекрили річку скелею і потопити багатотисячне монгольське військо разом з боярином Тугарином Вовком. Безжальність у цьому випадку постає моральною чеснотою, оскільки проти ворога для оборони можна застосовувати різні методи. А щодо совісливого вчинку боярина, то й у безсовісної людини у кризовій ситуації може «заговорити» і проявитися совість.

Відстоювання прав громади перед боярином та виборювання права на вільне від монголів життя, щоб не піддатися

завойовникам, – усе це сприяло волевиявленню, народовладдю, єднанню громади. Але чи привело до щасливого суспільного устрою? Захар Беркут як старійшина громади карпатських тухольців, коли помирав, виголосив пророцтво, що згодом буде втрачено громадську єдність, яка допомогла їм здобути перемогу, і настануть лихі часи для народу. Але згодом єдність у громаді відродиться, та настане щаслива пора для відновлення суспільного життя. Повість написана у формі легенди про історію боротьби проти монголів за часів Захара Беркута. Ця легенда постає водночас як жива частина нашого історичного минулого. Вкінці твору І. Франко ставить риторичне питання, чи настали вже ці щасливі часи? Таке ж питання можемо поставити сьогодні. Але з формулюванням-надією-сподіванням: чи настане така пора в Україні після перемоги над сучасним московитським ворогом?

Проблема війни пов'язана з моральними аспектами совісті та безсовісності, гріха, зради, життя і смерті, горя і щастя, абсурдності життя та сенсу життя.

Звернемо увагу на цикл казок Івана Франка, які були адресовані дітям, «Коли ще звірі говорили», написані у 1896–1898 роках. Особливо варто згадати казки «Війна між Псом і Вовком» та «Ворони і сови». Це як війна між добром і злом, але подана у художніх творах в алегоричній формі. У казці про Пса та Вовка (1979) розповідається, що вони спочатку були приятелями та домовилися про ненапад. Але згодом у Вовка прокинувся тваринний інстинкт до викрадення домашніх поросят, щоб пожитися, тому він порушив обіцянку, дану другові, казав, що все зробить тихо у хліві. А Пес Гривко виконував свій обов'язок охороняти дім та худобину, тому вдався до хитрощів та повідомив Свиню про нічний «візит» Вовка. Не вийшло Вовкові тихо прокрастися до хліва, бо Свиня здійняла галас. Вовк зрозумів хитрий план Пса, тому не навідувався якийсь час до обійстя. А при зустрічі назвав Пса – Юда та Скаріоте, тобто обізвав зрадником та пригрозив помстою та викликав битися зі своїм лицарством. До «війська» Вовк запросив Ведмеда Бурмила, Кабана та Лиса Микиту. А Пса Гривка підтримали Мурко, Гусак і Качур, яких порекомендував узяти Кіт-хитрун. Так і розгромили лицарі Гривка потужне лицарство Вовка, ще й переляку навели на

грізних диких звірів на все їхнє життя. То й Вовку змушений був втекти. Мораль казки полягає в тому, що слабше військо виявилось набагато спритнішим та сильнішим, тому й здобуло перемогу.

Згадаємо відому сентенцію Сенеки, у якій йдеться про те, що у боротьбі за існування тварини використовують зуби та кігті, тобто є, здавалось би сильнішими, ніж людина, але люди мають два здобутки – розум і суспільство, що дають підстави бути найсильнішими у світі. А розум мав би опиратися на моральний стрижень в людині, як доводив Сократ. Тому й розум мав би сприяти формуванню морального справедливого суспільства на демократичних засадах, тобто з узгодженням різних думок в умовах віче-ради. Меж досконалого суспільного устрою немає, але прагнення до вдосконалення не повинно зникати. Духовність, мистецтво, наука мали би сприяти прогресивному поступу суспільства.

У казці І. Франка про ворон та сов (1979) йдеться про довготривалу війну між ними. Увесь ліс був воронячим царством, а в печері жили сови. Вдень царювали ворони, а вночі сови нападали на гнізда ворон та забивали кожна по одній вороні та їли їх. Воронячий цар пропонував залишити рідний ліс та знайти собі інше місце для життя, щоб позбутися надокучливих т небезпечних сов. Але старий Каркайло придумав прикинутися кволим зрадником та обхитрити сов. Цар сов Пулоокій повірив старому Воронові та прихистив його, ще й полікував. Недовірливо ставився міністр сов Пугукало. Каркайло пішов на хитрощі та порадив Пулоокому загородити листям, гілляччям вхід до печери, щоб захиститися від ворон. В результаті кожна з ворон докинули ще по сухій ломачці, а Каркайло запалив, взятою з вогнища вівчарів, головенькою купу, якою закладений був вхід до сов'ячого замку-печери. Так ворони перемогли в одвічній боротьбі із агресивними хижачками совами. У казці (Франко, 1979) автор наводить кілька легенд, які мають притчевий характер та скеровують на розуміння моральних чеснот, а також на реалії протистоянь та воєн між різними тваринними царствами.

І. Франко правдиво зауважував, що «всякі проізводи людського духу аж тоді проявлять свою властиву стійкість, коли

смотримо на них з увзглядненням общества, з-посеред котрого вони вийшли, з увзглядненням того загального настрою і пруду умів суспільності, котрого впливом були» (Франко, 1980, с. 26). На глибоке Франкове переконання художній твір, звідси і художня література загалом, літературна критика та наука мають мати тісний зв'язок із суспільними проблемами, особливо моральнісного характеру, які він виокремлює як найважливіші, які виявляють людські настрої, розуміння та проєктують майбутнє.

Висновки. Військова агресія створила низку кризових явищ в українському суспільстві, що водночас виявила та призвела до криз найбільше у морально-духовному стані українців. Має місце взаємозв'язок історико-культурного поступу українського суспільства минулого періоду межі XIX–XX століть та сучасного розвитку на зламі тисячоліть: буття в умовах I Світової війни та сьогоденішньої глобальної гібридної війни на території України ціною численних жертв українців, знову треба виборювати українську ідентичність, державність та суб'єктність, що бачиться як відновлення і становлення морально-людяної основи кожного члена українського суспільства та України загалом. Орієнтирами для досягнення та втілення загальнолюдських моральних цінностей з метою реалізації щасливого життя кожної людини можуть стати ідеї та образи, запропоновані у філософських, публіцистичних та художніх творах Івана Франка, що акумулюють в собі актуальність і тепер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біленко Т. Феномен слова в українських реаліях (філософський аспект): монографія. Київ: Знання України, 2003. 432 с.
2. Нахлік Є. Людинолюбство і суспільство: артикуляція проблеми у Франковій творчості. Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2019. С. 509–558.
3. Соціальна філософія. Короткий Енциклопедичний Словник / Загальна редакція і укладання: В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. Київ – Харків: ВМП «Рубікон», 1997. 400 с.
4. Тихолоз Б. Війна як катастрофа й катарсис: візія Івана Франка. 2016. URL: <http://surl.li/bwrkfr>
5. Франко І. Війна між Псом і Вовком. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Коли ще звірі говорили. *Казки для дітей*. Т.20. Повісті та оповідання (1896 – 1900). К.: Наукова думка, 1979. С. 117–122.

6. Франко І. Ворони і сови. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Коли ще звірі говорили. *Казки для дітей*. Т.20. Повісті та оповідання (1896–1900). К. : Наукова думка, 1979. С. 128–151.

7. Франко І. Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII столітті. Зібрання творів у 50 т.: Т. 16, Повісті та оповідання (1882–1887). Київ: Наукова думка, 1978. 511 с.

8. Франко І. Літературні письма. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.26. К. : Наукова думка, 1980. С. 26–47.

9. Франко І. Поезія і її становисько в наших временах. Студіум естетичне. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 26. К. : Наукова думка, 1980. С. 393–399.

10. Янко Ж. Віражі совісті та війни в контексті соціального пізнання у візії Івана Франка. Гуманізм. Людина. Совість : Матеріали XXXII-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2022 р.). Частина друга / Ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), В.В. Лімонченко, М.С. Галушак. Дрогобич, 2022. С. 36–39.

REFERENCES

1. Bilenko T. (2003). Fenomen slova v ukrainskykh realiakh: (Filosofskyi aspekt): Monohrafiia. [The phenomenon of the word in the Ukrainian realities: (Philosophical aspect)]. Kiyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].

2. Nakhlik Ye. (2019). Liudynoliubstvo i suspilstvo: artykuliatsiia problemu u Frankovii tvorchoosti. [Humanity and Society: Articulation of the Problem in Franko's Works] Virazhi Frankovoho dukhu: Svitohliad. Ideolohiia. Literatura. [Turns of Franko's spirit: Worldview. Ideology. Literature.]. Kiyiv: Naukovo-vyrobnyche pidpriemstvo «Vydavnytstvo «Naukova dumka» NAN Ukrainy. 509 – 558. [in Ukrainian].

3. Sotsialna filosofii. (1997). Korotkyi Entsyklopedychnyi Slovnyk. [Social philosophy. Short Encyclopedic Dictionary] Zahalna redaktsiia i ukkladannia: V.P.Andrushchenko, M.I.Horlach. Kyiv – Kharkiv: VMP «Rubikon». 400 p. [in Ukrainian].

4. Tykholoz B. (2016). Viina yak katastrofa y katarsys: viziia Ivana Franka. [War as Catastrophe and Catharsis: Ivan Franko's Vision]. URL: <http://surl.li/bwrkfr> [in Ukrainian].

5. Franko I. (1979). Viina mizh Psom i Vovkom. [The war between the Dog and the Wolf]. Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh. Koly shche zviri hovoryly. Kazky dlia ditei. T.20. Povisti ta opovidannia (1896 – 1900). [Collected works in fifty volumes. When animals still spoke. Fairy tales for children. T.20. Stories and short stories (1896-1900)]. Kyiv : Naukova dumka. 117 – 122. [in Ukrainian].

6. Franko I. (1979). Vorony i sovy. [Crows and owls]. Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh. Koly shche zviri hovoryly. Kazky dlia ditei. T.20. Povisti ta opovidannia (1896 – 1900). [Collected works in fifty volumes. When animals

still spoke. Fairy tales for children. T.20. Stories and short stories (1896-1900)]. Kyiv : Naukova dumka. 128 – 151. [in Ukrainian].

7. Franko I. (1978). Zakhar Berkut. Obraz hromadskoho zhyttia Karpatskoi Rusi v XIII stolitti. [Zakhar Berkut. The image of public life of Carpathian Rus in the thirteenth century]. Zibrannia tvoriv u 50 t.: T. 16, Povisti ta opovidannia (1882–1887). [Collected works in 50 volumes: Vol. 16, Stories and short stories (1882–1887)]. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].

8. Franko I. (1980). Literaturni pysma. [Literary writing]. Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh. T.26. [Collected works in fifty volumes. T.26.]. Kyiv : Naukova dumka. 26 – 47. [in Ukrainian].

9. Franko I. (1980) Poeziia i yii stanovysko v nashykh vremenakh. Studium estetychne. [Poetry and its position in our time. Aesthetic studio]. Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh. T.26. [Collected works in fifty volumes. T.26.]. Kyiv : Naukova dumka. 393 – 399. [in Ukrainian].

10. Yanko Zh. (2022) Virazhi sovisti ta viiny v konteksti sotsialnoho piznannia u vizii Ivana Franka. Humanizm. Liudyna. Sovist : Materialy XXXII-x Mizhnarodnykh liudynoznavchykh filosofskykh chytan (Drohobych, 2022 r.). [Turns of conscience and war in the context of social cognition in the vision of Ivan Franko]. / Red. kolehiia: V.S. Vozniak (holovnyi redaktor), V.V. Limonchenko, M.S. Halushchak.[Red. kolehiia: V.S. Vozniak (holovnyi redaktor), V.V. Limonchenko, M.S. Halushchak.]. Drohobych, 36–39. [in Ukrainian].

УДК 1(09).1(091)(1-4)

ЯРМОЛІЦЬКА Наталія – кандидат філософських наук, науковий співробітник філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 60, вул. Володимирська, м. Київ, Україна, індекс 01601 (natashav63@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1922-3496>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.14>

Бібліографічний опис статті: Ярмоліцька, Н. (2024). Імплементация китаєзованого марксизму у практиках міжкультурної комунікації ініціативи «Один пояс, один шлях». *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 49, 198–213, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.14>*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КИТАЄЗОВАНОГО МАРКСИЗМУ У ПРАКТИКАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ІНІЦІАТИВИ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ»

Анотація. *Метою статті є визначення особливостей прогностичної моделі імплементації китаєзованого марксизму в міжкультурній комунікації ініціативи «Один пояс, один шлях». **Методологія дослідження.** Теоретико-методологічною основою даного дослідження стали структурно-функціональний і компаративний підходи, а також аналітико-описовий, історичний, порівняльно-типологічний, зіставно-порівняльний методи, метод раціональної реконструкції та методи соціокультурного та проблемно-категоріального аналізу. **Наукова новизна.** В даному дослідженні зроблено новий внесок у висвітленні цілісного систематичного знання філософських та політологічних засад прогностичної науково обґрунтованої моделі імплементації китаєзованого марксизму в міжкультурній комунікації китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». У результаті дослідження було встановлено, що китайська ініціатива «Один пояс, один шлях» стала найбільшим проектом XXI століття,*

«Новим Шовковим шляхом», який став морським та сухопутним коридором між країнами. Китай це країна в якій домінуючою ідеологією є марксизм. Проте це особливий марксизм, історія якого вже майже століття продовжує адаптацію до китайських реалій, які поєднали в собі основні принципи марксизму зі специфікою і традиціями Китаю. Історичний процес китаєзації марксизму став досить тривалим процесом просування марксистських теорій, на основі великої практики і заглибленням в китайське суспільство.

Висновки. Можна констатувати, що історичний процес китаєзації марксизму й запропонована Сі Цзіньпіном ініціатива «Один пояс, один шлях», як теоретично, так і практично ґрунтується на марксизмі, в його китайській інтерпретації, а саме «китаєзованому марксизмі». Слідуючи марксистській теорії, яка має забезпечувати теоретичну передумову для спільного будівництва ініціативи «Один пояс, один шлях», Китай продовжує йти обраним курсом і творчо розвивати марксизм, який відповідає обраному шляху реформ і відкритості й подальшому будівництву «соціалізму з китайською специфікою нової доби».

Ключові слова: «Один пояс, один шлях», китаєзований марксизм, міжкультурна комунікація, реформи і відкритість, побудова спільноти єдиної долі.

YARMOLITSKA Nataliia – Candidate of Philosophical Sciences, Research Fellow at the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko Kyiv National University, 60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (natashav63@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1922-3496>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.14>

To cite this article: Yarmolitska, N. (2024). Implementatsiia kytaiezovanoho marksyzmu u praktykakh mizhkulturnoi komunikatsii initsiatyvy «Odyn poias, odyn shliakh» [Implementation of Chinese Marxism in intercultural communication practices of the "One Belt, One Road" initiative]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filosofii" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 49, 198–213, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.14>

IMPLEMENTATION OF CHINESE MARXISM IN INTERCULTURAL COMMUNICATION PRACTICES OF THE "ONE BELT, ONE ROAD" INITIATIVE

Summary. *The purpose of the article is to determine the features of the prognostic model of the implementation of Chinese Marxism in intercultural communication of the One Belt, One Road initiative. Research methodology.* The theoretical and methodological basis of this study was the structural-functional and comparative approaches, as well as analytical-descriptive, historical, comparative-typological, comparative-comparative methods, the method of rational reconstruction and methods of socio-cultural and problem-categorical analysis. **Scientific novelty.** In this research, a new contribution has been made to the illumination of a holistic systematic knowledge of the philosophical and political science foundations of a prognostic scientifically based model of implementation of Chineseized Marxism in intercultural communication of the Chinese initiative «One Belt, One Road». As a result of the study, it was established that the Chinese initiative «One Belt, One Road» became the largest project of the 21st century, the «New Silk Road», which became a sea and land corridor between the countries. China is a country in which the dominant ideology is Marxism. However, this is a special Marxism, the history of which has been adapting to Chinese realities for almost a century, combining the main principles of Marxism with the specifics and traditions of China. The historical process of the Chineseization of Marxism became a rather long process of promoting Marxist theories, based on extensive practice and immersion in Chinese society. **Conclusions.** It can be stated that the historical process of the Chineseization of Marxism and the «One Belt, One Road» initiative proposed by Xi Jinping are both theoretically and practically based on Marxism, in its Chinese interpretation, namely «Chineseized Marxism». Following Marxist theory, which should provide the theoretical background for the joint construction of the Belt and Road initiative, China continues to follow the chosen course and creatively develop Marxism, which corresponds to the chosen path of reform and opening up and the further construction of «socialism with Chinese characteristics for the new era».

Key words: *«One Belt, One Road», Chineseized Marxism, intercultural communication, reforms and openness, building a community of a common destiny.*

Постановка проблеми. У 2013 р. Сі Цзіньпін запропонував концепцію побудови «єдиного майбутнього для людства». В цю ідею було покладено спільне будівництво «Економічного Шовкового шляху» та «Морського Шовкового шляху» ХХІ ст., яке згодом отримало назву – ініціатива «Один пояс, один шлях». Ця ініціатива мала успадкувати та розвинути стародавній «Шовковий шлях», враховуючи також здобутки людської історії та цивілізації, наділивши їх новим духом часу та гуманістичним смислом. Головною особливістю ініціативи «Один пояс, один шлях» було: побудувати відкритий, інклюзивний і гармонійний світ, на основі встановлення міцного миру, загальної безпеки і процвітання; встановлення зв'язків між Азією та Європою; розширення міжцивілізаційних обмінів; побудови нового світу за допомогою діалогу та взаємовигідного співробітництва для світової безпеки. Оцінюючи вже існуючі стратегії імплементації китаєзованого марксизму в практиках міжкультурної комунікації ініціативи «Один пояс, один шлях», перш за все, необхідно простежити сумісність філософських, світоглядних та ціннісних засад ініціативи з китаєзованим марксизмом і домінуючими концепціями цього китайського проекту. Результати такого дослідження дадуть можливість значно розширити знання щодо імплементації китаєзованого марксизму в ініціативі «Один пояс, один шлях».

Мета статті. Розкрити ідейно-теоретичну, політико-ідеологічну та світоглядну основу специфіки китаєзованого марксизму в китайській ініціативі «Один пояс, один шлях». Провести аналітичний огляд ключових особливостей китаєзованого марксизму, реконструювати й представити у систематичній формі його зміст і ключові ідеї в практиках міжкультурної комунікації ініціативи «Один пояс, один шлях».

Аналіз останніх досліджень. В основу дослідження даної статті покладено значний досвід вітчизняних науковців з історико-філософського, політологічного, культурологічного напрямів досліджень, а також науковий доробок зарубіжних

дослідників. На даний час існує значна кількість наукових праць, в яких викладені дослідження китайського марксизму та ініціативи «Один пояс, один шлях». Тому нами було обрано деякі з них, чий науковий доробок став у нагоді для розкриття нашої теми дослідження. Серед них: дослідження загального і критичного огляду філософсько-антропологічної проблематики в китаїзованому марксизмі (С. Руденко, В. Туренко, І. Петренко, Н. Ярмоліцька, В. Вілков); ідейно-теоретичні, політико-ідеологічні приписи дослідження сучасного котаєзованого марксизму (В. Вілков); дослідження філософсько-історичної проблематики в рамках радянського та китайського марксизму (В. Туренко); космологічні та філософські погляди у Стародавньому Китаї та серед корінних американців (С. Руденко, Я. Соболевський); дослідження світоглядної, культурної та філософської спадщини основних представників матеріалістичної традиції в китайській філософії (В. Туренко, Н. Ярмоліцька); процес становлення китаєзованого марксизму в Китаї (К. Ган, Н. Ярмоліцька); основний геоекономічний проект Китаю; дослідження двосторонніх відносин Україна та Китаю в ініціативі «Один пояс, один шлях» (О. Кіктенко).

Виклад основного матеріалу. Історичний процес китаєзації марксизму триває вже майже століття. Проте найбільш явно це проявилось в другій половині ХХ ст., коли Комуністична партія Китаю визначилась із основною ідеологічною лінією побудови соціалізму, використовуючи для цього марксизм, як фундаментальну основу для формування своєї політики. Від самого початку ініціатива «Один пояс, один шлях» стала продовженням історичного досвіду адаптації марксизму до китайських реалій, а також і до сучасності. В цьому аспекті, запропоновані ще Ден Сяопіном «реформи і відкритість» також продовжили сприяти китаєзації марксизму для здійснення швидкого історичного стрибка. Таким чином, на основі практики «реформ і відкритості» в Китаї була підтримана ідея розвитку «соціалізму з китайською специфікою», що означало йти власним шляхом, опираючись на «китайському марксизмі». Ставши на шлях «реформ і відкритості» китайській нації вдалось здійснити значний стрибок, що дозволило науковому соціалізму ще більше розвинути в Китаї. Набувши значного досвіду та проявивши життєву силу,

це дозволило китайському суспільству наблизитись до центру світової арени й продовжити здійснювати вагомий внесок у розвиток людства. Для здійснення таких намірів розвитку китайської цивілізації, а також побудови «спільного майбутнього для людства», у 2013 р. Сі Цзіньпіном була запропонована ініціатива «Один пояс, один шлях». Цей китайський проект повинен був поєднати основні принципи марксизму із специфікою Китаю, з його традиціями і стати дороговказом для партії, способом просування теоретичної інновації та культурного процвітання. Це стало свідченням того, що КПК продовжує відкривати нову сферу адаптації марксизму до Китаю, підтримує і продовжує ідеї Сі Цзіньпіна про «соціалізм з китайською специфікою нової доби», який закликає дотримуватись марксизму як ґрунтовної основи розбудови партії та країни і їхнього відродження. «Слід активно розвивати марксизм на китайському ґрунті, а також історію та культуру нації, використовувати марксизм для активізації традиційної культури Китаю. Наділені життєвою силою і конотаціями нової епохи, багата мудрість китайської нації, все це вносить великий дух у марксизм, ефективно поєднує сутність марксистської думки із сутністю традиційної культури Китаю. Допомогає підійматись до нових ідеологічних вершин» (深刻领会习近平文化, 2024).

Більшість китайських дослідників зазначають, що саме теорія міжнародних комунікацій Маркса була закладена в теоретичну основу китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». Вона була вдало використана як важливе теоретичне керівництво для встановлення наукового та правильного шляху реалізації цієї ініціативи. Так китайський науковець Хе Сіюнь вважає, що основним аспектом у теорії міжнародного спілкування Маркса є світові обміни, які сприяють реалізації комунізму, а також розширенню контактів між країнами світу і є основною умовою об'єднання світового пролетаріату. Необхідність світових обмінів можуть стимулювати економіку слаборозвинених країн і регіонів та задовольнити основні потреби людей цих країн. У цьому контексті, теорія міжнародної комунікації Маркса забезпечує світоглядне та методологічне керівництво ініціативою «Один пояс, один шлях». Хе Сіюнь зазначає, що сучасний Китай здатен адаптуватися до розвитку сучасних тенденцій, він спроможний стати

на нові позиції та проявляти власну, сильну ініціативу. Китай прагне до тісного міжнародного співробітництва та розвитку з іншими країнами на основі принципів мирного співіснування (何喜均, 2017). На тлі глобальної економічної інтеграції старий міжнародний лад втрачає свою здатність адаптуватися до нових реалій сучасного світу, що веде до економічного та соціального упадку. Для виходу із такої кризи Китаєм і була запропонована ініціатива «Один пояс, один шлях» з її основним ключовим змістом – відновлення економічної та торгівельної співпраці з країнами, які приєдналися до цієї ініціативи. Як зазначає Хе Сіюнь, ініціатива «Один пояс, один шлях» відповідає основній тенденції розвитку сучасної епохи, вона заснована на повазі до суверенітету країн уздовж маршруту та повного використання економічних переваг Китаю. «Побудова спільноти з єдиною долею людства та сприяння розвитку економічної глобалізації – ось натхнення, яке дає нам теорія міжнародного спілкування Маркса» (何喜均, 2017).

Щоб китаєзація марксизму продовжувала розвиватись в Китаї вона має ґрунтуватись на національних умовах країни, бути наділеною китайським стилем і забезпечуватись теоретичною підтримкою та ідеологічною гарантією відкритості у рішенні проблем. Китайський марксизм повинен мати китайську форму, стиль, специфіку, китайське мислення, яке має тисячолітній досвід. Тільки за таких умов він стане суттю і духом китайської культури, її традицій, без яких марксизм не зможе надалі продовжувати розвиватись і набувати китаєзації. І тут «основним ключем» до китаєзації марксизму стає його «трансформація», що означає перетворення його в теорію, віру, зброю та практику. Це добре простежується в системі «соціалізму з китайською специфікою» та ідеєю Сі Цзіньпіна про «соціалізм з китайською специфікою нової доби». Попри це теоретичні досягнення китаєзації марксизму мають бути викладені в документах, книгах, увійти в життя мас і рухатись із китайською практикою, популяризуючи форми і методи мислення народу. Тільки тоді китайський марксизм буде прийнятий і реалізований широкими масами й зможе стати ідеологічною зброєю народу. «Найвища мета теорії – спрямовувати практику, а найвище досягнення теорії – перетворити її на практику. Практика розвитку китайського суспільства повинна

дотримуватися теоретичних принципів китаєзації марксизму, практикувати вимоги теорії китаєзації марксизму та дотримуватись його теоретичних цілей» (辛鸣, 2018).

Аналізуючи філософські та світоглядні засади китаєзованого марксизму в ініціативі «Один пояс, один шлях» слід звернути увагу на те, як інтерпретують це питання китайські вчені. Насамперед, вони зазначають, що ще Маркс і Енгельс передбачили й оцінили глобальний внесок китайської цивілізації у всесвітньо-історичний розвиток. Вони відзначали, що китайська цивілізація відіграла важливу роль у розвитку сучасного західного виробництва, у зміні способу життя та соціальному прогресі. Саме марксистська теорія всесвітньої історії передбачила неминучість переходу від регіональної національної історії до всесвітньої історії загальних обмінів і забезпечила теоретичне підґрунтя для спільного будівництва ініціативи «Один пояс, один шлях». Як зазначають Донг Хао та Дуань Хунмей, спільне будівництво ініціативи «Один пояс, один шлях» втілює ідеологічну та культурну суть великої гармонії світу й злагодження між усіма націями, прихильності до довіри та дружби, і що все це міститься в традиційній китайській культурі. Також спільне будівництво ініціативи спрямоване на поглиблення політичної взаємодії, безпосередню торгівлю, фінансову інтеграцію та зв'язки між людьми, сприяння постійному розширенню сфер співробітництва, використання нових заходів для зростання світової економіки та створення нового простору для глобального розвитку. Таким чином, спільні зусилля всіх сторін спільного будівництва ініціативи «Один пояс, один шлях» поступово перетворились із китайської ініціативи в міжнародну практику, від ідей до дії, від бачення до реальності. Це все сприяло якісному розвитку економіки Китаю, а також принесло користь іншим країнам і народам. В цьому контексті основними наративами китайської ініціативи стали: рух вперед, спільна праця і співробітництво, інтегрування в «китайську мрію» і «світову мрію», прийняття новим розробкам більшої якості та більшого рівня. Лише за таких умов спільне будівництво «Одного поясу, одного шляху» стане відкритим, інклюзивним, взаємопов'язаним розвитком з усім світом і сприятиме «побудові суспільства зі спільним майбутнім» (董昊 段红梅, 2023).

Ще одним наративом, який передбачено в ініціативі «Один пояс, один шлях», окрім «добробуту для всього людства», є ідея сприяння процесу глобалізації на основі моральних принципів, загальному процвітанню людства, досягнення мирного співіснування та спільного розвитку з країнами світу. Зменшення культурного непорозуміння із західними країнами можна досягти через «діалог» із західною філософською мудрістю, такою як «Вічний мир» Канта, вважає китайська дослідниця Лі Джань. Обґрунтовуючи це вона зазначає, що запропонований Кантом «філософський принцип досягнення постійного миру між країнами має важливий вплив на сучасну західну міжнародну політичну теорію». Також дослідниця вважає, що сучасний процес глобалізації значно вплинув на нерівність між країнами і подолати цю нерівність має китайська ініціатива «Один пояс, один шлях» та концепція «спільного майбутнього для людства», які передбачають не лише «постійний мир», але й пропонують «постійне процвітання», що є філософською трансцендентністю західної думки» (李展, 2017, с. 22). Як зазначає Лі Джань, в міжнародній громадській думці існує нерозуміння «стратегії» ініціативи «Один пояс, один шлях», яке полягає у невірному використанні самого поняття «стратегії» замість «ініціативи», що в свою чергу призводить до неправильного розуміння мотивації, цілей і логіки в поведінці Китаю. І таке нерозуміння здебільшого йде із Заходу, наголошуючи на тому, що ініціатива «Один пояс, один шлях» переслідує, головним чином, політичні цілі й про те, що Китай намагається конкурувати з США за владу в Азії й хоче стати другою економікою світу. Проте, Лі Джань спростовує такі погляди й відмічає, що китайська ініціатива «Один пояс, один шлях» направлена на відображення підйому Китаю та США, а не на конкуренцію між країнами й домінування в світі (李展, 2017).

Таким чином, підкреслюючи важливість ініціативи «Один пояс, один шлях», Лі Джань робить акцент на тому, що ця ініціатива стала новим шляхом до реалізації процесу моралізації людської історії й шляхом міжнародної комунікації через діалог. Дослідниця зазначає, що ініціатива «Один пояс, один шлях» – це концепція «спільного майбутнього для людства», вона втілює практичні та теоретичні дослідження китаєзації марксизму

та ідеалізацію міжнародного комунізму. Проте, зазначає дослідниця, ініціатива, «певною мірою втілює послідовність між поглядом на «універсальний світ», у традиційній китайській думці, та західним «космополітичним» філософським поглядом. У цьому сенсі ініціатива «Один пояс, один шлях» може досягти глобального консенсусу через конструктивний діалог із західними ідеями. Цьому сприятиме міжкультурна комунікація Китаю, яка ґрунтується на китайській мудрості, китайському шляху та китайському плані, втіленому в цій ініціативі. Для міжнародного поширення і кращого розуміння планів ініціативи «Один пояс, один шлях» Лі Джань пропонує діяти відповідно до того, аби пояснювати, що прагнення ініціативи «Один пояс, один шлях», з філософської точки зору, означає висування нових принципів, нових цінностей та нової логіки співіснування. Це сприятиме кристалізації китаєзації марксизму та модернізації традиційної китайської культури. Необхідно показувати, що ініціатива «Один пояс, один шлях» має конкретні переваги в тому, що сприяє створенню «спільного майбутнього для людства» та зможе реалізувати ці ідеали, враховуючи вже існуючий китайський досвід і досвід інших країн для того, щоб побудувати світле майбутнє для всього світу (李 展, 2017).

Принагідно зазначимо, що вся ідеологія Китаю побудована на тому, щоб у своїх діях керуватися марксизмом та використовувати його науковий світогляд і методологію для вирішення китайських проблем. Як зазначає китайський дослідник Лін Чжені, що для сприяння подальшої китаєзації марксизму, в першу чергу необхідно використовувати марксизм для кращого розуміння контексту та характеристики часу, для глибокого дослідження нових тем, які продиктовані розвитком часу, а також постійно просувати теоретичні та практичні інновації. Також це допоможе визначитись при будівництві «соціалізму з китайською специфікою», допоможе підтримувати, будувати і розвивати його в нову добу. Це стане науковим ідеологічним керівництвом до дії, науковою думкою, яка розкриває китайську специфіку, основні вимоги та принципи китайської модернізації, враховуючи основні завдання КПК в нову добу. Лише об'єднавши основні принципи марксизму з реальністю Китаю та поєднавши їх з традиційною китайською культурою,

застосувавши діалектичний та історичний матеріалізм, тільки тоді можна буде говорити про дійсне сприяння китаєзації марксизму та його подальшій модернізації (林振义, 2023).

Проте, повернімося до питання, в чому ж полягає міжкультурна комунікація в ініціативі «Один пояс, один шлях»? Шукаючи відповідь на це питання ми звернулись до досліджень китайських науковців, які зазначають, що ініціатива «Один пояс, один шлях» об'єднала країни, які долучились до цієї ініціативи, вона посприяла укріпленню співпраці між країнами на рівні керівництва, суспільних організацій та інших структур, для здійснення співробітництва з вже існуючими глобальними та регіональними міжнародними організаціями та інститутами. Для більш дієвого втілення даних задумів було створено серію багаторівневих та диверсифікованих механізмів співробітництва та платформи обмінів. В цьому контексті ініціатива «Один пояс, один шлях» стала основою міжнародного співробітництва де КНР стала важливою платформою міжнародного співробітництва для спільного будівництва ініціативи та обміну результатами взаємовигідного співробітництва, сприяючи міжособистісним та культурним обмінам між країнами. Прикладом міжкультурної комунікації в ініціативі «Один пояс, один шлях» стали такі заходи, як Міжнародний культурний форум «Шовковий шлях», міжнародні академічні семінари, Міжнародний кінофестиваль «Шовковий шлях», фестивалі мистецтв, туристичні фестивалі, Міжнародні культурні виставки «Шовковий шлях» та ін. Ці заходи продемонстрували іншим країнам всю глибину китайської культури й забезпечили важливі засоби просування міжособистісних та культурних обмінів, а також засвідчили розвиток зв'язків між людьми (王淑娟, 2023).

Процес просування спільного будівництва ініціативи «Один пояс, один шлях» повинен підтримувати цивілізаційні концепції рівності, взаємне навчання, діалог і толерантність, це допоможе об'єднати Китай з іншими країнами. А дотримання всебічної гармонії, стояти на захисті прекрасного, все це допоможе здійснити вагомий внесок у прогрес людської цивілізації. «Необхідно зрозуміти, що обміни та взаємне навчання між цивілізаціями є важливою рушійною силою прогресу людської цивілізації та мирного розвитку світу. Щоб по-справжньому побудувати

ініціативу «Один пояс, один шлях» між країнами уздовж маршруту, необхідно сформувати гуманістичну модель взаємного порозуміння та взаємної поваги» (孙壮志, 2023). Процес здійснення гуманітарного та культурного співробітництва в межах ініціативи «Один пояс, один шлях» має відбуватись у межах міжнародного співробітництва, що означає не тільки демонструвати досягнення власної культури, але й визнавати і поважати культуру інших країн, навчитись шукати точки дотику, в культурному обміні дотримуватись принципу рівності різних культур. Сунь Чжуанчжи вважає, що освоєння передових цивілізаційних досягнень та сприяння відродженню культурної індустрії, є такими ж важливими як і досягнення загального економічного розвитку. Все більше країн визнають, що захист національних інтересів та регіональної стабільності, збереження культурної незалежності та суверенітету в умовах глобалізації є так само важливими, як збереження політичної незалежності та суверенітету країни (孙壮志, 2023).

Таким чином, із вищенаведеного стає абсолютно очевидним те, що більшість китайських дослідників ініціативи «Один пояс, один шлях», вважають її досить відкритою та інклюзивною, спрямованою на мирний розвиток та взаємну вигоду, відкритою для міжнародного співробітництва з метою розвитку країни. Ініціатива «Один пояс, один шлях» направлена на створення нової платформи для міжнародного співробітництва, на розвиток відкритості та співпраці, вона є «новою моделлю» прагнення Китаю до миру та розвитку. Така відкритість поглядів на світ є духовною основою відповідальності Китаю в багатополярну епоху, робить ініціативу досить відкритою та інклюзивною, що дозволяє будь-якій країні, на рівній основі, прийняти в ній участь і на відповідному міжнародному співробітництві обрати необхідну галузь для розвитку власної країни.

Висновки. Теоретичні витоки спільного будівництва ініціативи «Один пояс, один шлях» є стратегією розвитку, яку було запропоновано ЦК партії Китаю та Сі Цзіньпіном. Ця ініціатива має стати ядром, що відповідає віянням часу та історичним традиціям, а також продовженням будівництва «соціалізму з китайською специфікою» в період вступу в нову добу. Ідеї Сі Цзіньпіна про «соціалізм з китайською специфікою в нову

добу» втілюють світове значення сучасного китайського марксизму, а також марксизму XXI століття. Китай пропонує істинну багатосторонність, просуває демократизацію та загальні цінності всього людства через спільне будівництво ініціативи «Один пояс, один шлях». Також пропонується поєднати основні принципи марксизму з конкретною реальністю Китаю та традиційною китайською культурою, які є також одним із важливих досягнень у постійному сприянні китаєзації марксизму. Спільне будівництво ініціативи «Один пояс, один шлях», наслідування та розвиток марксизму-ленінізму, ідеї Мао Цзедуна, теорії Ден Сяопіна, важливі думки та науковий погляд на розвиток – це і є сучасний китайський марксизм, марксизм XXI століття.

Дане дослідження виконується в межах проєкту «Китаєзований марксизм та його сучасні соціокультурні імплікації», номер ДР 0122U001967 (науковий керівник – д-р філос. наук, проф. Сергій РУДЕНКО).

ЛІТЕРАТУРА

1. 深刻领会习近平文化思想的丰富内涵 发表时间: 2024-01-11来源: 人日 URL:<https://hbepb.hebei.gov.cn/hbhjt/ztl/zhuanti/hbssthjtgdj/ztsj/101704416533793.html>
2. 马克思国际交往理论与“一带一路”倡议 作者: 何喜均 来源: 人民论坛网. (2017). URL: <http://www.rmlt.com.cn/2017/1121/503707.shtml>
3. 改革开放与马克思主义中国化 辛鸣 来源: 学习时报. (2018). URL: http://www.qstheory.cn/2018-12/27/c_1123913901.htm
4. Rudenko S., Sobolievskiy Y., Changming Zhang. Feng Shui Cosmology and Philosophy in Native Americans' Worldview. *Philosophy and Cosmology*. 2021. Volume 27. P. 196-205. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/27/16>
5. Sergii Rudenko, Iryna Liashenko. Chinese Studies in Ukrainian Philosophy of the Soviet Period. *STUDIA WARMIŃSKIE*. 2020. No 57. P. 85-101. DOI: <https://doi.org/10.31648/sw.6007>
6. Rudenko S., Changming Zhang. Pan Maoming's Philosophy and Cosmology: a Historiographical Research on the Sources and Cultural Background. *Philosophy and Cosmology*. 2020. No 25. P. 163-180. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/25/14>
7. Turenko, V. Philosophy and Historical Problematics in Soviet and Chinese Marxism: a Comparative Analysis. *Ukrainian Policymaker*. 2022. Volume 10. P. 43-53. DOI: <https://doi.org/10.29202/up/10/6>
8. Rudenko S., Turenko V., Yarmolitska N., Petrenko I., Vilkov V., Horbatenko V. Philosophical and Anthropological Issues in Chinese Marxism: Key Ideas and Concepts. Syensis. *Universidade Católica de Petrópolis*. 2023.

Vol. 15, No. 2. P. 278-289. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/%20article/view/2544/3504> (Last accessed: 28.09.2024).

9. Vitalii Turenko, Nataliia Yarmolitska. Materialistic traditions in Chinese philosophy and their significance on the establishment of Marxism in China. The scientific paradigm in the context of technological development and social change: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. Part 2. P. 210-229. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-297-5-28>

10. Rudenko S.V., Turenko V.E. Formation and development of the philosophical anthropology studies in Soviet Ukraine. *Anthropological Measurements of Philosophical Research* 2019. No16, P.143-156. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.188911>

11. Кіктенко В.О. Україна в проєкті «Один пояс, один шлях»: регіональний та глобальний виміри. *Україна-Китай*. 2018. №13. С. 111-112. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/ukraine-china-n13-2018.pdf> (дата звернення: 28.09.2024).

12. Кіктенко В.О. «Один пояс, один шлях» – глобальний гео економічний проєкт Китаю. *Україна-Китай*. 2017. № 2(8), С. 20-24. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/ukrchina-2-8-2017-all.pdf> (дата звернення: 28.09.2024).

13. 共建“一带一路”倡议：融通中国梦和世界梦的重大实践. 董 昊 段红梅 (2023). 来源：光明日报. URL: <http://theory.people.com.cn/n1/2023/1201/c40531-40129589.html>

14. 李 展. 理论前沿 “一带一路”倡议与康德“永久和平论”：对话与超(2017). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/323951971.pdf>

15. 王淑娟 “一带一路”人文交流的成就、挑战与前景 - 《当代世界》2023年03期. URL: <https://www.cdclib.org/libmag/detail.htm?i=3356&n=139&t=2>

16. “一带一路”框架内的人文合作：成就与前景 来源：《欧亚经济》作者：孙壮志：2023-03-23. URL: <https://www.ydylcn.com/zjgd/341989.shtml>

17. 开辟马克思主义中国化时代化新境界. 作者：林振义 来源：人民日报. 发布时间. (2023). URL: <https://www.china-sorsa.org/detailpage/djyd-937d4513-733c-41f6-9ae6-b86016177895.html>

REFERENCES

1. Deeply understand the rich connotations of Xi Jinping's cultural thoughts. Published on: 2024-01-11. Source: *People Daily* URL: <https://hbepb.hebei.gov.cn/hbhjt/ztl/zhuanti/hbssthjtgdj/ztsj/101704416533793.html> (Last accessed: 28.09.2024) (In Chinese)

2. He Xijun (2017). Marx's Theory of International Communication and the «One Belt, One Road» Initiative. *People's Forum Network*. URL: <http://www.rmlt.com.cn/2017/1121/503707.shtml> (Last accessed: 28.09.2024) (In Chinese)

3. Xin Ming (2018). Reform and Opening Up and the Sinicization of Marxism. *Study Times*. URL: http://www.qstheory.cn/2018-12/27/c_1123913901.htm (Last accessed: 28.09.2024) (In Chinese)
4. Rudenko S., Sobolievskiy Y., Changming Zhang (2021). Feng Shui Cosmology and Philosophy in Native Americans' Worldview. *Philosophy and Cosmology*, 27, 196-205. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/27/16>
5. Sergii Rudenko, Iryna Liashenko (2020). Chinese Studies in Ukrainian Philosophy of the Soviet Period. *STUDIA WARMIŃSKIE*, 57, 85-101. DOI: <https://doi.org/10.31648/sw.6007>
6. Rudenko Sergii, Changming Zhang (2020). Pan Maoming's Philosophy and Cosmology: a Historiographical Research on the Sources and Cultural Background. *Philosophy and Cosmology*, 25, 163-180. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/25/14>
7. Turenko, V. (2022). Philosophy and Historical Problematics in Soviet and Chinese Marxism: a Comparative Analysis. *Ukrainian Policymaker*, 10, 43-53. DOI: <https://doi.org/10.29202/up/10/6>
8. Rudenko S., Turenko V., Yarmolitska N., Petrenko I., Vilkov V., Horbatenko V. (2023) Philosophical and Anthropological Issues in Chinese Marxism: Key Ideas and Concepts. Syensis. *Universidade Católica de Petrópolis*, 15, 2, 278-289. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/%20article/view/2544/3504> (Last accessed: 28.09.2024).
9. Vitalii Turenko, Nataliia Yarmolitska (2023). Materialistic traditions in Chinese philosophy and their significance on the establishment of Marxism in China. The scientific paradigm in the context of technological development and social change: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2, 210-229. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-297-5-28>
10. Rudenko, S.V., Turenko, V.E. (2019). Formation and development of the philosophical anthropology studies in Soviet Ukraine. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 16, 143-156. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.188911>
11. Kiktenko V.O. (2018). Ukraina v proekti «Odyn poias, ody shliakh»: rehionalnyi ta hlobalnyi vymiry [Ukraine in the «One Belt, One Road» project: regional and global dimensions]. *Ukraina-Kytai*, 13, 111-112. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/ukraine-china-n13-2018.pdf> (Last accessed: 28.09.2024) [in Ukrainian].
12. Kiktenko V.O. (2017). «Odyn poias, ody shliakh» – hlobalnyi heoekonomichnyi proekt Kytaiu [«One Belt, One Road» is China's global geo-economic project]. *Ukraina-Kytai* № 2 (8), 20-24. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/ukrchina-2-8-2017-all.pdf> (Last accessed: 28.09.2024) [in Ukrainian].
13. Dong Hao and Duan Hongmei (2023). Jointly building the «Belt and Road» Initiative: A major practice in integrating the Chinese dream and the

world dream. *Guangming Daily*. URL: <http://theory.people.com.cn/n1/2023/1201/c40531-40129589.html> (Last accessed: 28.09.2024) (In Chinese)

14. Li Zhan (2017). Theoretical Frontiers «One Belt, One Road» Initiative and Kant's «Eternal Peace Theory»: Dialogue and Transcendence. *Theoretical Frontiers*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/323951971.pdf> (Last accessed: 28.09.2024) (In Chinese)

15. Wang Shujuan (2023). Achievements, challenges and prospects of people-to-people and cultural exchanges along the Belt and Road Initiative. *Contemporary World*. Issue 03. URL: <https://www.cdclib.org/libmag/detail.htm?i=3356&n=139&t=2> (Last accessed: 28.09.2024) (In Chinese)

16. Sun Zhuangzhi (2023). Humanities cooperation within the framework of the «One Belt, One Road» initiative: Achievements and prospects. *Eurasian Economy*. URL: <https://www.ydylcn.com/zjgd/341989.shtml> (Last accessed: 28.09.2024) (In Chinese)

17. Lin Zhenyi (2023). Opening up a new realm for the sinicization and modernization of Marxism. *People's Daily*. URL: <https://www.china-sorsa.org/detailpage/djyd-937d4513-733c-41f6-9ae6-b86016177895.html> (Last accessed: 28.09.2024) (In Chinese)

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ЛЮДИНОЗНАВЧІ СТУДІЇ

**Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

Серія «Філософія». Випуск 49

Головний редактор *Валентина Бодак*

Технічний редактор *Ольга Лужецька*

Коректор *Наталія Славгородська*

Формат 60×84/16. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк. Ум. друк. арк. 17,55.
Замов. № 1224/854. Наклад 50 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

HUMAN STUDIES

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

Series of «Philosophy». Issue 49

Production Editor *Valentyna Bodak*

Technical Editor *Olha Luzhetska*

Corrector *Natalia Slavohorodska*

Format 60×84/16. Times New Roman Font.
Digital printing. Conventional printed sheet 17,55.
Order № 1224/854. Edition of 50 copies.

Publishing House “Helvetica”
65101, Odessa, 6/1, Inglezi St.
Phone +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 as of 22.06.2022